

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

JAZYKOVEDNÝ ÚSTAV ĽUDOVÍTA ŠTÚRA

SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

1

ROČNÍK 73, 2022

 scienciendo

 SAP
SLOVANSKÁ AKADEMIA VIED

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS
VEDECKÝ ČASOPIS PRE OTÁZKY TEÓRIE JAZYKA

JOURNAL OF LINGUISTICS
SCIENTIFIC JOURNAL FOR THE THEORY OF LANGUAGE

Hlavná redaktorka/Editor-in-Chief: doc. Mgr. Gabriela Múcsková, PhD.

Výkonní redaktori/Managing Editors: PhDr. Ingrid Hrubaničová, PhD., Mgr. Miroslav Zumrík, PhD.

Redakčná rada/Editorial Board: PhDr. Klára Buzássyová, CSc. (Bratislava), prof. PhDr. Juraj Dolník, DrSc. (Bratislava), PhDr. Ingrid Hrubaničová, PhD. (Bratislava), doc. Mgr. Martina Ivanová, PhD. (Prešov), Mgr. Nicol Janočková, PhD. (Bratislava), Mgr. Alexandra Jarošová, CSc. (Bratislava), prof. PaedDr. Jana Kesselová, CSc. (Prešov), PhDr. Ľubor Králik, CSc. (Bratislava), doc. Mgr. Gabriela Múcsková, PhD. (Bratislava), Univ. Prof. Mag. Dr. Stefan Michael Newerkla (Viedeň – Rakúsko), Associate Prof. Mark Richard Lauersdorf, Ph.D. (Kentucky – USA), prof. Mgr. Martin Ološtiak, PhD. (Prešov), prof. PhDr. Slavomír Ondrejovič, DrSc. (Bratislava), prof. PaedDr. Vladimír Patráš, CSc. (Banská Bystrica), prof. PhDr. Ján Sabol, DrSc. (Košice), prof. PhDr. Juraj Vaňko, CSc. (Nitra), Mgr. Miroslav Zumrík, PhD. (Bratislava), prof. PhDr. Pavol Žigo, CSc. (Bratislava).

Technický redaktor/Technical editor: Mgr. Vladimír Radik

Vydáva/Published by: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied

- v tlačenej podobe vo vydavateľstve SAP – Slovak Academic Press, s. r. o.

- elektronicky vo vydavateľstve Sciendo – De Gruyter

<https://content.sciendo.com/view/journals/jazcas/jazcas-overview.xml>

Adresa redakcie/Editorial address: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, Panská 26, 811 01 Bratislava

Kontakt: gabriela.mucskova@juls.savba.sk

Elektronická verzia časopisu je dostupná na internetovej adrese/The electronic version of the journal is available at: <http://www.juls.savba.sk/ediela/jc/>

Vychádza trikrát ročne/Published triannually

Dátum vydania aktuálneho čísla (2022/73/1) – august 2022

CiteScore 2021: 0,3

SCImago Journal Rank (SJR) 2021: 0,191

Source Normalized Impact per Paper (SNIP) 2021: 0,923

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS je evidovaný v databázach/JOURNAL OF LINGUISTICS is covered by the following services: Baidu Scholar; Cabell's Directory; CEJSH (The Central European Journal of Social Sciences and Humanities); CEEOL (Central and Eastern European Online Library); CNKI Scholar (China National Knowledge Infrastructure); CNPIEC – cnpLINKer; Dimensions; DOAJ (Directory of Open Access Journals); EBSCO (relevant databases); EBSCO Discovery Service; ERIH PLUS (European Reference Index for the Humanities and Social Sciences); Genamics JournalSeek; Google Scholar; IBR (International Bibliography of Reviews of Scholarly Literature in the Humanities and Social Sciences); IBZ (International Bibliography of Periodical Literature in the Humanities and Social Sciences); International Medieval Bibliography; J-Gate; JournalGuide; JournalTOCs; KESLI-NDSL (Korean National Discovery for Science Leaders); Linguistic Bibliography; Linguistics Abstracts Online; Microsoft Academic; MLA International Bibliography; MyScienceWork; Naver Academic; Naviga (Softweco); Primo Central (ExLibris); ProQuest (relevant databases); Publons; QOAM (Quality Open Access Market); ReadCube; SCImago (SJR); SCOPUS; Semantic Scholar; Sherpa/RoMEO; Summon (ProQuest); TDNet; Ulrich's Periodicals Directory/ulrichsweb; WanFang Data; WorldCat (OCLC).

ISSN 0021-5597 (tlačená verzia/print)

ISSN 1338-4287 (verzia online)

MIČ 49263

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

JAZYKOVEDNÝ ÚSTAV EUDOVÍTA ŠTÚRA
SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

1

ROČNÍK 73, 2022

Edičná spolupráca:
Prof. PhDr. Juraj Dolník, DrSc.
Prof. PhDr. Oľga Orgoňová, CSc.

 scienciendo

Slovak Academic Press

V minulom roku si jazykovedná obec pripomenula sté výročie narodenia profesora Jozefa Mistríka – významného lingvistu, pedagóga a propagátora výsledkov vedeckého skúmania jazyka. V obdivuhodnej šírke vedeckého záberu profesora Mistríka dominuje záujem o štylistické a pragmatické aspekty jazyka a jeho rozmanitých podôb v komunikácii. Jeho dielo ponúka cenné inšpirácie aj súčasnej modernej štylistike a lingvistickej pragmatike, o čom svedčia aj príspevky prvého čísla Jazykovedného časopisu v roku 2022, ktoré autori a členovia redakčnej rady s úctou venujú

prof. PhDr. Jozefovi Mistríkovi, DrSc.

OBSAH
CONTENT • СОДЕРЖАНИЕ

Štúdie
Studies • Статьи

- 7 **Stanislaw GAJDA: Oblicza stylu i stylistyki**
Stanislaw GAJDA: The faces of style and stylistics
Stanislaw GAJDA: Tváre štýlu a stylistiky
- 27 **Juraj DOLNÍK: Egalitná jazyková komunikácia**
Juraj DOLNÍK: Equal language communication
Юрай ДОЛНИК: Паритетная языковая коммуникация
- 40 **Oľga ORGOŇOVÁ: Kontúry štýlu a stylistiky od Jozefa Mistrika po digitálnu éru**
Oľga ORGOŇOVÁ: Contours of style and stylistics from Jozef Mistrík to the digital era
Ольга ОРГОŇЕВА: Контуры стиля и стилистики от Йозефа Мистрика до цифровой эры
- 51 **Alena BOHUNICKÁ: Občianska rétorika a sociálna inklúzia**
Alena BOHUNICKÁ: Civic rhetoric and social inclusion
Алена БОГУНИЦКА: Гражданская риторика и социальная инклюзия
- 65 **Lucie SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ: Developmental stylistics**
Lucie SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ: Vývojová stylistika
Луцие САИЦОВА РЖИМАЛОВА: Онтогенетическая стилистика
- 78 **Natalia KLUSHINA: Komunikatívna kultúra v Internete a mediálna lingvoekológia**
Natalia KLUSHINA: Communicative culture on the internet and media linguoecology
Natalia KLUŠINA: Komunikačná kultúra na internete a mediálna lingvoekológia
- 86 **Jana HOFFMANNOVÁ: Styl doprovodných dialogů**
Jana HOFFMANNOVÁ: The style of accompanying dialogues
Яна ГОФФМАННОВА: Стиль сопровождающих диалогов
- 101 **Petr MAREŠ: Neumělecké komunikační akty v uměleckém stylu**
Petr MAREŠ: Non-literary communicative acts in literary style
Петр МАРЕШ: Нехудожественные коммуникативные акты в художественном стиле

OBLICZA STYLU I STYLISTYKI

STANISŁAW GAJDA

Instytut Polonistyki i Kulturoznawstwa, Uniwersytet Opolski, Opole, Polska

GAJDA, Stanisław: The faces of style and stylistics. *Jazykovedný časopis (Journal of Linguistics)*, 2022, Vol. 73, No 1, pp. 7 – 26.

Abstract: The starting point for the author's considerations is the conception of style as the humanistic structure of text, which he uses as the foundation of integrating stylistic synthesis. The synthesis is to be characterized by the following: 1) **holism** (moderately and functionally directed, brought down to a system in which relations connecting different manners of the existence and functioning of language in text are exposed); 2) **integrationism** (integrating knowledge of language reality, primarily of the functioning of language in text); 3) **intermethodologism and transdisciplinarity**. Acceptance of this conception of style offers – regarding the understanding of it – a very broad and open cognitive space. There may appear in it different frameworks which present diverse faces of style and stylistics. Their cognitive use enriches the integrative synthesis.

Key words: science, theory, synthesis, linguistics, language reality, manners of existence and functioning, text, style, theoretical stylistics

1. UWAGI WSTĘPNE

Zacznę od zdeklarowania swoich intencji i zamiarów. Moim celem nie jest ani opis empirycznych zjawisk stylowych, ani uogólnione podsumowanie stylistycznych studiów opisowych. Nie zamierzam również przedstawiać wyczerpującego, systematycznego i krytycznego oglądu stylistycznej teoretyczno-metodologicznej sytuacji poznawczej, choć będę się do niej wybiórczo odwoływał. Stawiam sobie dwa zadania. Po pierwsze, **chcę zaprezentować ujęcie stylu jako humanistycznej struktury tekstu**. Nawiązuję tym samym do swojej idei stylu, którą wysunąłem przed laty (zob. Gajda 1982 i 1983). Argumentacja na rzecz tej tezy była wówczas tam dość szkicowa, dziś można ją rozwinąć i pogłębić. Po drugie, **pragnę zarysować drogę do skonstruowania integrującej syntezy stylistycznej**, dla której proponowana koncepcja stylu stanowi podstawę.

Podejmując się tych dwu zadań, pomny jestem doświadczeń wynikających z dziejów nauki. Wraz z zachwianiem wiary w istnienie uniwersalnych praw i pojęć pojawiło się przekonanie, że są one charakterystyczne dla określonego czasu i miejsca. Ideał postępowania filozoficznego i naukowego polega zatem nie tyle na odkrywaniu absolutnej prawdy oraz uniwersalnych praw, ile na zdolności widzenia uniwersum możliwych twierdzeń w ich wzajemnych stosunkach. Nie dążymy zatem do

znalezienia czy zbudowania teorii doskonałej, wykluczając tym samym roszczenia do wiedzy absolutnej, lecz raczej najlepszej z tych, które się wyłoniły.

Mam nadzieję, iż takie podejście pozwoli odnaleźć powiązania między różnymi wątkami wskazywanymi przez stylistyczną tradycję oraz dostrzec wątki nowe. Szczególnie mocno nasuwa się jednak myśl, że żadne naukowe ujęcie (teoria, kierunek, szkoła) nie obejmuje totalnie świata i nie przetrwało w swej pierwotnej niezmięnionej postaci. Nauka nie zna też w zasadzie okresu, w którym występowałyby tylko jedno jedyne ujęcie poznawcze, choć z reguły jedno z nich zyskiwało pozycję dominującą. Zamiast pogodzić się ze względną/częściową prawdziwością swego punktu widzenia i swoich twierdzeń oraz pójść na zycżliwe rozgraniczenie i na współpracę, często dąży się do podważania cudzej perspektywy i do „zniszczenia” przeciwnika. Tymczasem warunkiem wstępnym i koniecznym osiągnięcia zgody intelektualnej jest nie tylko wypowiedzenie swojego poglądu, ale i usłyszenie drugiego, a także dążenie do kooperacji oraz osiągnięcia zgody intelektualnej.

Nie powinniśmy więc obawiać się poznawczego pluralizmu. Stopienie różnych tendencji w jedną jedynie słuszną drogę postępowania badawczego oznaczałoby śmierć nauki. Podziały w nauce są czymś naturalnym i nie muszą łączyć się z „wojnami” na granicach. Współpraca w strefach przygranicznych często sprzyja rozwojowi wiedzy naukowej. Nie powinniśmy jednak też obawiać się dążeń integrujących tę wiedzę, tj. budowania bardziej pojemnych teorii (ale i ich dekonstruowania, aby nie stały się dogmatami), co sprzyja odnowieniu potencjału krytycznego i heurystycznego nauki.

Ostatnie półwiecze przyniosło w przestrzeni poznawczej stylistyki wiele zmian. Obok dominującego paradygmatu stylistyki funkcjonalnej, który uległ wielokierunkowemu rozwinięciu, pojawiły się paradygmaty nowe, które często nie afiszują się jako stylistyczne („stylistyka bez *stylistyki*”). Nastąpiło znaczne rozproszenie, fragmentaryzacja/parcjalizacja stylistyki i autonomizacja jej części. Natomiast na dalszy plan zeszyły zagadnienia stylistyki ogólnej, w tym teorii stylu i teorii stylistyki. Wydaje się, iż stylistyka wkracza w fazę postparadygmatyczną swego rozwoju i potrzebuje teorii dojrzałej. Nadchodzi czas, aby najnowsze doświadczenia i wyniki badawcze spróbować wykorzystać dla szerszych i głębszych uogólnień.

Stosowanie do przedstawionego zamierzenia kompozycja mojego tekstu jest następująca. Zaczynam (2.) od ogólnego przedstawienia sytuacji poznawczej w nauce i uzasadnienia podejścia syntetyzującego. W kolejnej części (3.) skupiam się na rozpoznaniu sytuacji w lingwistyce i w stylistyce. W najobszerniejszej następnej części (4.) przedstawiam założenia ujęcia stylu i jego miejsca w rzeczywistości językowej. Na koniec (5.) dokonuję zwięzłego podsumowania

2. POZNANIE NAUKOWE A SYNTEZA

W traktowaniu nauki jako rodzaju działania poznawczego (w szerszym ujęciu również aplikacyjnego i edukacyjnego) przeciwstawia się dwie nauki „starą”

i „nową”. Pierwszą cechuje sprowadzanie postępowania badawczego do jednego uniwersalnego wzorca zgodnego z zasadami obowiązującymi w naukach o przyrodzie (naturalizm metodologiczny), por. naiwny realizm, analityczny redukcjonizm, determinizm przyczynowy, metody obserwacyjno-eksperymentalne i indukcyjne. Naukę „nową” (jej źródła to m.in. XIX-wieczna termodynamika, biologia ewolucyjna, mechanika kwantowa, teoria względności, cybernetyka i teoria informacji, teorie złożoności, a także przełomy antypozytywistyczne w naukach humanistycznych) osadza się w różnokontekstowych uwarunkowaniach dziejowych i charakteryzuje w kategoriach długotrwałego procesu ewolucyjnego, uwzględniając trzy jej wymiary: ontologiczny, epistemologiczny i aksjologiczny oraz śledząc zmiany modelu naukowości. Wychodzi ona poza uproszczenia i wyizolowane modele, starając się odkrywać całą złożoność świata. Interesuje się nie tylko prawami, lecz także pojedynczymi faktami (wydarzeniami). Samej realnej rzeczywistości i jej poznaniu przypisuje się takie właściwości jak: procesualność/ewolucyjność, indeterminizm, prawdopodobieństwo, relatywizm, interpretacyjność, złożoność.

Niezgoda na absolutystyczną koncepcję nauki otworzyła drogę dla poznawczego **relatywizmu i pluralizmu**, co nie oznacza rezygnacji z prawdy, racjonalności i obiektywizmu (podstawowych wartości w ideale nauki nowożytnej), wymusza tylko rewizję ich wąskiego rozumienia. Metodologia – zwłaszcza nauk humanistycznych i społecznych – zaczyna działać w kontekście (mega)zwrotów: podmiotowego, językowego i kulturowego. Pytanie o ogląd świata stało się nie tylko kwestią „jaki ten świat jest?”, lecz także – „jak ten świat widzimy?”. Badanie ludzkich działań wymaga uwzględnienia intencjonalności i aktywnej interakcyjności podmiotów oraz zrozumienia i interpretacji. Nie może być jednego wzorca postępowania naukowego i nie istnieje jedna matryca porządkująca wiedzę.

Relatywizm poznawczy to stanowisko filozoficzne, które uznaje, iż złożoność świata czyni go przedmiotem otwartym na różne ujęcia, a także przyjmuje wpływ na badaną rzeczywistość podmiotu poznającego traktowanego jako jej element. Różne typu relatywizmu (ontologiczny, epistemologiczny, aksjologiczny, historyczny i językowy) mogą przyjmować postać mniej lub bardziej radykalną (zob. Majcherek 2004). Trzeba więc liczyć się ze stopniowalną niewspółmiernością (tj. odmiennością vs podobieństwem) między różnymi ujęciami. Dążenie do integracyjnej syntezy skłania do nieprzyjmowania skrajnego poglądu, który opowiada się za nieprzezwyciężalną niewspółmiernością. Nie wykluczając pełnego lub częściowego braku korespondencji, trzeba poszukiwać jawnych i ukrytych powiązań. Ujęcia pełniejsze i szersze mogą adaptować inne jako eksplancje bardziej szczegółowe.

Rozwój nauki sprowadza się do nieustannego kroczenia na drodze poznawania świata, a pozyskiwana wiedza jest ciągle czasowa i prowizoryczna. Dzieje w ogóle sprowadzają się do ciągłości oraz zmiany. Przeważa pogląd, iż zmienność (ruch) obok złożoności to naturalna właściwość świata i jego poznawania, a trwałość i po-

rządek to konstrukcje poznawcze. Zmiany mogą różnić się pod wieloma względami, m.in. zakresem, tempem, stopniem głębokości i typowości/osobliwości.

W myśleniu metanaukowym wielka dyskusja przetoczyła się wokół opozycji ewolucyjna vs rewolucyjna droga rozwoju wiedzy naukowej. Według wpływowej koncepcji T. Kuhna (por. pojęcie paradygmatu) kolejne fazy w rozwoju wiedzy opierają się na przerwaniu ciągłości z wiedzą dotychczasową. Przeciwwagą dla tej koncepcji rozwoju przez konflikt i zniszczenie jest koncepcja transformacji, w której obok drogi rewolucyjnej występują stanowiska mniej radykalne. M.in. przyjmuje się istnienie rdzenia teoretycznego, który nie podlega tak zasadniczej zmienności, jak chciałby T. Kuhn. Dostrzega się nie tylko współlistnienie starego i nowego, lecz także ich kooperację i negocjacje. Kontinuum wytwarza się nie bezpośrednio na poziomie tworzenia nowej teorii, lecz na poziomie relacji międzyteoretycznych, które są trudniej dostrzegalne.

Naturalizm swoim analitycznym redukcjonizmem kierował i kieruje uwagę na elementy składowe czy aspekty złożonych całości. Przynosiło to i przynosi szybkie efekty poznawcze, lecz hamuje poznawanie świata w jego złożoności. Zalewają nas dane i informacje, a coraz bardziej niezbędna staje się mądrość, której podstawą jest **synteza** i to wykraczająca poza poznanie wąskonaukowe. Im więcej wiemy o szczegółach, tym bardziej tracimy z oczu całość. Wiedza szczegółowa bez całościowego oglądu traci na wartości. Coraz pilniejsze staje się zaspokojenie potrzeby dopełnienia myślenia analitycznego tendencją syntetyzującą, w której żywotne są terminy *inter-/transdyscyplinarność, złożoność, emergencja, holizm*. Pluralizmu poznawczego nie można sprowadzać do obojętnej tolerancji innych teorii. Konieczne jest nie tylko popatrzenie na świat oczyma drugiej teorii, lecz także podjęcie prób budowy syntez, mimo zarzutów o ich niekompletności, a nawet uznawaniu za formę niemożliwą (zob. Wilson 2011).

Według słownikowej definicji „synteza jakiegoś zagadnienia to jego przedstawienie w sposób całościowy, ale zarazem zwięzły i uogólniony, ograniczony do najważniejszych elementów” (Bańko 2000, s. 729). Powstawaniu syntez powinna towarzyszyć wielopoziomowa refleksja, obejmująca kwestie filozoficzne i metodologiczne. Szczególnie ważna jest wyjściowa szeroka rama poznawcza, która dostarcza ogólnych pojęć typu: rzeczywistość, człowiek, społeczeństwo, kultura, język itd. Pozwalają one wiązać informacje o konkretnych faktach. W rozwoju nauki wyróżnia się tradycyjnie dwa stadia: empiryczne i teoretyczne. W pierwszym przez wnioskowanie indukcyjne wytwarza się pojęcia empiryczne. W drugim drogą postulowania wprowadza się pojęcia teoretyczno-konstrukcyjne i buduje teorie. Fakty nie tylko trzeba zebrać i uporządkować, lecz także odkryć ich wewnętrzną jedność.

Epistemologiczną strukturę nauki można bowiem scharakteryzować, wyróżniając obok wymiaru horyzontalnego, który sprowadza się do rozczłonkowania nauki na dyscypliny i poddyscypliny, również wymiar wertykalny, dotyczący struktury teorii. Przez **teorię** rozumie się spójny metodologicznie i pojęciowo system twierdzeń

odnoszących się do rzeczywistości. W pełnej teorii wskazuje się na obecność trzech poziomów: filozoficznego (założenia ontologiczne, epistemologiczne i aksjologiczne), metodologicznego (zawierającego zestaw kategorii analitycznych powiązanych różnego typu relacjami, czyli model pojęciowy) i empirycznego (sprowadzającego się do jednostkowych faktów, twierdzeń sprawozdawczych i praw empirycznych). Dość powszechnie jednak miano *teoria* przypisuje się konstrukcjom poznawczym niepełnym, ograniczonym do poziomu empirycznego lub do luźnych dywagacji o słabo powiązanych faktach czy wręcz pozbawionych osadzenia empirycznego. Przeciw klasycznie pojętej teorii wymierzony był bunt spod znaku *anty-* i *post-* odrzucający często teorię w ogóle. Dziś wskrzeszona teoria oznacza najczęściej systematyczną refleksję na temat podstawowych założeń (zob. m.in. Bernstein 2015).

W filozofii nauki istnieją dwa konkurujące poglądy na naturę poznania (i strukturę teorii): bezzałozeniowy i załozeniowy. Pierwsze stanowisko przyjmuje tezę, że kategorie opisu rzeczywistości są wypracowane w kontakcie z nią, a o ich treści przesądza wyłącznie właściwości badanych obiektów. Poszczególne dyscypliny dostarczają oprócz wielu twierdzeń szczegółowych także bardziej syntetycznych, uogólniających ujęć rzeczywistości (poznanie teoretyczne jest traktowane jako rekonstrukcja tej rzeczywistości). Niekwestionowana baza empiryczna daje wiedzę niezależną od założeń (teorii). Racjonalność sprowadza się do ponadczasowych reguł logiki.

Stanowisko drugie opowiada się za tezą, że nie istnieje poznanie bezzałozeniowe, choć konstruowanie teorii nie dokonuje się drogą od zwerbalizowania założeń (zwłaszcza ontologicznych) w punkcie wyjścia do sformułowania pojęć i twierdzeń empirycznych w punkcie dojścia) – założenia znajdują się „między wierszami” teorii. Teorie wspierają się z jednej strony na rzeczywistości, dla opisu której pojęć dostarcza język empiryczny teorii, a z drugiej na pewnych założeniach dotyczących natury tej rzeczywistości i jej poznania. Założenia te stanowią jądro teorii i określają systemowe znaczenia pojęć, którymi te teorie operują. Brak wyrażenia tych założeń powoduje, że identyczność brzmienia terminów na gruncie dwu różnych teorii może sprawiać wrażenie, iż mamy do czynienia z tymi samymi pojęciami, choć w rzeczywistości są to terminy o różnych znaczeniach. Poznanie zawsze jest usytuowane i podmiotowo naznaczone oraz sprawcze (wobec przedmiotu i podmiotów: tworzącego i odbiorczego). Stąd wynikają zasady poznawcze: perspektywizm (punkt widzenia i nastawienie) i performatywizm. Zawarta jest w nich świadomość tego, jak się teorie tworzy i jak one działają. (O współczesnej sytuacji nauki zob. m.in. Afeltowicz 2012; Kawalec 2018; Solska 2019.)

3. NOWOCZESNA LINGWISTYKA I STYLISTYKA

3.1 A jak w obecnej sytuacji kulturowej i naukowej znajduje siebie **lingwistyka**, stanowiąca najbliższy kontekst poznawczy stylistyki? Na jej rozwój wpływają

zmiany samej rzeczywistości językowej, przebiegające w różnych sposobach jej istnienia i funkcjonowania, a także w wymiarze poznawczym: wertykalnym, związanym z wyróżnieniem poziomów empirycznego, teoretyczno-metodologicznego i filozoficznego, oraz horyzontalnym, odnoszącym się do podziału na dyscypliny. Po lata 70. XX w. lingwistyka starała się spełniać nakazy naturalizmu, troszcząc się o swoją autonomię, sprowadzaną do odrębności ontycznej (skupienie uwagi na systemie) oraz metodologicznej (metodyczno-warsztatowej). Ferment wniósł dokonujący się w filozofii zwrot językowy (ang. *linguistic turn*) oraz transformacja w naukach humanistycznych określana jako *przełom poststrukturalistyczny*.

W konsekwencji w lingwistyce obserwuje się (współ)występowanie (neo)naturalizmu i antynaturalizmu, wieloparadygmatowości i pluralizmu (od dogmatyzmu po nietwórczy eklektyzm). Przejście od badania systemu do jego funkcjonowania z jednej strony rodzi obawy, czy poszerzenie przestrzeni lingwistycznego poznania nie nastąpiło zbyt radykalnie, co grozi utratą autonomii i dezintegracją dyscypliny. Z drugiej jednak strony uznaje się konieczność zmiany przez lingwistykę swojego widzenia własnego powołania w poznawaniu świata. Idzie nie tyle o poznawanie języka w jego abstrakcyjnym systemie i w aspekcie czynnościowym, ile o przeniknięcie w głąb życia językowego jako istotnej strony świata, aby powiedzieć coś o świecie, człowieku i społeczeństwie na podstawie badań języka i w ten sposób uczestniczyć w życiu społeczno-kulturowym. Lingwistyka staje się tu nauką o człowieku zanurzonym w środowisku biologicznym i społeczno-kulturowym.

Lingwistyka ma więc kłopoty z poznawczym ogarnięciem dynamicznie zmieniającej się rzeczywistości językowej oraz sama z sobą. Wyjściem dla jednych stała się obrona nauki „normalnej”, utożsamianej ze zwrotem ontycznym (do empirii – badacze gromadzą i analizują dane, korzystają przy tym ze zwrotu cyfrowego), przyjmując porządek wstępujący, tj. postawę nienacechowaną teoretycznie, i wsłuchując się w impulsy płynące z samej rzeczywistości. Uciekają w ten sposób przed rozproszoną i pozbawioną dominujących ukierunkowań lingwistyczną teorią (porządek zstępujący). Teorie lingwistyczne najczęściej mają charakter teorii niskiego i średniego rzędu, czyli nie wypowiadają się w kwestii podstawowych (filozoficznych) założeń, koncentrując się na konkretnym przedmiocie i ograniczając się do kilku abstrakcyjnych tez, które stanowią szersze ramy interpretacyjne danych empirycznych.

Lingwistykę „nową” z punktu widzenia tradycyjnego można uznać za konsekwentnie nieautonomiczną. Traktuje ona rzeczywistość językową jako złożony wytwór biologiczno-kulturowej ewolucji starszych systemów poznawczych i komunikacyjnych, funkcjonujący w kontekście społeczno-kulturowym. Jest też konsekwentnie inter/transdyscyplinarna – szuka zgodności teoretycznej oraz zbieżności argumentów lingwistycznych z innymi dyscyplinami. Dezintegracji powinno zapobiec przyjęcie jednolitej perspektywy badawczej, tj. zbudowanie wielkiej i pełnej teorii dobrze wyjaśniającej świat. Taką teorią powinno cechować zachowanie perspekty-

wy lingwistycznej, wykorzystanie narzędzi badawczych zanurzonych w teoriach lingwistycznych i w programach operacyjnych terminów teoretycznych, integracja różnych podejść badawczych oraz tworzenie nowych teorii o znacznym zasięgu. Wymaga to otwartości i odwagi badawczej, odcięcia się od zniewalającej siły konformizmu i mocy performatywnej dominujących dyskursów (z którymi często łączy się prestiż, władza i zasoby kapitałowe).

3.2 Co to jest stylistyka? Jak ją zdefiniować? Wydawałoby się, iż na tak postawione pytanie łatwo uzyskamy odpowiedź. Zorientowana monodyscyplinowo historia nauki zalicza przecież do podstawowych kwestii każdej dyscypliny takie zagadnienia jak: jej przedmiot i granice, stosunek do innych dyscyplin, metody badania, główne pojęcia i ich wzajemne relacje itd. Tak jednak nie jest. Stylistyki nie tłumaczy relatywna młodość, bo pojawiła się wraz z nazwą w XIX w. Jej początki sięgają antyku, to wówczas pojawiło się pojęcie i termin *styl*. Ciągłość nazwy centralnego pojęcia oraz nazwy dyscypliny nie wystarczają, aby przesądzać o poznawczej i instytucjonalnej tożsamości stylistyki. Dzieje jej problemów mają charakter multidyscyplinarny, wykazując przy tym często dłuższą i trwalszą tożsamość niż historia dyscypliny. A różne dyscypliny w określonych okresach mogą się do siebie upodobniać bardziej niż rozmaite metamorfozy stylistyki w dłuższych odcinkach dziejów.

Wyjątkowo silna nawet na tle innych dyscyplin humanistycznych niedookreśloność terminów *styl* i *stylistyka* skłania niektórych badaczy do ich eliminowania ze swojego języka naukowego. Pobrzmiwa w tej postawie echo idei języka nauki jako języka idealnego, logicznie optymalnego, w którym słowu/terminowi odpowiada tylko jedno ostro zdefiniowane znaczenie. Ale kryje się też za tym bezsilna rezygnacja wobec nieujarzmionej ich wielopostaciowości. Trzeba jednak pogodzić się z faktem, iż w języku naturalnym – sprawdzonym w spełnieniu funkcji poznawczej i komunikacyjnej – nieostrość, otwartość i wieloznaczność (do pewnych granic) są czymś niezbędnym i normalnym. Narzucanie zbyt dużej ścisłości może prowadzić do utraty strukturalnej stabilności (odporności na niewielkie zakłócenia) i osłabienia podstawowych funkcji. Wyrażenia *in abstracto* obdarzone wiązką znaczeń zyskują na precyzji dzięki interpretacji, która sytuuje rozumienie poszczególnych znaczeń w kontekście, czyli wskazuje na rozumienie najbardziej spójne z kontekstem (z innymi pojęciami z pola pojęciowego, zrelatywizowane do wiedzy o świecie, tj. z doświadczeniem życiowym, filozofią życiową, światopoglądem, ideologią, teorią naukową itp.; zob. Brożek 2018).

Odstępuję tu od systematycznego oglądu stylistycznej przeszłości i teraźniejszości, co nie znaczy, iż odcinam się od tradycji. Uważam, że ciągłość i nieciągłość powinny być nieoddzielnie traktowane. Między odmiennymi ujęciami da się odnaleźć związki korespondencyjne. Każde z ujęć daje przybliżony obraz stylu, zmierzając w stronę wiedzy coraz lepszej (pewniejszej i bardziej prawdziwej). Naukowe ujęcia rzeczywistości, w tym stylu, wydobywają i projektują w swych koncepcjach

dwa porządki: eksplikatywny i implikatywny. Pierwszy jest obserwowalny empirycznie, pozwala na wyodrębnienie elementów składowych, da się opisać w kategoriach substancji i przyczyny, lecz stanowi coś powierzchniowego i pochodnego wobec ładu drugiego. Ład implikatywny jest realny, ale nieobserwowalny, da się uchwycić bezpośrednio, intuicyjnie jako dynamiczna całość w kategoriach bezcielesności, relacjonalności i prawdopodobieństwa.

Styl zatem to wewnętrzny ład i uzewnętrznione zmaterializowanie oraz ich nierozzerwalny związek. To bezpośrednia kategoria mowy, którą doświadczamy, lecz mamy trudności z jej racjonalnym uchwyceniem. To TAJEMNICA. Nie pozostajemy wobec niej całkowicie bezradni, o czym świadczy postęp w rozwoju nauki, rewidującej wąskie ujęcie racjonalności skoncentrowanej na ładzie eksplikatywnym. Dotyka on też szeroko pojętej stylistyki (obejmującej przestrzenie poznawcze „bez stylistyki”).

W rozwoju dyscyplin naukowych współczesne naukoznawstwo skłonne jest – modyfikując koncepcję T. Kuhna, w której jest mowa o stadiach rewolucyjnym i normalnym – wyróżnić trzy fazy: **eksploracyjną, paradygmatyczną i postparadygmatyczną** (zob. Böhme et al. 1983; Kawalec 2018, s. 53–55). Faza eksploracyjna obejmuje okres poprzedzający powstawanie teorii organizujących pole naukowe. Dominują w tej fazie metody indukcyjne i klasyfikowanie. W stylistyce ta faza trwa aż po wiek XX.

W fazie paradygmatycznej postęp badań jest determinowany problemami teorii. W stylistyce teoretycznej nagromadziło się wiele koncepcji oraz pojęć o różnej proveniencji i słabo ze sobą korespondujących. Szczególny ich wysyp nastąpił wraz z przełomem postrukturalistycznym, kiedy to zaczyna wyczerpywać się aktywność kanonu, który tworzyły – zbudowane na filozoficznej i filologicznej podstawie francuskiej i niemieckiej – prestrukturalizm (formalizm) rosyjski i strukturalizm praski. Spotkały się retoryka, poetyka i stara stylistyka, lingwistyka funkcjonalna i strukturalistyczna, semiotyka i teoria komunikacji, pragma-, socio-, psycho- i antropolingwistyka, lingwistyka kognitywna, lingwistyka tekstu, genologia i dyskursologia. Czy z tego tygla może wyłonić się teoria dojrzała, której nowe paradygmaty nie wypierałyby, lecz tylko rozwijały i wyjaśniały jej ograniczenia? Czy podstawę dla takiej teorii nie mógłby stanowić (makro)paradygmat stylistyki funkcjonalnej twórczo wzbogacony inkorporowaniem nowych paradygmatów m.in. przez stylistykę czeską (K. Hausenblas), słowacką (J. Mistrík i F. Miko) i rosyjską (M. Kożyna)? Dalsze prace nad teorią dojrzałą mogą polegać na jej aplikowaniu do przedmiotów mieszczących się w jej zakresie przedmiotowym, na stosowaniu do przedmiotów, których pierwotnie nie obejmowała oraz na jej ugruntowaniu w teoriach ogólniejszych.

Fazę postparadygmatyczną osiąga się wraz z powstaniem teorii dojrzałej. Zmniejszają się wówczas możliwości rewolucyjnego przewrotu. Na tym etapie teorię stosuje się do wyjaśnienia złożonych zjawisk i ich systemów. Aby to uczynić, konieczne jest rozwinięcie teorii bardziej wąskich, specjalnych, które umożliwiają

aplikację teorii dojrzałej. Wraz z osiągnięciem dojrzałości teoretycznej wewnętrzna logika rozwoju nauki, która wcześniej narzucała kierunek i dobór problemów, może ustąpić miejsca celom, które priorytetyzują problemy w oparciu o kryteria zewnętrzne (społeczne, praktyczne ukierunkowanie postępu naukowego). Realizacja tej możliwości jest nierozzerwalnie związana z zadaniem określania celów społecznego rozwoju nauki (polityki naukowej). Tego zadania nie można pozostawić tylko państwu, partii, ekonomii, kościołowi czy nawet samym uczynom.

4. STYL W RZECZYWISTOŚCI JĘZYKOWEJ I POZNAWCZEJ

4.1 Jeśli integrująca synteza stylistyczna, której rdzeniem byłaby teoria stylu – jako humanistycznej struktury tekstu, ma opierać się na pełnej i dojrzałej teorii naukowej, to za punkt wyjścia do jej skonstruowania trzeba przyjąć określone założenia filozoficzne (ontologiczne, epistemologiczne i aksjologiczne). Nieco upraszczając złożoność zagadnienia, filozoficzną ramę teorii można przedstawić następująco.

Filozoficzna ontologia przyjmuje **istnienie trzech fundamentalnych bytów: realnej (obiektywnej) rzeczywistości, umysłu i języka**. Filozofia przez wiele stuleci, a myślenie potoczne do dziś relacje między tymi bytami widzą zgodnie z jednokierunkowym linearnym modelem: rzeczywistość lustrzanie odbija się w języku, a to odzwierciedlenie wiernie wyraża język. Wielkie filozoficzne zwroty – podmiotowy i językowy – zburzyły to przekonanie. Najpierw Kartezjusz i I. Kant zakwestionowali tylko pasywną rolę poznającego podmiotu (umysłu) w poznaniu, dowodząc, iż ludzki umysł zachowuje się także aktywnie. A następnie w krytycznej dyskusji nad koncepcją Kanta zrodziła się teza o aktywnej roli języka (m.in. J. G. Herder, W. Humboldt, L. Wittgenstein). W rezultacie przyjęto powszechnie w XX w. nowy model relacji w postaci trójkąta: wierzchołki reprezentują byty, a boki – relacje wzajemnej (dwukierunkowej) interakcji.

Współczesna ontologia (zob. Stróżewski 2004), wychodząc od egzystencjalnych doświadczeń poznającego podmiotu, wskazuje na różne **sposoby istnienia rzeczywistości** i wymienia:

- konkretne zachowania ludzi i wytwory tych zachowań, tj. obiektywny świat TO;
- abstrakcyjny, idealny system, a raczej sieć systemów, tj. interobiektywny świat TE (obejmujący wiele systemów TEN);
- świadomość jednostki, czyli subiektywny świat JA;
- świadomość zbiorową, tj. intersubiektywny świat MY.

Wszystkie sposoby stanowią złożoną całość, a między nimi zachodzą określone korelacje (na tę całość można też spojrzeć przez pryzmat rzeczywistości parcjalnych, np. naukowej, edukacyjnej, politycznej i językowej). Długą tradycję ma interpretacja relacji: TO vs TEN, TO/TEN vs Ja/MY czy JA vs MY.

W epistemologii od wieków wielkim problemem jest rozdzźwięk między poznawaniem świata przedmiotowego (obiektywnego), czyli świata TO i TE/TEN a świata podmiotowego (JA i MY). Nowsza epistemologia (m.in. pod wpływem filozoficznych konsekwencji wynikających z odkryć w fizyce, matematyce, neuronauce oraz przełomów antypozytywistycznych) łagodzi ostrość przeciwstawiania i sprzyja zbliżeniu obu podejść, ich integracji. Dopełnia determinizm biologiczno-środowiskowy i społeczno-kulturowy podmiotowością (sprawczością), uwzględniając aspekty emocjonalny, intencjonalny i aksjonormatywny. Przed poznającym podmiotem rysują się więc cztery **perspektywy poznawcze: do TO, TE/TEN, JA i MY oraz cztery drogi poznawcze: od TO, TE/TEN, JA i MY**. Pełne poznanie wymaga zatem sięgnięcia do szerokiego spektrum metod, a także wielkiego wysiłku zintegrowania cząstkowych wyników uzyskanych przy ich pomocy.

W ślad za ontologią filozoficzną również ontologia lingwistyczna dostrzega cztery sposoby istnienia parcjalnej rzeczywistości językowej: 1) językowe TO, 2) językowy TEN, 3) językowe JA i 4) językowe MY. W każdym z tych sposobów istnienia zawiera się ukształtowany stylowo tekst, a więc odpowiednio można wskazać:

- **tekstowe TO** jako konkretne zachowanie językowe wytwarzające konkretną wypowiedź obdarzoną **stylowym TO** (styl konkretny wypowiedzi);
- **tekstowe TEN**, czyli systemowy tekst(em) posiadający potencjalny systemowy styl(em) – stylowe TEN;
- **tekstowe JA**, tj. tekst w świadomości jednostki, oraz **stylowe JA**, czyli styl jednostkowy;
- **tekstowe MY**, tj. tekst w świadomości zbiorowej, oraz **stylowe MY**, styl określonej zbiorowości.

4.2 Język (rzeczywistość językowa) nie jest w całości dostępny bezpośrednio obserwacji, stąd jego koncepcje stanowią często hipotetyczne konstrukcje wyrażające określony punkt widzenia. Buduje się je m.in. wokół określonych metafor: JĘZYK TO ZWIERCIADŁO, NARZĘDZIE, ORGANIZM, DOM BYCIA, DIALOG/INTERAKCJA. Sądzę, iż żadna z nich nie wyklucza pozostałych i można mówić o ich komplementarności. W lingwistyce XX w. mocną pozycję zdobyła koncepcja instrumentalistyczna (wyraźnie obecna i w antycznej retoryce), która traktuje język jako narzędzie realizacji pewnych funkcji oraz osiągnięcia zakładanych celów. Stała się ona podstawą stylistyki funkcjonalnej, odwołującej się do modelu funkcji języka K. Bühlera i R. Jakobsona. Dziś, opisując przeznaczenie języka, wymienia się trzy równie pierwotne i przenikające się podstawowe funkcje: komunikacyjną, poznawczą (język reprezentuje realną rzeczywistość) i socjatywną (funduje wspólnoty ludzkie), zob. Habermas 2012, s. 18–19.

Język funkcjonuje w życiu ludzi, jest obecny we wszystkich sferach i sytuacjach życia społecznego, w których to, co językowe, przenika się i stapia z niejęzykowym. Możliwe są więc różne **sposoby jego użycia** (por. gry językowe u L. Witt-

gensteina). U podstaw tych sposobów leżą reguły wytwarzane w ramach wspólnotowych praktyk życiowych. Ponieważ społeczeństwa współczesne stają się coraz bardziej złożonym i wewnętrznie zróżnicowanymi oraz dynamicznie zmieniającymi się systemami, to i sposoby użycia języka bywają coraz bardziej różne i zmienne.

Socjologiczna analiza systemów społecznych, których podstawowymi elementami są posiadający świadomość ludzie, zwraca uwagę na różne wymiary życia społecznego: mentalny (sieć idei, poglądów, ideologii), aksjologiczny (układ wartości i norm regulujących życie i działanie), interakcyjny (sieć styczności i wzajemnych oddziaływań) oraz interesów społecznych (zróżnicowanie dostępu do dóbr, sieć dystansów społecznych). Łącząc analizy zjawisk z poziomu mikrospołecznego (relacje jednostek z uwzględnieniem ich indywidualnej osobowości i świadomości) oraz poziomu mezo- i makrospołecznego, uwzględnia więc czynniki twarde (ekonomiczne i instytucjonalne), a także miękkie (stereotypy, mity, ideologie, kody kulturowe). Dostrzega też wielką rolę komunikacji.

Szczególłą uwagę na rangę języka w życiu społecznym zwrócił wielokierunkowy nurt socjologii humanistycznej (interpretatywnej, rozumiejącej). Zakłada on ciągłe tworzenie życia społecznego poprzez wzajemne (interakcje) oddziaływanie aktywnych i świadomych podmiotów. Interakcję uznaje za podstawowy element życia społecznego, zwłaszcza interakcję symboliczną. Z poziomu mikro przenosi interpretację semiotyczno-symboliczną na poziom makro, co umożliwia uprawianie symbolicznie zorientowanej analizy kulturowej w kategoriach ładu symboliczno-kulturowego w społecznościach średnich i dużych. Przy czym treści i formy kultury symbolicznej są względnie niezależne od innych zmiennych społecznych (np. ekonomicznych). Tym samym społeczeństwo składa się nie tyle z ludzi, ile z międzyludzkich układów komunikacyjnych, które podlegają procesom różnicowania i specjalizacji. Dostępne kody kulturowe animują postrzeganie i wykorzystywanie materialnej strony życia, a działania ludzkie są zawsze zapośredniczone przez wielość kulturowo kodowanych wartości i znaczeń. Przy takim ujęciu mamy więc do czynienia ze swoistym pansymbolizmem i pankomunikacjonizmem (interakcjonizmem) kultury i życia społecznego.

Kultura symboliczna przenika do najgłębszych pokładów osobowości jednostek, steruje ich emocjami, myśleniem i zachowaniami. Jako całość złożona z wartości, norm, symboli, mitów itd. stanowi przestrzeń nieustannych negocjacji, zmagania i konfrontacji. Wynika to z jej niejednorodności. Już tradycyjnie wyróżnia się w niej m.in. takie podsystemy/typy jak:

- kultury klasowo-stanowe i środowiskowe, np. szlachecka, inteligencka, chłopska;
- kultury sfer życia społecznego, np. potoczna, religijna, artystyczna, naukowa;
- kultury etniczno-narodowe, np. polska, słowacka, niemiecka, rosyjska;
- kultury kręgów kulturowo-cywilizacyjnych, np. Zachodu, Wschodu;
- kultura wysoka (elitarna) – średnia (popularna) – niska;
- kultura przeszłości – współczesna – przyszłości.

Współcześnie według dominujących diagnoz żyjemy w sytuacji uświadamianego kryzysu kulturowo-cywilizacyjnego. Zderzają się w niej spetryfikowane tradycją treści i formy z przeszłości, podsystem stabilizacji z dominującą kulturą popularną oraz wychylony w przyszłość podsystem innowacji. Obserwujemy bogactwo form uspołecznienia – obok tradycyjnych – egzystują nowe wspólnoty. Nie jest jasne, co wyłoni się z tygla współczesnych przemian, z przełomowego czasu nakładania się nowej fali cywilizacyjnej – informacyjnej – na fale poprzednie: rolniczą (zapoczątkowaną 8-10 tysięcy lat temu) i industrialną (od XVIII w.) (zob. Toffler 1986). Dopiero rodzi się nowa świadomość, wyjaśniająca i uzasadniająca dokonujące się przeobrażenia. Stąd obok rozkwitu pluralizmu poszukuje się ogólniejszych teorii i syntez.

Kultura zawsze stara się odpowiadać na sytuację człowieka i jego podstawowe potrzeby w warunkach sytuacji społeczno-kulturowej swojego czasu. Psychika człowieka, sytuacja społeczno-kulturowa i kultura tworzą złożony wzajemnie na siebie oddziałujący układ. Jego funkcjonowanie zależy od ludzi. Jeśli zgodzą się z przechodzeniem od harmonii przeciwieństw do dialektyki sprzeczności, to narażają się na przejście od wielości w jedność do opozycji stanów katastrofalnych, od owocnego napięcia między jednostką a zbiorowością oraz między wolnością a autorytetem do niszczącej opozycji między egoistycznym indywidualizmem a kolektywizmem oraz do walki między wolnością a autorytaryzmem (tyranią). Czy kultura danego czasu często kontrolowana przez instytucje typu państwo, partia, kościół, media itd., zawsze dobrze kieruje życiem społeczeństwa?

4.3 Tekst jako jeden ze sposobów istnienia rzeczywistości językowej (TO językowe) przejawia się w konkretnej, niepowtarzalnej interakcji komunikacyjnej, przebiegającej w określonej sytuacji oraz w szerszym kontekście społeczno-kulturowym. Takie czynnościowo-rezultatywne ujęcie odbiega od tradycyjnego traktowania tekstu jako gotowego, zamkniętego (u)tworu. Rozwój teorii/lingwistyki tekstu począwszy od lat 70. XX w. przyniósł wyróżnienie wielu (co najmniej kilkudziesięciu) kategorii tekstowych, odnoszących się do formalnych, semantycznych i pragmatycznych wymiarów tekstu. Niejako podsumowaniem pierwszego etapu badań nad tekstem stał się kanoniczny zestaw podstawowych kategorii (kryteriów tekstowości) zaproponowany w 1980 r. przez R.-A. de Beaugrande'a i W. U. Dresslera (Beaugrande – Dressler 1990). Obejmuje on siedem zasad konstytutywnych: spójność (kohezję), koherencję, intencjonalność, akceptabilność, informacyjność, sytuacyjność i intertekstowość, a także trzy zasady regulujące: wydajność (ekonomiczność), skuteczność i stosowność. Ten kanon – uzupełniany m.in. o gatunkowość i kulturowość oraz **stylowość** – wydaje się wytrzymywać próbę czasu, choć mogła zmieniać się interpretacja niektórych kategorii, m.in. pod wpływem rewolucji medialnej (por. nowe postacie tekstualności: hipertekst, tekst multimodalny).

Tekst zatem stanowi spójny kompleks znaków językowych i niejęzykowych, indywidualną i niepowtarzalną jedność obdarzoną sensem, który uobecnia się

w określonej sytuacji w interakcyjnym (dialogowym) współdziałaniu dwu podmiotów oraz w sieci tekstów. Zakłada się przy tym istnienie korelacji z systemem języka (i innymi niejęzykowymi kodami) oraz ze świadomością językową podmiotów komunikujących się (por. wskazywany w systemie poziom tekstowy i jego jednostka określana terminem *tekstem* oraz kompetencja/zdolność językowa).

Niepowtarzalność, indywidualność tekstu nie oznacza więc jego izolacji. Można mówić o jego wewnętrznym uspołecznieniu, które polega na spotkaniu świadomości dwóch komunikantów, oraz uspołecznieniu zewnętrznym – tekst włącza się do określonej sfery komunikacyjnej, do dialogu z innymi tekstami, staje się węzłem w sieci tekstów (por. pojęcia: intertekstowość i dyskurs). Na rzeczywistość językową można patrzeć jak na nieskończony „tekst”, na różne sposoby użycia języka (gry językowe według L. Wittgensteina), a u podstaw sposobów użycia (gier) leżą reguły.

Praktyka kierowania się regułami powstaje w ramach wspólnoty ludzkiej. Język jest zawieszony między tym, co dzieje się w naszych umysłach a interakcjami społecznymi. Nie jest przy tym izolowanym systemem reguł – jest osadzony w szerszych praktykach społecznych. Konkretnie zachowanie to przejaw równoczesnego kierowania się regułami językowymi, obyczajowymi, prawnymi, politycznymi, moralnymi itd. Wydobywanie reguł (poprzez próby opisu i kodyfikację) to zawsze zabieg w znacznej mierze sztuczny, upraszczająco-idealizujący. Przez regułę rozumie się albo mechaniczną czynność automatyczną, albo umysłowy wzorzec wyznaczający standardy działań (mentalizm), albo byt abstrakcyjny (platonizm), por. strukturalistyczne pojęcie normy językowej, osadzonej między *langue* a *parole*.

Złożoność natury tekstu pociąga za sobą poznawcze kłopoty z ogarnięciem stylowości – jego najwyższej kategorii organizująco-integrującej. Styl jako humanistyczna struktura tekstu obejmuje wszystkie jego wymiary semiotyczne, formalne, semantyczne i pragmatyczne. Stanowi jedność w różnorodności.

To **stylowe** TO bywa najczęściej ujmowane w sposób niepełny, zredukowany, a w określeniach stylu wydobywa się tylko pewne jego aspekty. W antyku wiązano go z *elocutio* i sprowadzano do sposobu formułowania wypowiedzi. W czasach nowożytnych wraz z przeniesieniem go na sztukę (XVIII w.), a później na dowolną działalność człowieka (por. *styl życia*, *styl myślenia*, *styl działania* itd.) uwydatniły się w nim dwa elementy treściowe: ‘sposób’ i ‘jedność’. Różnice sprowadzały się do tego, jak je rozumieć i co leży u ich podstaw.

Wiek XX przyniósł dwa zasadnicze ujęcia stylu (zob. Mayenowa 1974, s. 348). Jedno wyrosło na gruncie lingwistyki strukturalistycznej i traktowało styl jako względnie skonwencjonalizowany wybór środków językowych z repertuaru ustalonego w społecznym zwyczaju, wybór realizujący określone funkcje. Centralne miejsce zajmują w nim pojęcia: wybór, klasyfikacja środków (por. warstwy stylowe) i funkcja, spełniająca rolę koherencyjną. Ujęcie drugie (związane z K. Vosslerem i L. Spitzerem) sprowadza styl do językowego wyrazu określonych treści psychiczno-duchowych, zintegrowanego przez zasadę twórczą lub formułę ujmującą owe

treści. Żadne z nich nie zyskało powszechnego uznania. Za wymowny wyraz nieusatisfakcjonowania tymi ujęciami można uznać wykrzyknienie P. Valéry'ego (1871-1945): *Le style c'est le diable!*

Poststrukturalistyczny zwrot zapoczątkowany w latach 70. XX w. i przeniesienie uwagi z *langue* na *parole* sprawiło iż tekst został uznany za podstawową jednostkę językową. K. Hausenblas (1972) uznaje styl za składnik struktury komunikatu, za jedną z zasad jego budowy jako całości. F. Miko (1973) utożsamia go ze strukturą tekstu, która jest jednością strony formalno-semantycznej i funkcji, wpisanej do tej struktury nie jako całość, lecz przez poszczególne jej elementy. Kolejne dziesięciolecia przyniosły m.in. za sprawą paradygmatów kognitywistycznego i pragmatyngwistycznego – pogłębienie wiedzy o ludzkiej komunikacji oraz o tekście i o stylu.

Jak dotrzeć do stylu tekstu, poznać go? Często przywołuje się tu termin *interpretacja*. W metodologii ma on wiele znaczeń. Najczęściej wskazuje się na: 1. 'ustalenie znaczenia wyrażen językowych', 2. 'podporządkowanie teorii twierdzeniom związanym z doświadczeniem empirycznym', 3. 'teoretyczna interpretacja doświadczenia empirycznego', 4. 'interpretacja humanistyczna jako podporządkowanie sensu czynnościom i ich wytworom'. Tu wchodzi w grę znaczenie 4. tego terminu, odwołujące się do tradycji humanistycznej opartej na pojęciu podmiotu ludzkiego jako integralnej jednostki obdarzonej świadomością i zdolnością sprawczą. Może ono być interpretowane dwojako: a) jako szczególny przypadek teoretycznej interpretacji doświadczenia, polegający na formułowaniu pewnej hipotezy wyjaśniającej fakt podjęcia przez podmiot na podstawie posiadanej wiedzy dalszej czynności i nadania jej wytworowi określonych właściwości; b) jako pewien rodzaj przeżycia, czyli jako rozumienie (zob. Kmita 1987).

Istnieje wiele koncepcji rozumienia. Według W. Diltheya rozumienie wymaga projekcji siebie samego na tekst podlegający rozumieniu oraz elementarnego przeżycia poszczególnych składników tekstu i zintegrowania rezultatów elementarnego rozumienia w jedną „całość”, potwierdzoną przez „ponowne przeżycie”. Kontynuatorzy koncepcji Diltheya w ramach orientacji hermeneutycznej (m.in. P. Ricoeur, M. Merleau-Ponty) przypisują rozumieniu strukturę opisywaną przy pomocy dwu pojęć: „przedrozumienia” (intuicyjnego, wstępnego przypisania tekstowi jakiegoś sensu) i hermeneutycznego kręgu (rozumienie przebiega od całości do części i od części do całości – zgodność wszystkich szczegółów z całością to kryterium poprawności rozumienia) (zob. Gadamer 2007).

Rozumienie polega więc na ciągłym odnoszeniu interpretowanego tekstu do szerszego kontekstu. Czasami interpretacja humanistyczna w tej wersji bywa deprecjonowana jako subiektywna. Jednak zmierza ona ku intersubiektywnemu uznaniu i przynajmniej w tym samym kręgu kulturowym do którego należy badacz i tekst, koncepcja rozumienia jest adekwatna względem interpretacji humanistycznej w wersji pierwszej (jako procedury badawczej).

4.4 Kwestia językowego JA i MY wiąże się z wyposażeniem językowym umysłu, co oznacza przejście od języka samego w sobie do języka w nas, bo to my posługujemy się językiem. Ostatnio co prawda podnosi się problem nas w języku, stawiając tezę, iż język posługuje się człowiekiem, czyni go swoim więźniem. Jednak główną rolę należy przypisać ludzkiemu podmiotowi, bo do niego należy wybór intencjonalnego obiektu, sposobu jego oglądu, komunikacyjnego partnera, aktywności werbalnej lub milczenia itd. (por. aktywna rola podmiotu i języka w konstruktywistycznych modelach poznania).

Umysł człowieka powstał jako narzędzie przetrwania. Sprowadza się go do strumienia świadomych i podświadomych doświadczeń. W swej najgłębszej warstwie to zakodowana neuronalnie w mózgu poprzez wrażenia zmysłowe reprezentacja świata. W tym wirtualnym świecie wyróżnioną pozycję zajmują scenariusze, które odtwarzają przeszłe doświadczenia i są podstawą aktualnych zachowań oraz wizji przyszłości. Aktywność umysłu opisuje się przy pomocy m.in. takich kategorii jak:

- emocje, które pobudzają i koncentrują aktywność umysłu na określonych przedmiotach (wyróżnia się emocje podstawowe: gniew – odraza – lęk – przyjemność – zaskoczenie oraz niezliczone ich kombinacje);
- myślenie – przetwarzanie informacji w sieciach neuronalnych mózgu, poszerzające zasób zapisanych obrazów;
- wolna wola, zdolność do formułowania myśli i podejmowania działań niezależnie od woli innych i presji otoczenia;
- twórczość – zdolność do tworzenia nowych scenariuszy i wyboru najsukcesywniejszych.

Wyposażenie językowe umysłu (por. terminy *świadomość językowa* ‘całe wyposażenie’ i/lub ‘uświadomiona część zachowań językowych’, *kompetencja językowa*, *zdolność językowa*, *dyspozycja językowa*, *osobowość językowa*) to wielokomponentowy system funkcjonalny ukształtowany w toku ewolucji biologiczno-kulturowej człowieka i korespondujący z innymi sposobami istnienia rzeczywistości językowej. Centralne miejsce w tym systemie zajmuje komponent semantyczno-pragmatyczny. Decyduje on o wyborze znaczeń adekwatnych do sytuacji, m.in. ze względu na cel komunikacji, czynniki sytuacyjne ważne dla komunikacyjnych podmiotów, ich światopoglądy, które stanowią rdzeń życiowej orientacji.

Życie ludzkie sprowadza się do współdziałania/interakcji z innymi ludźmi w działalności przedmiotowej i językowej. Nie ma komunikacji samej w sobie, realizuje się ona w toku równoczesnej działalności przedmiotowej (podmiot₁ – podmiot₂ i podmiot – przedmiot) ta równoczesność służy jako bodziec, źródło i przyczyna komunikacji. Przejście do działań językowych dokonuje się przy obecności scenariuszy. Są one korelatami wiedzy o świecie, uogólniającym wynikiem pracy świadomości językowej, i funkcjonują jako znaczenia znaków językowych. Opanowywanie znaczeń to opanowywanie funkcjonalnych właściwości języka.

Kwestia językowego JA i MY wymaga też podjęcia problemu relacji świadomości jednostkowej i świadomości zbiorowej. Jest ona przedmiotem rozważań filozofów oraz na gruncie dyscyplin naukowych wraz z odkryciem w oświeceniu jednostki. Tradycję humanistyczną oparto na pojęciu podmiotu ludzkiego jako integralnej jednostki obdarzonej świadomością i zdolnością sprawczą. Zarazem zdawano sobie sprawę, iż człowiek to biologiczno-kulturowa istota społeczna, skazana na bycie w świecie wśród innych ludzi oraz znajdująca się zawsze w już ustrukturuowanym językowo świecie. W formach komunikacji spotykamy się z transcendentną siłą, która ucieleśnia moc intersubiektywności, poprzedzającej podmiotowość uczestników komunikacji i leżącej u jej podstaw. Jednostka zatem to splecenie indywidualnego i zbiorowego. Jej swoboda (por. wolna wola) jest względna i trzeba widzieć jej granice. Formuła Buffona *Styl to człowiek* zainicjowała jednak pojmowanie stylu jako indywidualnej podmiotowej ekspresji.

Odkryciu JA i przeciwstawieniu go MY towarzyszyło formowanie się tożsamości jednostkowej i tożsamości zbiorowej (wspólnotowej). Zaczęło się bowiem reflektowanie (samoświadomość) nieświadomych dotąd wyobrażeń samych siebie. Jestem osobą, gdy postrzegam siebie jako osobę i pojawia się potencjał autonomii, a zbiorowość staje się rodziną, ludem, narodem, jeśli za taką się uważa i przedstawia. Tożsamość zbiorowa (wspólnotowa) jest prymarna w stosunku do tożsamości jednostkowej, która tworzy się w jednostce poprzez udział w interakcjach w jej grupie (zbiorowości) oraz przez partycypację w wyobrażeniach, jakie grupa posiada o samej sobie. Tożsamość wspólnotowa nie istnieje jednak poza jednostkami, które wspólnotę tworzą i podtrzymują. Człowiek, tworzy zatem zbiorowość i jest przez nią stwarzany – istnieje wzajemna zależność między JA i MY.

W tożsamości jednostkowej da się wyróżnić tożsamość osobową, obejmującą wszystkie właściwości i role jednostki, oraz tożsamość indywidualną, którą tworzą cechy wyodrębniające jednostkę spośród innych we wspólnocie. To ta tożsamość indywidualna decyduje o podmiotowości jednostki, jej zdolności do bycia podmiotem, czyli aktorem. Który stwierdza swą wolność oraz reflektuje przeżywane doświadczenia i podejmuje wysiłek przekształcania świata. Naszą podmiotowość (jednostkową i zbiorową) podkreślamy w konfrontacji z przynależnościami, które narzucają nam swoje normy. Nasze zachowania językowe są w znacznej mierze determinowane przez to, co w JA stanowi intersubiektywne zbiorowe.

5. ZAKOŃCZENIE

Wyżej starałem się pokazać, jak przemiany świata i ewolucja narzędzi poznawczych wpływają na rzeczywistość językową i jej widzenie. Kontekst historyczny ostatniego półwiecza dość zasadniczo zmienił się. W naukach społecznych i humanistycznych obserwowaliśmy załamanie funkcjonalizmu, triumf i schyłek strukturalizmu, potęgę i osłabienie marksizmu, sukcesy symbolicznego interakcjonizmu,

śmierć i powrót podmiotu, rosnącą siłą różnych wariantów indywidualizmu itp. Jedne podejścia upadają, inne wracają do łask, jeszcze inne są przeformułowywane albo poddawane głębokiej odnowie.

Wobec rozległości i złożoności rzeczywistości językowej oraz kryjącej się w niej przestrzeni stylowej nie może dziwić poli- i heterofonia w poznawczej przestrzeni stylistycznej. Różne są oblicza stylu i stylistyki oglądane w odmiennych ujęciach. Od współczesnej stylistyki teoretycznej należy oczekiwać krytycznej postawy refleksyjnej wobec rzeczywistości językowej i poznawczej a także społeczno-kulturowej. Praca ta – skupiona na centralnych pojęciach: styl i stylistyka – wymaga odwołania do stylistycznej tradycji. Jedyna możliwa do przyjęcia postawa wobec tej tradycji to nierozłączne traktowanie przez systematyczną krytykę afirmowania ciągłości (kumulatywizm) i zerwania. Bez rewizji tradycje martwieją. Przeszłość trzeba widzieć z perspektywy przeszłości (historyzm) oraz teraźniejszości (prezentyzm). Kulturowane dziedzictwo powinno służyć pracy nad kształtem teraźniejszości i przyszłości. Stylistka nie odeszła dalego od swych początków. Sentencjonalna definicja: STYL TO CZŁOWIEK zachowuje i dziś swoją aktualność (zob. Mrugalski 2020).

Styl ma kilka twarzy o różnym statusie naukowym. Termin ten odnosi się do pewnej właściwości przysługującej zjawiskom rzeczywistości językowej (tekstom). Oznacza też pojęcie deskryptywne, diagnozujące i opisujące właściwości pewnego stanu rzeczy.

Wyraża wreszcie pojęcie teoretyczne, rodzaj podejścia, czyli stanowi narzędzie poznawcze służące do analizy zjawisk rzeczywistości językowej. Ujmowanie go jako humanistycznej struktury tekstu koncentruje uwagę badawczą na dynamicznie i syntagmatycznie (por. dyskurs) pojmowanym tekście oraz na jego twórcy (podmiocie-aktorze). Przy jego tworzeniu podmiot odwołuje się/jest determinowany przez doświadczenia obiektywne oraz subiektywne (emocje, intuicję, duchowość). Jest to najszersze i najbardziej całościowe pojmowanie stylu. Taka koncepcja stylu czyni z niego ideę jednoczącą. Stawia to jednak badacza przed trudnymi wyzwaniem poznawczymi. Żadna reprezentacja poznawcza nie wyczerpuje całkowicie rzeczywistości.

Stylistyka – wbrew naiwnym przekonaniom – nie odeszła daleko od swoich początków. Ciągle koncentrowała się na ukształtowaniu tekstu, poszukując możliwości integracji planu wyrażania i planu treści oraz interakcji komunikujących się podmiotów ze względu na ich współpracę w konstytuowaniu sensu. Zarazem narzuca się pytanie, czy istnieje jedna stylistyka? Widoczne jest rozszczepianie się jej zainteresowań na makro- i mikrostylistyczne (por. ogólne rozważania o związkach teorii stylistycznych z wielkimi procesami społeczno-kulturowymi oraz przyczynkarskie studia na temat środków stylowych). Zaznacza się obecność rozbijających ją wielu kierunków, szkół itd. Długo rozwijała się w oddzielnych podwórkach dyscyplinowych, narodowych, środowiskowych. Tendencjom integracyjnym towarzyszą

nowe podziały i zróżnicowania, ale ich ścieranie toczy się coraz bardziej w warunkach względnej jedności. Stylistyka korzysta z dokonań poznawczych lingwistyki (jej różnych subdyscyplin) oraz wielu innych dyscyplin, interpretując je integrująco w duchu stylistycznej orientacji tekstowo-stylowej. Ma także – nie wyłączając stylistyki teoretycznej – wymiar nie tylko powszechny, lecz także krajowy (narodowy) i regionalny (sąsiedzki, np. slawistyczny, słowiański). Badacze pracują zwykle na materiale języków narodowych, a ponieważ kultury i języki narodowe cechuje pewien stopień niewspółmierności, to tradycje narodowe prawie zawsze okazują się istotnym modyfikatorem teorii przyjmowanych z zewnątrz.

W odniesieniu do współczesności bardzo często przywołuje się pojęcie i określenie *kryzys*. Jedno z jego znaczeń pozwala na interpretację, iż stwarza on okazję na odnowę, na znalezienie nowych możliwości rozwoju. Nadzieję dają m.in. teorie złożoności (z pojęciami samoorganizacji i fluktuacji, z której po pewnym czasie wyłania się ład, łamiący się po pewnym czasie i dający początek nowej fazie fluktuacji), odnoszące się do rzeczywistości społeczno-kulturowej oraz godzące złożoność z nieprzewidywalnością (osobliwościami) i poziom makro z poziomem mikro, a także podmiotowe sprawstwo (jednostkowe i zbiorowe) – czynnik tzw. wolnej woli odgrywa wówczas szczególną rolę. Najlepszym sposobem na stworzenie przyszłości jest jej wykreowanie (zob. Mainzer 2007; Wallerstein 2008).

Można zatem uznać czas teraźniejszy za okres przejściowy, który powinien sprząć odnowieniu krytycznego potencjału nauk humanistycznych i budowaniu nowych teorii, troszcząc się przy tym o to, aby nie stały się dogmatami. Stąd integrującą syntezę stylistyczną, wychodzącą od pojęcia stylu jako humanistycznej struktury tekstu, ma charakteryzować:

- **holizm** funkcjonalnie ukierunkowany i umiarkowany, co oznacza tyle go, ile da się sensownie wyjaśnić w ramach konstruowanego systemu interakcji łączących różne sposoby istnienia i funkcjonowania języka na płaszczyźnie tekstowej;
- **integracjonizm**, tj. scalenie wiedzy o rzeczywistości językowej, przede wszystkim o funkcjonowaniu języka w tekście w planie historycznym i problemowym);
- **inter/transdyscyplinarność** i **intermetodologizm**, czyli odniesienie się do ogólnych tendencji i rozwoju nauki oraz do wielu dyscyplin.

Bibliografia

AFELTOWICZ, Łukasz (2012): *Modele, artefakty, kolektywy; praktyka badawcza w perspektywie współczesnych studiów nad nauką*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika. 505 s.

- BAŃKO, Mirosław (red.) (2000): *Inny słownik języka polskiego*. t. 1–2. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- BEAUGRANDE, Robert-Alain – DRESSLER, Wolfgang Ulrich (1990): *Wstęp do lingwistyki tekstu*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe. 346 s.
- BERNSTEIN, Richard J. (2015): *Odnowa teorii społecznej i politycznej*. Wrocław: Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej. 267 s.
- BÖHME, Gernot – DAELE, Wolfgang van den – RAINER, Hochfeld – KROHN, Wolfgang – SCHÄFER Wolf (1983): *Finalization in Science: The Social Orientation of Scientific Progress*. Dordrecht – Boston – Lancaster: D. Reidel Publishing Company. 336 s.
- BROŻEK, Bartosz (2014): *Granice interpretacji*. Kraków: Copernicus Center Press. 218 s.
- GADAMER, Hans-Georg (2007): *Prawda i metoda. Zarys hermeneutyki filozoficznej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN. 778 s.
- GAJDA, Stanisław (1982): *Podstawy badań stylistycznych nad językiem naukowym*. Warszawa – Wrocław: Państwowe Wydawnictwo Naukowe. 187 s.
- GAJDA, Stanisław (1983): Styl jako humanistyczna struktura tekstu. In: *Z polskich studiów slawistycznych*. Warszawa, seria VI, t. 2, s. 235–243.
- HABERMAS, Jürgen (2012): *Między naturalizmem a religią*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN. 312 s.
- KAWALEC, Paweł (2018): *Metodologia integralna. Studium dynamiki wiedzy naukowej*. Lublin: Wydawnictwo KUL. 388 s.
- KMITA, Jerzy (1987): Interpretacja. In: J. Kmita – Z. Cackowski – K. Szaniawski (eds.): *Filozofia a nauka. Zarys encyklopedyczny*. Warszawa: PAN, s. 261–269.
- MAINZER, Klaus (2007): *Poznawanie złożoności. Obliczeniowa dynamika materii, umysłu i ludzkości*. Lublin: Wydawnictwo UMCS. 532 s.
- MAJCHEREK, Janusz A. (2004): *Źródła relatywizmu w nauce i kulturze XX w. Od teorii względności do postmodernizmu*. Kraków: Universitas. 311 s.
- MAYENOWA, Maria Renata (1974): *Poetyka teoretyczna. Zagadnienia języka*. Wrocław: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich. 464 s.
- MIKO, František (1973): *Od epiky k lyrike. Štylistické prierezy literatúrou*. Bratislava: Tatran. 294 s.
- MRUGALSKI, Michał (2020): Styl – semantyka – pragmatyka. In: D. Ulicka (ed.): *Wiek teorii. Sto lat nowoczesnego literaturoznawstwa polskiego*. Warszawa: Instytut Badań Literackich. s. 231–285.
- SOLSKA, Ewa (2019): *Czas kultury naukowej*. Lublin: Wydawnictwo Marii Curie Skłodowskiej. 342 s.
- STRÓŻEWSKI, Władysław (2004): *Ontologia*. Kraków: Aureus. 323 s.
- TOFFLER, Alvin (1986): *Trzecia fala*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy. 663 s.
- WALLERSTEIN, Immanuel (2008): *Utopistyka. Alternatywy historyczne dla XXI wieku*. Poznań: Oficyna Bractwa Trojka. s. 100.
- WILSON, Edward D. (2011): *Konsiliencja. Jedność wiedzy*. Poznań: Zysk i S-ka. s. 404.

Resumé

TVÁRE ŠTÝLU A ŠTYLISTIKY

Autor vychádza z koncepcie štýlu ako humanistickej štruktúry textu, ktorú považuje za základ integrovanej syntézy štylistiky.

Túto syntézu charakterizuje prostredníctvom nasledujúcich termínov: **holizmus** (umiernený a funkčne zameraný, vedúci k systému, v ktorom sa odhaľujú vzťahy spájajúce rôzne spôsoby jestvovania a fungovania jazyka v texte); **integracionizmus** (prepájanie poznatkov o jazykovej skutočnosti, predovšetkým o fungovaní jazyka v texte); **intermetodologizmus** a **transdisciplinárnosť**.

Prijatie takejto koncepcie štýlu otvára mimoriadne široký a otvorený priestor pri poznávaní jazyka na základe rôznorodých prístupov, ktoré odhaľujú rozličné tváre štýlu a štylistiky. Využitie týchto prístupov predstavuje obohatenie pre integrovanú syntézu.

EGALITNÁ JAZYKOVÁ KOMUNIKÁCIA¹

JURAJ DOLNÍK

Filozofická fakulta, Univerzita Komenského, Bratislava, Slovensko

DOLNÍK, Juraj: Equal language communication. *Jazykovedný časopis (Journal of Linguistics)*, 2022, Vol. 73, No 1, pp. 27 – 39.

Abstract: The pragmatic reason for supporting the promotion of equal language communication is that this communication is part of a social event that aims to develop an inclusive society. However, this support also has an anthropological reason, which is based on the reconstruction of the origin of man as a being of his kind and his humanization. His humanization is based on continuous self-realization and rational social solidarity, consisting in the fact that the actors of social interaction are committed to creating a lively environment for parity self-realization. Such self-realization is governed by the principle of equality differentiation, which includes the contextual neutralization of relevant differences between actors. Transparency is essential for overcoming equality barriers in language communication, but it is important to perceive the opposition between levelling and cultivated equality communication. This contrast draws attention to the idea of optimally transparent language, which leads the actors to set the optimal ratio between transparent and non-transparent forms of expression. Since the humanization of individuals and society corresponds to cultivated equality communication, the order of the day is to increase the volume of language communication in society with such a degree of non-transparency (negativity) that stimulates the interpretive activity of the actors. When examining equal language communication with regard to its impact on the cultural level of society, one of the relevant issues is the adaptation of the relationship between positive and negative transparency to current communication events.

Key words: language communication, equality, inclusive society, self-realization, transparency, solidarity

1. ÚVOD

Pri výklade analýzy a interpretácie textu Jozef Mistrík konštatoval: „Funkciou interpretácie je preniesť vec z jedného prostredia do iného v takej podobe, aby sa aj v novom prostredí pochopila“ (Mistrík 1997, s. 34). Ak túto konštatáciu použijeme pri pozorovaní jazykovej komunikácie, vyjde nám, že sa v nej istá „vec“ z mentálneho prostredia jedného aktéra interpretáciou preniesla do mentálnej sféry druhého aktéra v takej podobe, že sa aj v tejto sfére pochopila. To je základ komunikácie, a teda aj duchovného styku aktérov, umožňujúceho realizovať sa ako sociálny subjekt, t. j.

¹ Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-18-0176 *Sociálna inklúzia kultiváciou používania jazyka*.

ako jedinec, ktorý dokáže rozumieť svojmu druhovému jedincovi, na základe čoho nadväzuje, udržiava a rozvíja vzťahy, ktoré určujú jeho nadbiologické bytie. V tomto výklade ide o jazykovú komunikáciu s egalitným vzťahom medzi aktérmi, spojenú s kolektívnou vôľou prakticky presadzovať ideológiu sociálnej inklúzie a tým podporovať sociálny pohyb k inkluzívnej spoločnosti. Výklad má prispieť k objasneniu konceptov na utvorenie teoretického obrazu jazykovej komunikácie, v ktorej sa neutralizujú diferencie medzi aktérmi na navodenie stavu rovnosti, vylučujúceho sociálnointerakčné znevýhodnenie niektorého z nich. Postupne – vo vymedzenom rozsahu – sa ozrejní jazyková komunikácia ako príležitosť na sociálnointerakčnú sebarealizáciu, egalitne vedená jazyková komunikácia, prekonávanie sociálnych bariér, problémovosť idey transparentnej spoločnosti a komunikácie, ako aj optimálne transparentný jazyk.

2. JAZYKOVÁ KOMUNIKÁCIA AKO PRÍLEŽITOSŤ NA SOCIÁLNOINTERAKČNÚ SEBAREALIZÁCIU

Človek je bytosť, ktorej život je stvárnovaný aj tým, ako využíva príležitosti, ktoré sa mu naskytnú, alebo ich cieľavedome vyhľadáva na uspokojovanie svojich potrieb, presadzovanie svojich záujmov, napĺňanie svojich plánov a pod. Z tohto hľadiska aj jazyková komunikácia je príležitosť, ktorá ponúka jej aktérom priestor na externalizáciu ich interného sveta a tým na navodenie sociálnej interakcie so sebarealizačným zámerom. Pri tomto prístupe jazyková komunikácia sa teda javí ako príležitosť na sociálnointerakčnú sebarealizáciu subjektu využívaním verbálnych aj neverbálnych prostriedkov so zreteľom na interakčnú situáciu. Nazeranie na jazykovú komunikáciu cez prizmu sebarealizácie upriamuje pozornosť na jej humanizačnú rolu v existencii človeka, spočívajúcu jednak v tom, že objavom jazykovej komunikácie na evolučnej scéne sa zjavila bytosť, ktorá sa vymanila z prírody nadobudnutím statusu subjektu, a teda navodením vzťahu subjekt – objekt (okolitý svet), a jednak v tom, že viedla subjekt k jeho sebauvedomovaniu a tým aj k objavovaniu seba ako jedinca s jemu vlastnými schopnosťami, možnosťami. Uplatňovanie týchto schopností, využívanie týchto možností subjekt prežíval ako sebarealizáciu. Tá bola podmienená jeho slobodou. Subjekt sa konštituoval oslobodzovaním sa od absolútneho područia prírody a vyvíjal sa pôsobením sily slobody, a to negatívnej aj pozitívnej. Fylogenetický aj ontogenetický vývoj človeka prebieha pod vplyvom jeho sklonu zbavovať sa toho, čo obmedzuje jeho sebarealizáciu (negatívna sloboda), ako aj sklonu stvárnovať svoj život a dávať mu zmysel realizáciou svojich schopností, možností (pozitívna sloboda). Z tohto pohľadu jeho vývoj sa javí ako dianie s tendenciou k autonomizácii a emancipácii (k nezávislosti a „dospelosti“), ako aj auto-pojetizácii, teda k určovaniu vlastného života vo vlastnej „réžii“. V tomto vývoji tkvie kultivovanie človeka, jeho humanizácia. Keďže sebarealizácia je podmienená slobodou, aj jazyková komunikácia ako príležitosť na sebarealizáciu jej aktérov

predpokladá ich slobodu. Ide však o sociálnointerakčnú sebarealizáciu, a teda o slobodu aktérov s prihliadnutím na ich vzájomné pôsobenie.

Čo zahŕňa sociálnointerakčná sebarealizácia? Aktualizáciu duševného potenciálu (psychických schopností, možností) predmetno-sociálneho subjektu v interakčných situáciách, v ktorých sa subjekt reprodukuje a rozvíja, a tak sa zachováva ako trojjediná – antropologická, sociokultúrna a individuálna – bytosť (o sebaaktualizácii hovoria protagonisti psychologických teórií, v ktorých je tento koncept kľúčový: A. H. Maslow a C. R. Rogers; porov. Nakonečný 1998). Človek prejavuje tu a teraz to, „čo je v ňom“, teda časť obsahu jeho vyrovnávania sa s predmetným svetom (prejavuje sa ako predmetný subjekt) aj s inými jednotlivcami i kolektívami aj celou spoločnosťou (dáva sa najavo ako sociálny subjekt). Keďže ide o sociálnointerakčnú sebarealizáciu, prejavovanie toho, „čo v ňom je“, je interakčne orientované a regulované, čo znamená jednak to, že schopnosti, možnosti subjektu sa realizujú a manifestujú so zreteľom na interaktanta v istej situácii, a jednak to, že prejavovaniu toho, „čo v ňom je“, dáva pragmatický zmysel „ozvena“ zo strany interaktanta. Za týmto pragmatickým zmyslom sa skrýva existenčný zmysel tejto sebarealizácie, spočívajúci v tom, že sa ňou človek zachováva ako bytosť svojho druhu (antropologický subjekt), ako príslušník istej kultúry (sociokultúrny subjekt) i ako jedinečná osobnosť (individuálny subjekt). Sebazáchova človeka ako antropologického subjektu je založená na vitálnom udržiavaní svojej interpretačnej schopnosti, jeho zachovanie ako sociokultúrneho subjektu tkvie v uplatňovaní tejto schopnosti znakmi vlastnými svojmu kultúrnemu prostrediu a jeho reprodukcia ako individuálneho subjektu je viazaná na „autobiografickú“ využívanie tejto schopnosti (porov. s výkladom v práci Dolník 2021).

Fundamentálnym predpokladom sebarealizácie je teda interpretačná schopnosť, čo plynie z toho, že interpretácia je konštituent subjektu. Bázou jazykovej komunikácie, vnímanej ako príležitosť subjektu na sociálnointerakčnú sebarealizáciu, je tak možnosť realizovať svoj interpretačný potenciál s ohľadom na danú interakčnú situáciu. Z tejto perspektívy jazyková komunikácia je príležitosť pre jej aktérov, aby aktivovali svoju interpretačnú schopnosť, dali najavo, ako interpretujú interakčnú situáciu, výsek reality, na ktorú upriamujú pozornosť, i svoj vzťah ku koaktérovi, a aby na základe svojich interpretácií realizovali svoje pragmatické možnosti, zahŕňajúce možné podnety na vyvolanie zodpovedajúcich reakcií koaktéra. Jazykovokomunikačné kontakty sú príležitosťami na realizáciu interpretačno-pragmatického potenciálu aktérov. Ako využijú potenciálni aktéri túto príležitosť, závisí od ich emancipovanosti a sebarealizačnej slobody.

Do sebarealizačnej slobody v jazykovej komunikácii zasahuje sociálna solidarizácia ako faktor, ktorý pôsobí proti absolútnej autonómii subjektu. Solidarizácia má dva objektívne zdroje, ktorými sú pravda a identita s autenticitou. Prvý zdroj vzišiel v etape evolúcie, v ktorej sa zrodila ľudská bytosť a navodil sa vzťah subjekt – objekt. Tento vzťah sa navodzoval tým, že rodiaca sa ľudská bytosť sa vymaňovala

z prírodného stavu interpretáciou prejavov prírody, ktorou sa snažila dosiahnuť pravdivú odpoveď na otázku, čo znamená to, čo vníma (napr. čo znamená, že niekedy vidí čierne mraky, inokedy nie, že niekedy cíti bolesť, inokedy nie a pod.), pretože to umožňovalo adekvátne konať (zistená pravda, že čierne mraky znamenajú hrozbu dažďa, jej umožnila adekvátne konať – pripraviť sa na vlastnú ochranu, podobne v prípade bolesti). Pravda sa stala prostriedkom duchovného zblížovania človeka s výsekmi sveta, a to v tom zmysle, že výseky, o ktorých získal pravdu, zaradil do svojho sveta, a teda patrili do jeho sveta, rozumel im, čo mu „hovoria“ v protiklade s výsekmi, ktoré mu pravdu ešte nevyjavili. Také zblížovanie sa dialo aj na rovine človek – človek. Jednotlivci sa vzájomne interpretovali, aby zistili pravdu jeden o druhom, čím si rozumeli, duchovne sa zblížili a pocítili, resp. si uvedomili duchovnú spolupatričnosť, solidaritu. Z tohto vzťahového základu sa vyvinuli rozličné prejavy solidarity, ako súcit, úcta, dôvera, rešpekt alebo empatia, a to v rozličnej miere, zahŕňajúcej „nulovú“ mieru (nesúciť, neúctu atď.). Druhý zdroj solidarity vzišiel z potomkovského vzťahu. Potomok sa síce autonomizuje, vyvíja sa smerom k nezávislosti od svojich rodičov, predkov, ale základná identita jednotlivca je utvorená duchovnou väzbou s nimi – generačná solidarita. Prejavy tejto identity sú jeho primárnou autenticitou.

Jazyková komunikácia je udalosť, pri ktorej sa aktéri vyrovnávajú s otázkou pomeru medzi sebarealizačnou slobodou a solidarizáciou. Charakter komunikačnej udalosti je určený tým, ako pri nej pristupujú k solidarizácii, a teda ako regulujú svoje sebarealizácie, ako relativizujú svoju sebarealizačnú slobodu. Keďže isté momenty solidarizácie sú zafixované v štandardizáciách (normách, konvenciách, zvyklostiach), charakterovou črtou komunikačnej udalosti je aj ich rešpektovanie/nerešpektovanie.

Doterajší výklad vedie k tomuto záveru: Jazyková komunikácia je sociálnointerakčná sebarealizačná príležitosť, pri využívaní ktorej sa aktualizuje interpretačno-pragmatický potenciál aktérov vo vzťahu k interakčnej situácii, solidarizácii a referenčnej realite. Z hľadiska humanizácie človeka, jeho kultivovania, na ktoré je evolučne naprogramovaný, je kľúčová otázka, ako narábajú aktéri s týmto potenciálom pri využívaní komunikačných príležitostí, aký je pomer medzi prostou repetíciou minulých interpretácií, teda interpretačnou stagnáciou, a ťažením z tohto potenciálu i jeho rozvíjaním, čiže interpretačnou objavnosťou, dynamikou. Tento pomer v objeme komunikačných udalostí v spoločnosti je ukazovateľom toho, či v nej prevláda tendencia k humanizačnej, kultivačnej stagnácii, resp. úpadku (keď sa minulé interpretačné objavy strácajú), alebo tendencia k podpore humanizačného vývoja, kultivačnej dynamiky. Pre humanizáciu spoločnosti má zásadný význam kultivovanie sociálnej solidarizácie, smerujúce k egalitnej diferencovanosti, ktorá je vlastná inkluzívnej spoločnosti. Pohyb spoločnosti v tomto smere je podporovaný inkluzívnou komunikáciou, založenou na princípe egalitnej v diferencovanosti – rovnosti v sociálnom svete, vyznačujúcim sa tým, že jej členovia vykazujú odlišnosti v rozličných aspektoch. Spoločenský pohyb týmto smerom tak upriamuje pozornosť na komuni-

kačné problémy plynúce z potreby riadiť komunikačné aktivity tak, ako to zodpovedá tomuto princípu.

3. EGALITNE VEDENÁ JAZYKOVÁ KOMUNIKÁCIA

Egalitne vedená jazyková komunikácia – komunikácia rovného s rovným – je príležitosť pre potenciálnych aktérov na prejavovanie a pestovanie schopnosti viesť komunikáciu s paritnou sociálnointerakčnou slobodou. To znamená, že ani jeden z aktérov neuplatní svoju sebarealizačnú slobodu tak, aby tým konal proti princípu egality v diferencovanosti (napr. nehovorí odborné tak, aby vyzdvihoval svoju znalostnú prevahu, nehľadiac na to, že koaktér mu nerozumie, čo obmedzuje jeho sebarealizáciu, alebo okliešťuje koaktérovu sebarealizačnú slobodu tým, že vyvíja na neho nátlak, aby reagoval istým spôsobom; porov. s princípom zdvorilosti v chápaní Robin Lakoffovej; Lakoff 1973). Výraz *egalitne vedená jazyková komunikácia* je ekvivalentný s výrazom *rečová situácia* filozofa Jürgena Habermasa, ktorý túto situáciu postuloval ako podmienku rozumného konsenzu – taký konsenzus sa dá odlíšiť od zdanlivého konsenzu len na pozadí ideálnej rečovej situácie. Jemu ide o dosahovanie konsenzu argumentáciou, ktorá zaručuje (konsenzuálnu) pravdu, o odlišenie vynúteného alebo zdanlivého konsenzu od rozumného, skutočného, čo má zásadný význam pre demokratickú spoločnosť, pretože v jej fungovaní má dôležité miesto verejná diskusia, ktorá má viesť k rozumnému konsenzu, teda nie náhodnému alebo mocensky dosiahnutému. Vychádza z toho, že „ideálna rečová situácia vylučuje systematickú deformáciu komunikácie. Komunikačná štruktúra nevytvára žiadne donútenia len vtedy, ak je pre všetkých účastníkov diskurzu dané symetrické rozdelenie šancí voliť si a vykonávať rečové akty“ (Habermas 2011, s. 191). V takej situácii potenciálni aktéri majú rovnaké šance zasahovať do komunikačného diania, vyslovovať, čo je v ich vnútornom svete, používať reprezentatívne aj regulačné rečové akty (vyjadrovať svoje postoje, pocity, želania, prikazovať, sľubovať a pod.).

Obidva výrazy sú obsahovo založené na idei rovnosti ako predpokladu jazykovej komunikácie v službách racionalizácie sociálneho sveta. Kým však Habermas svojím výrazom vyzdvihuje nevyhnutnú podmienku komunikácie s ambíciou dospieť k rozumnému konsenzu (konsenzu na základe akceptácie najrozumnejšej argumentácie), pri druhom výraze pozornosť sa obracia na rozumnú solidarizáciu, spočívajúcu v tom, že sa egalizujú aktéri komunikácie tak, aby ich sociálnointerakčná sebarealizácia mohla byť paritná, čo je rozumné preto, lebo podporuje humanizáciu jednotlivca aj spoločnosti. V prvom prípade v ohnisku vnímania je konsenzuálna demokracia ako preferovaný sociálno-politický systém, ktorého dobré fungovanie je zaručené uznávaním zásady argumentačnej racionality, v druhom prípade inkluzívna demokracia s uznávaním zásady solidarizačnej racionality. Zrejme je, že konania v duchu zásady solidarizačnej racionality vytvárajú priestor pre dosahovanie konsenzu: egalitné sebarealizačné možnosti v komunikácii nie sú len predpokladom do-

sahovania rozumného konsenzu, ale aj priaznivým faktorom pre konsenzuálny postoj aktérov, ich nastavenie na akceptáciu najrozumnejšej argumentácie. Egalitne vedená jazyková komunikácia je prejavom inkluzívnej kultúry, priaznivej pre pestovanie konsenzuálnej demokracie.

Predstava tejto jazykovej komunikácie je obrazom vzorovej komunikácie, zodpovedajúcim podobe spoločnosti s prívlastkom inkluzívna. J. Habermas vysvetľoval, že ideálna rečová situácia nie je empirický jav (ved' ide o ideálny fenomén), ale ani čistý konštrukt, je to „recipročne uskutočnená imputácia, ktorá je nevyhnutná v diskurzoch“ (op. cit., s. 194). Výrazom *imputácia* vyjadruje, že „jedným z predpokladov argumentácie je, že pri uskutočnení rečových aktov kontrafaktuálne konáme tak, ako by ideálna rečová situácia nebola len fiktívna, ale skutočná“ (op. cit., s. 195). Komunikanti ju anticipujú ako normatívny základ dorozumenia, ktorý je tým účinný. Táto anticipácia je zárukou kontrafaktuálnej zhody, ktorá „má už vopred spájať potenciálnych hovoriacich/počúvajúcich“ (tamže). Aplikovaním výkladu o typoch ekvivalencie (v práci Dolník 2013, s. 144 – 153) zisťujeme, že tu ide o kognitívnu ekvivalenciu, založenú na mentálnej transformácii javu na iný jav. Predstava ideálnej rečovej situácie sa mentálne pretvára na „kontrafaktuálnu reálnu“ situáciu, teda na situáciu so statusom *akoby bola reálna*, čím je účinná ako „reálne ideálna“ situácia, fungujúca ako predstava vzorového konania, v ktorej je síce konanie idealizované, ale aproximatívne realizovateľné, takže nejde o konštrukt ideálu ako „zbožného želania“. Predstava egalitnej jazykovej komunikácie reprezentuje vzor komunikačného konania, ktorý je aproximatívne realizovateľný. Tento vzor má v ľudskom živote úlohu ako ideálne vôbec. František Miko ju vystihol takto: „Ideálne ako charakteristický produkt ľudského vedomia má orientačnú úlohu, je perspektívou životnej nádejnosti. ... vieme ho intenzívne prežívať a čerpať z neho silu, alebo aspoň posilu“ (Miko 1989, s. 157). Na inom mieste píše: „Možno dôvodne tvrdiť, že samo vedomie človeka vzniklo prednostne ako zariadenie na produkovanie fenoménu ideálna, ideálna ako perspektívy ľudského poznania, hodnotenia a konania“ (op. cit., s. 94). Vyzdvihuje sa tu vertikálna orientácia človeka pri napĺňaní svojho života, jeho upínania sa na niečo vyššie, ako je životná realita, niečo hodnotnejšie, čo dáva hlbší zmysel jeho životu, niečo „čistejšie“, zbavené tienistých stránok reálneho života, a teda dávajúce perspektívu realite. Sledovaním tejto perspektívy v praxi človek, jeho život i spoločnosť sa zlepšujú, zdokonaľujú, kultivujú (také uvažovanie vedie k filozofickému rozvíjaniu protikladu vertikálna vz. horizontálna životná orientácia; porov. Sloterdijk 2009; autor tejto štúdie ho aplikoval pri výklade dvojsmernej orientácie človeka so zreteľom na jazyk; Dolník 2021).

4. PREKONÁVANIE SOCIÁLNYCH HRANÍC

Ideály, vzory (paradigmy) slúžia aj ako meradlo stavu realít, ich vzdialenosti/blízkości k ideálnemu stavu. Porovnanie reálneho stavu s ideálom vedie k ozrejmo-

vaniu prekážok na ceste k „vyššiemu“. Egalitná jazyková komunikácia ako predstava komunikačného vzoru, viazaná na predstavu inkluzívnej spoločnosti, upriamuje pozornosť na egalitné bariéry. Sú to prekážky, ktoré bránia bezdominantnej jazykovej komunikácii, v ktorej nikto nezaujíma pozíciu dominantu, zabraňujúceho paritnej interakčnej sebarealizácii aktérov. Koreňom prekážok je vplyv moci, ktorá je v základe organizácie spoločnosti, aj keď je demokratická, i sociálneho správania a konania jednotlivcov. Ani demokratická spoločnosť nemôže byť hierarchicky organizovaná, jej dobré fungovanie predpokladá inštitúcie s istou mocou, čo legitimizuje zodpovedajúce obmedzenia komunikačnej egality (tu sa vynára otázka, či vôbec môže existovať spoločnosť, z ktorej je moc vylúčená). Moc však pôsobí aj pri neinštitucionalizovanom správaní a konaní jednotlivcov, čo navodzuje problém pri realizácii egalizačného programu, spočívajúceho v prekonávaní sociálne relevantných diferencií medzi jednotlivcami. Ide o diferencie tvoriace sociálne hranice, ktoré sociálne znevýhodňujú človeka tak, že je vylúčený zo vzťahu rovnosti, resp. je vo vzťahu k nej obmedzovaný.

Presadzovanie egalitnej jazykovej komunikácie je prekonávaním sociálnych hraníc, teda, samozrejme, nie ich odstraňovaním (čo sa nedá). Vhodný je tu lingvistický termín *kontextová neutralizácia*: v danej interakčnej situácii sa neutralizuje relevantný protiklad medzi aktérmi. Egalitne orientovaná jazyková komunikácia je založená na kontextovej neutralizácii sociálnej hranice, plynúcej z fyzických, mentálnych i autobiografických daností, na ktoré sa v spoločnosti reaguje aj tak, že to protirečí duchu solidarizačnej racionality. Na eliminovanie týchto reakcií sa navodil egalitný diskurz – heslové výrazy sú *inkluzívna komunikácia*, *transparentná spoločnosť*, ktorými sa má dosiahnuť obrat v myslení, prístupe, postoji a praxi. Obrat znamená oslobodenie od tradície a stereotypov, ale aj od vplyvu moci zasahujúcej do sociálneho správania a konania. Aj keď neprijmeme tézu, že mocenský inštinkt je antropologická konštanta – ako je známe, pre filozofa Nietzscheho naše pudy sú redukovateľné na vôľu k moci, ktorá je jej základnou formou (porov. Anter 2012, s. 39) –, sotva môžeme odmietnuť funkčný výklad moci: moc slúži na uspokojovanie istých potrieb, ako potreba heteroakceptácie (byť uznávaný), ktorá je potenciálnym motívom sebapovyšovania a úsilia o prestíž, potreba uznávanej prevahy, ktorá sa uspokojuje získaním vlády nad niekým, alebo potreba istoty. Zvláštny význam má istota, a to preto, lebo z nej môže ťažiť aj ten, kto chce mať moc, aj ten, kto sa moci poslušne podriaďuje. Mocenská vôľa jedného vyhovuje sklonu k istote druhého (mocenská potreba jedného je tolerovaná, resp. podporovaná potrebou istoty druhého). To je dané tým, že tolerované mocenské pomery znamenajú orientačnú istotu, človek vie, „na čom je“ teraz aj v budúcnosti, čo vyhovuje obidvom stranám. Navyše ten, kto moc druhého poslušne akceptuje, je odbremený od zodpovednosti aj rozhodovaní, ktoré prenecháva „mocichtivým“ (porov. s výkladom poriadkovej istoty v práci Popitz 1992). Ak má, pravda, istota taký význam, je značnou reštrikčnou silou vo vzťahu k slobode.

Eliminovanie faktorov prekážajúcich pri presadzovaní egalitne orientovanej jazykovej komunikácie, podporujúcej posilňovanie inkluzívnej spoločnosti, je späté so sociálnym kultivovaním človeka, smerujúcim k optimálnemu správaniu a konaniu v duchu solidarizačnej racionality. Čo sa týka samotnej komunikácie, zásadný význam má transparentnosť: hovorenie/písanie takým transparentným jazykom, ktorým aktéri „zviditeľnia“ svoju nastavenosť na rešpektovanie rovnosti, ako aj svoju úprimnosť ohľadne tejto stránky komunikácie. Nastoluje sa otázka transparentnosti.

5. PROBLÉMOVOSŤ IDEY TRANSPARENTNEJ SPOLOČNOSTI A KOMUNIKÁCIE

Rozumná solidarizácia, prejavujúca sa v egalitnej participácii aktérov na komunikačnej udalosti, predpokladá takú transparentnosť tejto udalosti, ktorá umožňuje aktérom rovnakú orientáciu v nej, teda takú jej priezračnosť, ktorou sa zviditeľňuje všetko tak, aby žiadny aktér nebol znevýhodnený. Žiada sa zdôrazniť, že ide o transparentnosť v prospech paritnej participačnej sebarealizácie v komunikácii, o priezračnosť ako prostriedok navodenia symetrie v pomere medzi komunikantmi. Nie je to výzva na podporu nivelizačnej transparentnosti a na odmietanie toho, čo je netransparentné. Nie je to podpora tendencie k totálnej transparentnej spoločnosti, ktorá sa vyznačuje tým, že sa zbavila akejkol'vek „negativity“. Nebude neužitočné nakrátko sa pristaviť pri tejto tendencii.

Pojmu transparentnosť v súčasnosti sa darí vo verejnom živote, pretože je spájaný s naliehavou požiadavkou doby – nič z toho, čo sa týka verejného záujmu, nesmie byť skryté pred zrakmi občanov. Analytik však zisťuje: „Tým, ktorí transparentnosť redukovú výlučne na problematiku korupcie a svobodné výmeny informácií, uniká její skutočný rozměr. Transparentnosť je *systémový* tlak, ktorý zahrnuje veškeré spoločenské procesy a podrobuje je hlbokým zmenám. Spoločenský systém dnes dáva veškeré své procesy všanc požadavku transparentnosti, aby je zoperativnil a zrychlil. Tlak na zrychlení jde ruku v ruce s odbourávaním negativity“ (Han 2016, s. 74). Tento systémový tlak mení spoločnosť negativity – vyznačuje sa zákazmi, príkazmi, obmedzeniami, ktoré sú prekážkou plynulého a zrýchľujúceho sa života jednotlivcov a spoločnosti – na spoločnosť pozitivitu, v ktorej sa tieto prekážky odstraňujú. Transparentnosť je, samozrejme, kladná vlastnosť spoločnosti, ale nadmerné eliminovanie negativity, fetišizácia a totalizácia transparentnosti vedú k tomu, že „společnost transparence je *peklem stejného*... (je to) společnost vynucené konformity“ (tamže) a samotný človek je „pouhý funkční prvek systému“ (op. cit., s. 75). Neradno zabudnúť na múdrosť klasikov filozofického myslenia, napríklad Hegela, ktorého učenie o dialektike je založené na poznaní sily negativity: „Proto se Hegelův 'duch' od negativního neodvrací, nýbrž je snáší a udržuje se v něm. Negativita je potravou 'života ducha'. *Jiné v tomtéž*, které vytváří *negativní napětí*, udržuje ducha při životě.“ Takže „ten, kdo se... nese jen na vlně pozitivity, je bez ducha“ (op. cit.,

s. 78). To však pre systém transparentnosti nie je dôležité, pretože odstraňovaním negativity sa má zrýchľovať jeho výkonnosť.

Transparentnú spoločnosť charakterizuje teda nastavenosť na vypudenie negativity, všetkého, čo vzdoruje plynulosti, hladkosti, operatívnosti, rýchlosti, nekomplikovanosti životných procesov. Takej spoločnosti zodpovedá transparentná komunikácia, ktorá „dosahuje své maximální rychlosti tam, kde stejné odpovídá na stejné, kde dochází k řetězové reakci stejného. Negativita jinakosti a cizosti nebo vzdorovitost jiného ruší a brzdí hladkou komunikaci téhož“ (op. cit., s. 74). To je nivelizačná komunikácia, zarovnaná tak, že nič nebráni tomu, aby jej priebeh nenarážal na prekážky, ktoré ju spomaľujú, aktérov zdržiavajú a narušajú ich sociálnointeraktívny komfort, spočívajúci v tom, že nie sú pod tlakom vyrovnávania sa s niečím, čo vnáša do ich vzájomného pôsobenia nepokoj. Táto komunikácia koreluje so sklonom k rovnakosti, preferovaniu rovnakých komunikačných reakcií, ktoré komunikáciu robia priezračnou, operatívnou, stabilnou a výkonnou (pretože neblokuje jej plynulosť). Keďže táto rovnakosť je výhodná pre rýchlu výmenu informácií a tým pre nárast jej množstva v obeh, v spoločnosti pozitivity tento sklon má dobrú živnú pôdu. Zaujímavý je postreh, že *Facebook* sa vytrvalo vyhýbal tomu, aby vo svojej webovej aplikácii mal aj dialógové tlačidlo *Dislike*. Vysvetlenie: „Negativní verdikty narušují komunikaci. Stiskneme li tlačítko *Like*, rozbíhá se návazná komunikace rychleji, než když stiskneme *Dislike*“ (op. cit., s. 81). „Páči sa mi“ je výrazná reprezentatívna reakcia spoločnosti pozitivity.

Požiadavka transparentnosti v mene podpory pozitivity a tým eliminovania negativity postihuje aj súkromie človeka. Spája sa s predstavou postprivátnej éry vo vývoji spoločnosti, v ktorej človek dospieva k novej kvalite života – života bez súkromnej sféry (Heller 2011). Ide vraj o nevyhnutnosť danú nástupom digitalizácie. Tým, že sa všetko pre všetkých transparentňuje, nič sa neskrýva za súkromie, utvára sa nový základ sociálnej interakcie, nové MY, a presadzuje sa transparentná komunikácia. Vzájomná priezračnosť ľudí zblízuje, opak udržiava, resp. zväčšuje dištancnosť medzi nimi, a netransparentnosť vzbudzuje aj nedôveru, je podozrivá, negatívna, a tak sa jej treba zbaviť. Súkromie prestáva byť hodnotou, lebo nie je vystavované vnímaniu. Platnosť nadobúda „výstavná hodnota“ – tú nemôže mať súkromie ako netransparentný jav, a preto ho treba eliminovať ako iné prejavy negativity.

Kritika transparentnosti chápanej ako konštituent spoločnosti pozitivity sa opiera o vysvetľovanie významu negativity v živote človeka a spoločnosti, čo naznačuje spomínaná idea negatívneho napätia. Kritická analýza obnažuje hrozby, ktoré prináša transparentnosť v tomto chápaní, ako likvidácia faktora (chýbajúcej transparentnosti druhého) udržiavajúceho interpersonálny vzťah pri živote; rešpekt k inakosti; akceptácia toho, čomu v druhom nerozumie; strata prítlačivosti vo vzťahu, a teda jeho umŕtvenie; ignorovanie záporných pocitov, ale veď napríklad utrpenie a bolesť sú produktívne sily ľudskej duše; násilnosť, spočívajúca v tom, že to, čo sa nepodrobuje požiadavke viditeľnosti, je podozrivé; podpora neprehľadnosti sveta in-

formačnou infláciou, ktorá však ľuďom neprináša lepšie osvetlenia sveta, atď. Kritická analýza vyvoláva ostražitosť pri prístupe k rozvíjaniu lákavej predstavy transparentnej komunikácie, podľa ktorej práve komunikácia založená na maximálnej priezračnosti a eliminácii negativity je prostriedok na pestovanie sociálnych vzťahov v mene harmonickej spoločnosti. Transparentnosť tu slúži vyššej idei.

6. OPTIMÁLNE TRANSPARENTNÝ JAZYK

Z doterajšieho výkladu plynie, že adekvátnym prostriedkom navodenia egalitne vedenej jazykovej komunikácie je optimálne transparentný jazyk. Výraz *optimálne* tu znamená, že transparentnosť jazyka dosahuje najvyššiu možnú mieru so zreteľom na okolnosti komunikácie s egalitnou orientáciou. Adekvátnosť koreluje s optimálnosťou. Okolnosťou zásadného významu je, či sú aktéri nastavení na nivelizačnú, alebo kultivačnú egalitnú komunikáciu, a teda na prejavovanie nivelizačnej, alebo kultivačnej solidarizácie. Podľa toho používaný jazyk je nivelizačne, alebo kultivačne transparentný. Nivelizačná transparentnosť je priezračnosť, ktorá zbavuje komunikáciu negativity, takže prebieha plynule, hladko, operatívne, ale na úrovni prostej zrozumiteľnosti. Kultivačná transparentnosť zahŕňa negatívu, a to v takej miere, ktorá je únosná pre recipienta z hľadiska jeho akomodačnej otvorenosti. Majúc na mysli nivelizačnú aj kultivačnú transparentnosť, prichádzame k úsudku, že optimálne transparentný jazyk sa vyjavuje ako aktuálne použité výrazové štruktúry s takou mierou negativity, ktorej prekročenie narúša egalitu v danej jazykovej komunikácii. To znamená, že v týchto štruktúrach je toľko netransparentnosti, koľko dokáže recipient spracovať a tým si udržať egalitné postavenie v komunikácii. Na pomyselnéj osi miera transparentnosti je rozložená od bodu *nula* po bod *maximum*. V predstave o pohybe od nuly k maximum sa odráža kultivačný smer jazykovej komunikácie, teda nárast stimulačného účinku netransparentnosti (negativity) na interpretačno-pragmatický potenciál recipienta. V reálnej jazykovej komunikácii egalitu narúša príliš veľa (nadmiera) transparentnosti (napr. vyvoláva pocit podceňovanosti) aj netransparentnosti (napr. vzbudzuje pocit vlastnej obmedzenosti).

Čo máme presne na mysli, keď použijeme výraz *transparentný* v sledovanom kontexte? Tento výraz sa vyskytuje v rozličných oblastiach praxe aj vo vedných disciplínach vrátane semiotiky i lingvistiky vtedy, keď ide o to, že istým médiom sa sprístupňuje pravda – pravdivý obraz entity, na ktorú sa vzťahuje. Transparentnosť média spočíva tak v tom, že neprekáža tomu, aby sa entita vyjavila taká, aká je. To znamená, že ak čiastočne prekáža, je menej transparentné, a ak celkom prekáža, je netransparentné. Ako je všeobecne známe, v lingvistike má používanie pojmu *transparentnosť* dlhú tradíciu. Oddávna sa skúma transparentnosť jazykových výrazových štruktúr v rozličných súvislostiach. Ako priliehavé sa javí, ak prístup k nej opíšeme ako aplikáciu šošovkovej metafory: čím priezračnejšia je šošovka, tým jasnejšie sa nám ukazujú objekty, aké sú (a veríme tomu, že sú také bez ohľadu na argu-

mentácie konštruktivistov). Transparentné výrazové štruktúry sú fiktívne šošovky (fungujú, ako keby boli šošovky), ktoré sú perцепčne, kognitívne, emocionálne i vôľovo priezračné, čiže ich transparentnosť sa navodzuje zmyslovým vnímaním (napr. *bum-bum, cha-cha-cha*), ich kognitívnym spracovaním aj v kombinácii so zmyslovým vnímaním (napr. *stól, chi-chot-at' sa*) i emocionalizáciou (napr. *lump, mamulienka*) aj aktualizáciou vôľe (napr. *Chod!, želám ti...*). Rozhodujúce však je, že výrazové štruktúry pre používateľa jazyka sú transparentné tým, že sa do nich „pretavili“ zodpovedajúce entity. Metafora *pretavili sa* znamená, že používaním jazykových štruktúr v komunikačných udalostiach sa utvorili plastické konfigurácie neurónov, reprezentujúce výrazové formy, ktoré sú aj fiktívne imitáty zodpovedajúcich entít, takže ich artikulačno-akustická realizácia je aj sprítomnenie týchto entít, čo znamená, že používateľovi rozumenie výrazovej formy „sa dostavilo“ (detailný výklad tohto javu podáva práca Dolník 2018, s. 128 – 136). O plasticosti konfigurácií sa tu hovorí preto, lebo používaním výrazových foriem v komunikácii nadobúdame dispozíciu na modifikácie fiktívnych imitátov, a teda na akomodačné rozumenie týmto formám.

V tomto kontexte ako transparentné sa ukazujú výrazové formy, ktoré používateľovi sprítomňujú behaviorálne významy, a to „hneď a zaraz“ pri perцепcii foriem. Také formy mu slúžia ako čistá šošovka pri vizuálnom styku so svetom. Pre používateľa výrazové formy sa „čistia“ ich používaním, vyúsťujúcim do stavu, že rozumenie tejto forme sa nemôže „nedostaviť“, keď ju vníma v štandardnom kontexte, takže napríklad aj frazeologizmus je pre neho transparentný, ak mu výskyt jeho formy v komunikácii sprítomní behaviorálny význam. Ak sa tento význam „nedostaví“, výrazová forma je pre neho netransparentná, resp. málo transparentná. V prípade, že používateľ registruje netransparentnosť, recepčný mechanizmus aktivizuje jeho interpretačnú kompetenciu, aby dospel k významu akčnou cestou (k akčnému významu – op. cit., s. 136 – 141). Akomodačnou reakciou recipient odstraňuje netransparentnosť alebo len znižuje jej mieru, takže aj naďalej sa nachádza v istej miere nejasnosti, čo, pravda, nie je vždy nežiaduce (do tejto súvislosti zapadá kritický výrok filozofa, že „transparentní jazyk je formálny alebo ešte spíše ryze mechanický, operatívni jazyk, jenž postrádá veškerou ambivalenci“; Han 2016, s. 74).

Transparentnosť sa týka každej stránky jazyka v používaní, a tak analyticky sa dá hovoriť o vecnoobsahovej, resp. sémantickej, ilokučnej, sebaaprezenačnej, sociálnovzťahovej, apelovej, štylistickej alebo argumentačnej, resp. rétorickej transparentnosti. Keďže transparentnosť každého aspektu môže zasiahnuť egalitu jazykovej komunikácie, optimálna transparentnosť jazyka je aj otázkou transparentnej jednoty jazyka, jeho transparentnej neprotirečivosti (napr. snahe o optimálnu vecnoobsahovú zrozumiteľnosť protirečí netransparentnosť ilokučného aktu, ktorá naruša egalitu, alebo vzťah rovnosti medzi aktérmi je narušený štylistickou netransparentnosťou a pod.). Optimálne transparentný jazyk ako médium egalitnej komunikácie teda zahŕňa výrazové štruktúry, ktorými sa optimálne sprítomňujú významy v rámci jeho transparentnej jednoty, zaručujúcej nenaštrbenie rovnosti aktérov.

Pretože tu ide o jazykovú komunikáciu s rekonštrukčným recipientom, t. j. s príjemcom snažiacim sa zrekonštruovať z vnútorného sveta emitenta to, čo ten chce dať najavo (externalizovať) výrazovými štruktúrami (na rozdiel od integračného recipienta, ktorého zaujíma len to, čo mu ponúka komunikát – nie to, čo chce autor povedať alebo čo tým mieni), optimálne transparentný jazyk zahŕňa aj významovú kongruenciu v hlavách aktérov, čo je však idealizácia. Pripomeňme si, že už W. von Humboldt upozorňoval na to, že „len v reči individua dosahuje jazyk svoju definitívnu určenosť. Nikto pod slovom nerozumie úplne a presne to isté, čo iní, a tento rozdiel, čo aký malý, prechádza, ako kruhy vo vode, celým jazykom. Každé porozumenie je preto vždy zároveň aj neporozumením, každá zhoda v myšlienkach a pocitoch súčasne aj nezhodou“ (Humboldt 2000, s. 75). Aj dnes potvrdzujeme, že je to „svätá pravda“. Optimálne transparentný jazyk je nutne aproximatívne médium – pomáha približovať sa k významovej kongruencii.

7. ZÁVER

Pragmatickým dôvodom podpory presadzovania egalitnej jazykovej komunikácie je, že táto komunikácia je súčasť sociálneho diania, ktoré smeruje k rozvíjaniu inkluzívnej spoločnosti. Táto podpora má však aj antropologický dôvod, ktorý sa opiera o myšlienkovú rekonštrukciu vzniku človeka ako bytosti svojho druhu a jeho humanizácie. V základe jeho humanizácie je kontinuálna sebarealizácia a racionálna sociálna solidarizácia, spočívajúca v tom, že aktéri sociálnej interakcie sa angažujú za vytváranie žičlivého prostredia pre paritnú sebarealizáciu. Takú sebarealizáciu riadi princíp egalitnej diferencovanosti, čo zahŕňa kontextovú neutralizáciu relevantných rozdielov medzi aktérmi. Pre prekonanie egalitných bariér v jazykovej komunikácii má zásadný význam transparentnosť, ale dôležité je vnímanie protikladu medzi nivelizačnou a kultivačnou egalitnou komunikáciou. Pri tomto protiklade do pozornosti sa dostáva predstava optimálne transparentného jazyka, ktorá vedie aktérov k nastaveniu optimálneho pomeru medzi transparentnými a netransparentnými výrazovými formami. Keďže humanizácii jednotlivcov a spoločnosti zodpovedá kultivačná egalitná komunikácia, „prikazom dňa“ je zväčšovanie objemu jazykovej komunikácie v spoločnosti s takou mierou netransparentnosti (negativity), ktorá stimuluje interpretačnú aktivitu aktérov. Pri skúmaní egalitnej jazykovej komunikácie so zreteľom na jej vplyv na kultúrnu úroveň spoločnosti jednou z relevantných otázok je adaptácia pomeru medzi pozitívnou a negatívnou transparentnosťou na aktuálne komunikačné udalosti.

Bibliografia

ANTER, Andreas (2012): *Theorien der Macht zur Einführung*. Hamburg: Junius Verlag. 176 s.

- DOLNÍK, Juraj (2013): *Všeobecná jazykoveda. Opis a vysvetľovanie jazyka*. 2., dopl. a upr. vyd. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV. 432 s.
- DOLNÍK, Juraj (2018): *Jazyk v pragmatike*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV. 198 s.
- DOLNÍK, Juraj (2021): *Jazyk v sociálnej praxi*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV. 222 s.
- HABERMAS, Jürgen (2011): *Teória jazyka a východiská sociálnych vied. Úvodné štúdie a dodatky k teórii komunikatívneho konania*. Prekl. Igor Hanzel. Bratislava: Kalligram. 672 s.
- HAN, Byung-Chul (2016): *Výhořelá spoločnosť*. Prekl. Radovan Baroš. Praha: Rybka Publishers. 286 s.
- HELLER, Christian (2011): *Post-Privacy. Prima Leben ohne Privatsphäre*. München: Beck C. H. 174 s.
- HUMBOLDT, Wilhelm von (2000): *O rozmanitosti stavby ľudských jazykov a jej vplyve na duchovný rozvoj ľudského rodu*. Prekl. Slavomír Ondrejovič. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV. 260 s.
- LAKOFF, Robin T. (1973): The Logic of Politeness, or, Minding Your P'S and Q'S. In: C. Corum – T. C. Smith-Stark – A. Weiser (eds.): *Papers from the Ninth Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society* (April 13 – 15, 1973). Chicago: Chicago Linguistic Society, s. 292 – 305.
- MIKO, František (1989): *Aspekty literárneho textu. Štúdie 6*. Nitra: Pedagogická fakulta v Nitre. 208 s.
- MISTRÍK, Jozef (1997): *Štylistika*. 3., upr. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo. 600 s.
- NAKONEČNÝ, Milan (1998): *Psychologie osobnosti*. Praha: Academia. 340 s.
- POPITZ, Heinrich (1992): *Phänomene der Macht. Acht Abhandlungen*. 2. vyd. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck). 279 s.
- SLOTERDIJK, Peter (2009): *Du mußt dein Leben ändern. Über Anthropotechnik*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag. 723 s.

KONTÚRY ŠTÝLU A ŠTYLISTIKY OD JOZEFA MISTRÍKA PO DIGITÁLNU ÉRU¹

OĽGA ORGOŇOVÁ

Filozofická fakulta, Univerzita Komenského, Bratislava, Slovensko

ORGOŇOVÁ, Oľga: Contours of style and stylistics from Jozef Mistrík to the digital era. *Jazykovedný časopis (Journal of Linguistics)*, 2022, Vol. 73, No 1, pp. 40 – 50.

Abstract: The aim of the study is to follow the metamorphoses of the notion of style (above all) in Slovak stylistics within the last about 30 years. From the initial recapitulation of the traditional ideas of structural linguistics as a science aimed at non-contextual linguistic models of the manners of shaping the texts, the perspective of viewing style is being shifted to viewing it as a socially conditioned speech lingual activity. The culmination is represented by the profiling of style as a construction of a contextually conditioned cultural reflection of text in context. The current communicatively conditioned concepts of style anchored in discourse reality reflect the updated needs of people of the digital era. A non-negligible prerequisite for effectively grasping style (especially in interaction) is the competence of the acting people to interact optimally and in an assimilation-accommodation manner with the surrounding world in the name of harmony, understanding and inclusive behaviour.

Key words: functional style and stylistics, cultural style, communicative style, register, structuralism, interpretativism, social inclusion

1. ÚVOD

Podnetom tohto zamyslenia o perspektívach poňatia fenoménu „štýl“ je odkaz prof. Jozefa Mistríka v jeho syntetickej *Štylistike* (1. vydanie 1985), kde predpovedá toto: „Jazykové štýly minulosti boli v podstate jazykovými štýlmi založenými na súboroch príznakových jazykových prostriedkov, avšak jazykové štýly budúcnosti budú javmi vyslovene rečovej povahy... so zreteľom na sociolingvistické a psycholingvistické momenty. Do budúcnosti sa dá očakávať ďalší prudký rozvoj štylistiky najmä v súvislosti s rozpracúvaním faktorov, ktoré sa v jazyku uplatňujú ako spriedovné komunikačné momenty“ (Mistrík 1997, 3. vydanie, s. 30).

Prudké rozvíjanie štylistiky „po Mistríkovi“ sa dá chápať v konfrontácii s realitou 21. storočia v širšom medzinárodnom kontexte ako pluralitné vetvenie disciplíny na rôzne subdisciplíny, napríklad autorom predpovedanú sociolingvistickú štylistiku, ale aj kognitívnu štylistiku, pragmatickú štylistiku, korpusovú štylistiku, multimodálnu štylistiku, rétorickú štylistiku, diskurzívnu štylistiku, internetovú štylistiku,

¹ Táto práca bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-18-0176 *Sociálna inklúzia kultiváciou používania jazyka*.

aplikovanú štylistiku – translatologickú, didaktickú, forenznú a iné (porov. Slančová 2019, s. 616; Orgoňová 2020, s. 57 – 67). Osobitne podnetné sa pritom javia metamorfózy štylistiky vzhľadom na reflektovanie faktorov komunikácie, ktoré posúvajú záber od akontextových jazykových štýlov ku kontextovo viazaným štýlom rečovej povahy. To si vyžaduje zamyslenie sústredené prevažne na kontext (nielen slovenskej) štylistiky z troch diferencovaných uhlov pohľadu, a to systémovolingvistického, sociolingvistického a lingvokulturologického.

2. FUNKČNÁ SYSTÉMOVOLINGVISTICKÁ ŠTYLISTIKA (NIELEN) NA SLOVENSKU A ŠTÝL

Tradičná funkčná štylistika 20. storočia vychádza všeobecne z instrumentalistickej predstavy jazyka ako nástroja komunikácie projektovaného ako abstraktná štruktúra usporiadaných, relatívne ustálených homogénnych paradigmatických rovín jazykových prostriedkov (zvukových, gramatických, lexikálnych, kompozičných...). Štylistika v tejto abstraktnej štruktúre nemá jednotnú a jednoznačnú pozíciu ani cieľ. Lingvisti pritom riešia viaceré dilemy. Je to samostatná rovina alebo čerpá prostriedky z iných rovín? Všíma si len „niektoré“ prostriedky na ozvláštnenie textu, lebo „obyčajný“ či „zlý“ text štýl nemá? Uvažuje len o práci „ad hoc“ s jazykovými prostriedkami na necieľavedomej tvorbe jednotlivých textov, alebo aj o generalizovaných jednotiacich cieľavedomých spôsoboch, ako sa s prvkami zaobchádza pri výstavbe textov istých typov? Smeruje štylistika k integrácii profilov textov na princípe hľadania deviácií, odchýlok od „normálu“, alebo na báze tvarovania „celostnej jednotky v rozmanitosti konfigurácie jej výrazu“? (porov. k tomu úvahy napríklad v prácach P. Mareša 2013, K. Hausenblasa 1996 či M. Horvátha 2016).

V tomto príspevku nepôjde o prehľadnú bilanciu rôznych lingvistických poňatí štýlu v hlbšom historickom ponore.² Pokúsím sa zostať pri rámcovom vymedzení v optike funkčnej štylistiky, že štýl (ako funkcia textu) je určitý konštrukt profilovaný na pozadí štruktúry dištinkívnych opozícií. Prevažuje pritom predstava štýlu ako reduktívneho jazykového modelu, generalizovaného návodu na tvorbu textu. Súčasťou funkčnoštylistického konceptu je predstava o typizácii spôsobov selekcie a in-

² K tomu jestvujú viaceré užitočné práce. Zo slovenskej štylistiky vyberám napríklad práce E. Paulinyho (Pauliny – Ružička – Štolc 1968), F. Mika (1969), D. Slančovej (1994; 2019), J. Findru (2013), J. Mlacka (2007) a sériu štylistík J. Mistríka, najmä poslednú *Štylistiku* (1. vyd. 1985, 2. vyd. 1989, 3. vyd. 1997, 4. vyd. 2021). V širšom kontexte sú to napríklad príspevky v štylistickom periodickom zborníku *Štylistyka* (vydávaný je na Univerzite v Opole v Poľsku – od roku 1992 vyšlo s pravidelnou ročnou periodicitou 30 čísel) – ilustračne spomeniem príspevok od M. Jelínka zameraný na pojem štýl (Jelínek 1992, s. 15 – 26) alebo od M. Čarkiča na tú istú tému (Čarkič 1996, s. 332 – 336). Vítané koncízne informácie najmä o funkčnom štýle v českom kontexte obsahuje aj encyklopédia *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* dostupná online (<https://www.czechency.org/index.html>) či z ruského kontextu *Stilističeskij encyklopedičeskij slovar* rovnako dostupný online (<http://rus-yaz.niv.ru/doc/stylistic-dictionary/index.htm>).

tegrácie výrazových prostriedkov z paradigmatických „zásobárni“ (štýlových vrstiev) prostriedkov v súlade s konvencionalizovanými štýlotvornými normami. Pragmatický potenciál v sebe nesú pritom úvahy o štýlotvorných činiteľoch (porov. napr. Mistrík 1997, s. 407 – 419), kde sa ráta s objektívnymi aj subjektívnymi „extratextovými“ determinantmi textu (ako téma textu, prostredie, predmet, jazykový materiál, adresát a tiež autor, jeho intelekt, sociálne aj teritoriálne zaradenie, temperament a citové založenie autora, psychosomatický stav atď.).

Hodný pozornosti je variant tzv. výrazovej štylistiky Františka Mika, kde sa funkčné modelovanie spája nielen s tvorbou, ale aj s recepciou textu a model výrazových kategórií ráta s flexibilitou jeho používateľa v prípade jedinečných kreácií či interpretácií inklinujúcich k subjektívnosti výrazu, rovnako ako sa ráta s možnosťou voľby sociatívnych štandardizovaných hodnôt prejavu na báze univerzálneho modelu. Aktualizáciu funkčnej štylistiky spojennej s predstavou o štýle ako atribúte textu v 21. storočí načrtla Alena Bohunická. Vo svojej štúdiu reviduje funkcie spôsobov ústneho či písomného vyjadrovania s ohľadom na štvorstranný model komunikácie, keď okrem Bühlerovskej funkcie zobrazovania vecného obsahu v komunikáte, funkcie sebayjadrenia a apelovej funkcie zohľadňuje aj vzťahový aspekt aktérov. To pri zachovaní ostatných vyššie spomenutých štrukturalistických metodologických konštant väčšmi „otvára dvere“ smerom k emergentným predstavám o neinštitucionálnych verbálnych (inter)akciách a ich produktoch (Bohunická 2020).

Iným spôsobom aktualizovanú funkčnú štylistiku reflektujú aj autori akademickej *Stylistiky mluvené a psané češtiny* (Hoffmannová 2016), v ktorej vyprofilovaných 7 funkčných štýlov textov ilustrujú autori vyvážené a podrobne na ústnych aj písomných prejavoch, na monológoch aj dialógoch a profily štýlov kompletizujú o komunikačné funkcie výpovedí v nich. V tejto optike sa teda tiež rešpektuje predstava o štýle ako spôsobe tvorby či interpretácie textu (ako kľúčovej entity – nositeľky štýlu). Primárne je pritom štýl vecou spisovného jazyka. Napriek jednotným funkčnoštylistickým metodologickým rámcem sa však nedospelo ani k jednotnému poňatiu štýlu, ani k jednotnej typológii funkčných štýlov, a to ani na národnej úrovni slovenskej či českej, ani v širšom kontexte. Na rozplývavosť názorov a chápaní podstaty (nielen) funkčných štýlov a ich typológií upozorňuje napríklad Světa Čmejrková (2011, s. 27).

Isté dilemy sprevádzajú aj ponímanie individuálneho štýlu. V slovenskom kontexte F. Miko poukazuje na jeho primárnosť vo vzťahu k funkčnému štýlu ako abstrakcii: „základnou podobou štýlu je to, čo voláme „autorským“ (osobným) štýlom. Tzv. funkčný štýl je odvodená, abstraktnejšia kategória. (...) Subjekt komunikácie je tu teda zakladajúcim faktorom“ (Miko 1987, s. 23 – 27 – citované podľa Slančová 2019). To, pravda, neodvracia isté nejasnosti, ako na to upozorňujú autori iných prác. Napríklad M. P. Koťurova v *Štylistickom encyklopedickom slovníku* v ruštine poukazuje na sociálnu podmienenosť idioštýlu. Spresňuje, že idioštýl je vecou rečového prejavu, teda vecou používania jazykových prostriedkov v konkrétnom texte

vo vzťahu k používateľovi jazyka ako subjektu reči v jeho vymedzenej sociálnej role. M. P. Kořurova špecifikuje pozíciu individuálneho štýlu ako „sprostredkovateľa“ medzi textom a autorom a problém jeho charakterizácie vidí v malom „odstupe“ od autora, ako aj v obmedzenej možnosti abstrahovať od konkrétneho textu v záujme zovšeobecnenia. Celkovo problematiku skúmania individuálneho štýlu spája s tzv. komunikačnou štylistikou (Kořurova 2003).

Na vágnosť teoretického vymedzenia individuálneho štýlu poukazuje Petr Mareš (2011, s. 91 – 100). Formuluje pritom viaceré pracovné otázky, na ktoré sa treba sústrediť. Napríklad na tú, ako sa dá v texte odlišiť, čo spadá do individuálneho štýlu, od toho, čo je súčasťou iných štýlov, či aký rozsiahly textový materiál treba interpretovať, aby sa dala určiť podoba individuálneho štýlu a prostredníctvom akých postupov. V zamyslení zohľadňujúcim postoje českých či nemeckých lingvistov sa dopracúva ku konštatovaniu, že individuálny štýl je istý korelát sociálne profilovaného jazyka subjektívneho nositeľa – idiolektu a samotný individuálny štýl je vecou proporcie či doslova „prepojenia“ medzi nadindividuálnymi a individuálnymi prvkami v texte, nie ich oddelenia (Mareš 2011, s. 97).³

Ak sa vrátíme nazad k F. Mikovi, toto konštatovanie vlastne možno vnímať v súlade so známym mikovským poňatím štýlu ako jedinečnej alebo štandardizovanej konfigurácie výrazových vlastností v texte (Miko 1970, s. 107). To jasne signalizuje, že ide o osobitosť kombinatoriky prvkov spoločných paradigmatických „zásobárni“ prostriedkov, nie o identifikáciu vyhradeného, jedinečného materiálu individuálneho tvorca alebo recipienta/interpreta. Napokon to aj sám explicitne formuluje takto: „Výrazová sústava je v podstate prienikom všetkých štýlov, je to „archištýl“, ktorý je prienikom všetkých idioštýlov“ (ibid., s. 107). Celkovo sa pri úvahách o štýle vo funkčnej štylistike viac či menej črtajú presahy od jazykovej abstrakcie k parolovej realizácii a od textu k jeho používateľovi (tvorcovi a adresátovi).

Ako vidno, funkčná štylistika podchvíľou a čoraz vypuklejšie rozširuje pozornosť smerom od mimokomunikačnej abstrakcie textových modelov k aspektom komunikácie (napríklad zohľadňuje javovú podstatu idioštýlu oproti nejavovosti funkčného štýlu, alebo tiež vyššie spomenuté komunikačné funkcie výpovede ako atribúty rečových aktov; tiež má na zreteli vzťahový potenciál komunikačných aktov a ich dialogické efekty či povahu aktérov ako indivíduí či kolektívu). To koreluje s konštatovaním Jana Kořenského, že v štylistike možno konštatovať kontinuálny progres pragmatizácie, inherentne prítomný v lingvistike aj pred komunikačno-pragmatickým obratom (Kořenský 2001, s. 32 – 36).⁴

³ Takto poníma individuálny štýl napríklad aj J. Kraus, keď konštatuje, že síce ide o prejav komunikačnej slobody, ale ako prejav osobnosti zahŕňa pritom všetky vplyvy, ktorým sa človek pri dorozumívaní vystavuje. Základom individuálneho štýlu je jazykový materiál z reči matky, na ktorý sa následne navrstvujú jazykové vplyvy prostredia – školy, priateľov, záujmových skupín (Kraus 2011, s. 215 – 216).

⁴ Už v antike, keď sa pri textotvornom kánone kládol dôraz na primeranosť či jasnosť v mene zro-

Treba prirodzene dodať, že pragmatizačné stimuly nie sú izolované ani od pretrvávajúcich funkčnoštylistických konceptov po komunikačno-pragmatickom obrate. Ide o konštruktívny prístup k metodologickým prelínaniam medzi systémovolingvistickými a pragmalingvistickými orientáciami, dobre reflektujúcimi fakt potreby integrovaného a vyváženého skúmania jazykových javov na úrovni systému i rečových javov v komunikácii. Na to poukazoval už Gerhard Helbig v knihe o vývoji jazykovedy po r. 1970 (nemecký originál v r. 1986, český preklad *Vývoj jazykovedy po roce 1970* v r. 1991). G. Helbig v nej varuje pred chápaním komunikačno-pragmatického obratu ako prostého odklonu od systémovej lingvistiky. Tým by došlo totiž len k prevráteniu záujmu na iný redukovaný pohľad na predmet jazykovedy. Pritom dodáva, že v lingvistike po komunikačno-pragmatickom obrate má ísť o progres od jednostrannosti nazerania na jazykové javy k úsiliu o skúmanie spolupôsobenia jazyka ako systémového javu a reči ako komunikačného javu (Helbig 1991, s. 280 – 281).

3. SOCIOLINGVISTICKÉ VÍZIE SLOVENSKEJ ŠTYLISTIKY A ŠTÝL

Koncom 20. storočia sa v slovenskej lingvistike intenzívne hlási k slovu sociolingvistika a s ňou sa spájajú aj nové pohľady na podstatu štylistiky. Sociolingvistiké nazeranie principiálne ráta s otvorením sa lingvoštylistického záberu ako vnútrojazykového záberu vzťahu jazyka s extrajazykovým faktorom – spoločnosťou. Jozef Mlacek to formuluje takto: „So sociolingvistickým prístupom k jazyku súvisí v sledovanej oblasti obrat od skúmania jazyka ako systémového fenoménu... k sledovaniu toho, ako jazyk funguje v komunikácii“ (Mlacek 2007, s. 19 – 20).

Ján Bosák v pilotnej štúdii v 1. zväzku série slovenských sociolingvistických zborníkov *Sociolinguistica Slovaca* upozorňuje na fakt, že objektom jazykových štylizácií v rôznych komunikačných situáciách je celý národný jazyk (nielen jeho reprezentatívna varieta spisovný jazyk). Teoretický pohľad na textotvorbu teda nemožno ohraňovať len na prácu so spisovným jazykom a kritériom hodnotenia kvality textu nemôže byť len atribút jazykovej správnosti, ako to mala sklon redukovať funkčná štylistika. Vyslovuje aj obavu, že funkčná štylistika so svojimi konečnými (hoci nejednotnými) repertoarmi štýlov nedokáže reálne obsiahnuť nové potreby komunikácie (v období po prechode na ekonomiku trhového hospodárstva, v období etablovania názorovej plurality, v období vstupu digitalizácie do života spoločnosti a pod.). Namiesto operovania s tradičnými funkčnými štýlmi uvažuje o zameraní sa na typizáciu komunikátov na báze osobitných podjazykov s typickým výrazovým materiálom slúžiacim na flexibilné a primerané spôsoby rečového správania (Bosák 1995, s. 17 – 42).

zumiteľnosti, bol „v hre“ na pozadí textotvorby adresát, teda v koncepte bol obsiahnutý zreteľ na komunikačné uplatnenie. Zreteľ na modelovanie jazykového konštruktú s ohľadom na „extrajazykové“ štýlovoformné činitele reflektuje aj funkčná štylistika 20. storočia, ako bolo spomenuté vyššie.

Daniela Slančová v súlade s ním uvažuje vzhľadom na socioštylistickú teóriu o štýle ako o individualizovanom spôsobe verbálnej interakcie. Pozornosť rozširuje jednak na (mikro)sociálnu a komunikačnú identitu aktéra, jednak z makrosociálneho hľadiska reflektuje stratifikáciu národného jazyka na sociálne podmienené variety (v analógii s Bosákovými podjazykmi). Autorka vnáša do pojmoslovía slovenskej socioštylistiky termín *register*.⁵ V syntetizujúcej štúdií v roku 2019 rekapituluje jeho chápanie z mikrosociálneho a makrosociálneho hľadiska. Mikrosociálny komunikačný register definuje ako „konvencionalizované jazykové a parajazykové správanie sa preferované pri realizácii príslušného sociálneho statusu, sociálnej roly, sociálneho vzťahu a sociálnej vzdialenosti“ (Slančová 2019, s. 619). Makrosociálny komunikačný register definuje ako „konvencionalizované jazykové a parajazykové správanie sa preferované v komunikačnej sfére (...)“ (ibid.). Tak D. Slančová uvedenými termínmi zdôrazňuje sociálnu podmienenosť spôsobov správania aktérov komunikácie v orientácii na istých partnerov s ich sociálnymi identitami, napríklad v orientácii rodičov na deti či v orientácii trénerov na hráčov basketbalu (prípadne v interakcii s nimi).

V českom kontexte sa objavil analogický termín *registr/rejstřík* v poňatí *sociolektu* (sociálneho jazyka) pri prezentácii verbálnych interakcií a ich produktov vybraných českých politikov v podaní S. Čmejrkovej (Čmejrková 2011; Mrázková 2017). Juraj Dolník zasa vo vzťahu s funkčnými varietami jazyka používa termín stratifikačnej sociolingvistiky *funkciolekt* ako korelát k štylistickému termínu *funkčný štýl* (Dolník 2013, s. 341). Paralelne popri používaní termínov *register*, *podjazyk* či *sociolekt* sa naďalej v slovenskej štylistike používa klasický termín *štýl*. Dôležitým faktorom ponímania štýlu približne v období medzi rokmi 1990 a 2010 je v prepojení s výraznejšie reflektovaným komunikačno-pragmatickým obratom v slovenskej lingvistike všeobecnejšie zohľadňovanie činnostného aspektu jazyka/reči. To sa prejavuje v definícii štýlu autorov Olgy Orgoňovej a J. Dolníka, ktorí nazerajú na štýl ako na jazykovú činnosť realizovanú v rámci istého typu sociálneho konania. Štýl definujú ako sociálne relevantný spôsob realizácie jazykovej činnosti, pričom ako sociálne relevantný sa chápe taký spôsob realizácie, ktorý má pre interaktantov istý zmysel súvisiaci s uspokojovaním diferencovaných potrieb stratifikovanej spoločnosti. S takýmito rôznorodými zmyslami sa spája motivovaná štylistická diferencovanosť komunikátov (Orgoňová – Dolník 2010, s. 166; Bohunická 2020, s. 283).

Principiálne ale (nezávisle od preferovanej terminológie) posun pragmatizovanej a sociologizovanej štylistiky po komunikačno-pragmatickom obrate v štylistike spočíva v reflektovaní variabilnosti počínania aktérov verbálno-verbálnej interak-

⁵ Na tento stimul nadväzujú ďalší slovenskí lingvisti sociolingvisticky ladenými prácami – medzi nimi napr. M. Ološtiak (2010) prezentujúci registrovú lexikálnu motiváciu, Ľ. Liptáková (2014) profilujúca v didaktickej aplikácii komunikačný register žiakov či J. Krško (2014) v aplikácii registrovej typológie na onymický systém v slovenčine.

cie s ich sociálnymi identitami v štýlotvornom a štylizáčnom procese. V plynulých bádateľských úsiliach sa otvárajú pritom výskumy smerom k novej paradigme nazerania na jazyk/reč, a to od inštrumentalistickej predstavy o reči ako nástroji komunikácie k predstave reči ako vrodenej dispozície človeka ako *homo loquens* (človeka hovoriaceho). Reč sa interpretuje procesuálne, pričom v reči jedinec vytvára seba i druhého jedinca, vytvára svoju ľudskú i medziľudskú skutočnosť. Jan Kořenský si pritom kladie metodologickú otázku, „či je možné formálne, teoreticky, modelovo prekonať rozpor chápaní človeka ako produktora nielen reči, ale aj jazyka ako inštrumentu jeho sociálneho konania a človeka ako množiny výsledkov rečových procesov (...)“ (Kořenský 2004, s. 74). Jeho postoj je optimistický, keď konštatuje, že sa o to treba pokúsiť (ibid).

4. LINGVOKULTUROLOGICKÉ PERSPEKTÍVY A ŠTÝL

Vedeckému nazeraniu na jazyk a štýl v poslednom decéniu na Slovensku výdatne slúžia ako kognitívna inšpirácia lingvokulturologické idey J. Dolníka (2010, 2012, 2017, 2019, 2021). Principiálny stimul spočíva v koncentrácii pozornosti na človeka ako kultúrnej bytosti, geneticky disponovanej na interpretačné uchopovanie výsekov sveta (čiže okolitého kontextu). Človek ako *homo loquens* – človek hovoriaci – verbálne (ale aj neverbálne) reaguje na stimuly prostredia v duchu uspokojovania svojich potrieb. V zmysle svojich chápaní diania (ktoré sú aproximatívne, nie exaktné) reprodukuje obraz vonkajšieho sveta a ako sociabilná bytosť v interakciách s inými subjektmi konštruje, koprodukuje aktualizovanú realitu. V prepojení týchto úvah na predmet záujmu tradičnej štylistiky vzniká predstava o texte ako humánne podmienenej veličine (Gajda 2016, 2018). Štýl v tejto optike je diskurzne premenlivý a nemá preskriptívnu podobu, ale len povahu odporúčania (porov. aj Chazagerov 2014, s. 124).

Metodologicky sa dá uchopiť len induktívnou cestou sondovania do aktov komunikácie. Pri takom bádaní nedochádza ku generalizácii poznatkov a tvorbe univerzálnych modelov, ako to konštatujú metodológovia vedy (Černík – Viceník 2005, s. 181 – 223), len ku kontúrovaniu parciálnych, empiricky uchopených podôb komunikačných štýlov. Tie sú aktuálne zasadené do digitálnej doby, rátajúcej s istými špecifikami, napríklad s angažovanosťou netrardičných občianskych aktérov v interakciách s odborníkmi v kontexte konzumnej doby, poznačenej sklonom k simplifikácii či zábave aj pri pertraktovaní seriózných námetov (porov. Dolník 2021, s. 93). V tomto zmysle sa štýl „(inter)individualizuje“ v škále variabilných prejavov v porovnaní s funkčným štýlom a je relativizovaný jedinečnými kontextami komunikačných aktov. Predsa nejde o akési neopakovateľné idioštýly, ale o komunikačné štýly ukotvené v širšom interindividuálnom kontexte. V hre je okrem aktéra aj širší diskurz: čas, miesto, médium.

J. Dolník vysvetľuje rozdiel medzi métou scientistických štrukturalistických očakávaní, ladiacich s metodológiou prírodovedného typu – *pochopením* (vecí prí-

rodného sveta) – a tým, k čomu smeruje antiscientistická interpretatívna metodológia typická pre skúmania sociokultúrneho sveta – teda k *porozumeniu* diskurzu. Autor doslova hovorí: „Pochopenie sa viaže na zákony, štruktúry a funkcie, kým porozumenie je orientované na význam, zmysel, čiže na interpretáciu... Aj pre lingvistov sa do popredia dostáva porozumenie, a to úsilie rozumieť tomu, čo robia ľudia, keď používajú jazyk, ako sa používaním jazyka formujú a rozvíjajú ako sociálno-kultúrne bytosti a ako sa vytvára a reprodukuje sám jazyk v diskurzno-sociálnej praxi“ (Dolník 2010, s. 61). Napokon autor dospeje k vymedzeniu tzv. *kultúrneho štýlu* na vytváranie kultúrneho obrazu textu. Spresňuje tiež, aké je „pole pôsobnosti“ tohto štýlu vedľa jazykového štýlu, pričom oba náhľady komplementárne štruktúrujú text. A opäť jeho citácia: „Kým pri jazykovej štylizácii textu máme na mysli len ponuky daného jazyka, selekciu z nich vzhľadom na relevantné faktory vznikania textu (štylotvorné činitele), pri kultúrnom štýle textu myslíme na selektívne a štruktúrujúce zaobchádzanie so sociofaktami, artefaktami a mentefaktami“ ako jednotkami sociálnej, vecnej a duchovnej kultúry (Dolník 2010, s. 125). Kultúrna štylizácia spomenutých aspektov/faktov sveta je vlastne materializovaná autorská ponuka, ako recipovať fakty a ich významy ukotvené v diskurze.

Napokon zmienku si zasluhuje pojem *komunikačný štýl* podľa Margaret Seltingovej zameraný na hovorené prejavy a najmä na každodenné verbálne interakcie. Pri vymedzovaní komunikačného štýlu sa opiera o predstavu tvorby interpretačného konštruátu/rámca, v ktorom sa pri interakciách participantov zohľadňuje popri konverzačnej analýze organizácie prejavov aj rozmer zdvorilosti, stupeň dôvernosti či formálnosti, inštitucionalizácie atď. (Selting 2009, s. 23). M. Seltingová konštatuje, že menežovanie komunikačných štýlov predstavuje súčasť komunikačnej kompetencie, ktorú treba opísať. Jej súčasťou je stylistická kompetencia spojená so spôsobilosťou efektívne a flexibilne používať jazykové variácie adaptované na situáciu a dizajnované na recipienta v sociálnej interakcii (ibid, s. 38).

5. ZÁVER

Pokúsím sa zosumarizovať, akú povahu má štýl v čase, keď si pripomíname sté výročie narodenia profesora Jozefa Mistrika. Štýl je nielen cieľavedomý, ale aj ne cieľavedomý výber výrazových prostriedkov; prediktabilný, ale aj spontánny, v situácii (kontexte) ukotvený akt emergentného (ko)produkovania textu. Nejde primárne o reflektovanie languových noriem, ale o cielenú či spontánnu parolovú kreáciu. Môže ísť o monologické (re)produkcie individuálnych aktérov, ako aj o dialogické koprodukcie (aktérov komunikačných formácií) konštruujúce obraz sociokultúrnej situácie. Tak ako sociológovia 20. storočia (Goffmann a iní) odkryli pravidelnosti v procese vyjednávania pozícií ratifikovaných aktérov komunikácie „face-to-face“ (Auer 2014, s. 140 – 153), ako sa v etnometodologickej konverzačnej analýze bežných nepripravených rozhovorov odkryli isté pravidelnosti napríklad v mechaniz-

moch opráv (*repairs*) či striedania rol (*turn-taking*) interaktantov v generovaní rečových sekvencií, či voľbe preferovaných kooperatívnych aktov pred nekooperatívnymi, tak je úlohou štylistikov dnes sústreďovať rovnocennú pozornosť na aspekty fungovania štýlov komunikácie digitálnej éry. Človek – v zmysle myšlienok J. Dolníka – je geneticky predurčený na interpretačné odkrývanie aj rečových a interakčných kreácií v prirodzene danej, vrodenej ambícii uspokojovať vlastné potreby, medzi nimi potrebu porozumieť svetu okolo seba, prispôbiť sa mu (činmi aj rečou) a sčasti prispôbiť si ho v mene optimálneho prežitia (Dolník 2021).

V digitálnej ére ide o „nastavenie sa“ komunikanta na štýl prejavu (monologickeho aj dialogického) sociálnym partnerom konzumnej doby, ktorí – osobitne mladá generácia – preferujú jednoduchosť, sklon k uvoľneniu a zábave aj pri vážnych vedeckých či politických témach. Súčasne treba rátať s „nastavovaním si“ partnerov na kritickú apercpciu (vnímanie s porozumením) komunikačných verbálno-neverbálnych stimulov v záujme cibrenia ich spôsobilosti odhaľovať dezinformácie či manipulatívne pôsobenie niektorých subjektov v príleve informácií najmä v necenzurovanom digitálnom priestore. To všetko v mene optimálnej orientácie v záplave informácií, ako aj prostého dorozumenia (pochopenia obsahu) aj porozumenia faktov a aktérov (teda nachádzania zmyslu vo veciach, sociálnych inštitúciách či postojového alebo hodnotového súladu, zhody a vzájomného rešpektu).

Neodmysliteľnou potrebou ľudí pri tomto „negociovaní“ o obsahoch aj zámeroch, postojoch a hodnoteniach aktérmi komunikácie je inkluzívne sociálne, kultúrne aj jazykové správanie zasvätených. To splošňuje riziká mocenských ambícií elít v istých asymetrických konšteláciách (napríklad v komunikácii lekára s pacientom, politika s voličom, vedca s laikom, profesionála s neprofesionálom, predstaviteľa majority so zástupcom minority). Rečový štýl digitálnej éry, nech sa týka akejkolvek horizontálne či vertikálne (hodnotovo) vymedzenej sféry, typu či úrovne komunikácie, by mal byť teda optimálne harmonicky vyvažovaný s ohľadom na zrozumiteľnosť a kultúru prejavu v texte, na sociálne vzťahy aktérov príslušných komunikačných udalostí, ako aj na kontext digitálnej doby. Jeho hlavnou cnosťou, povedané rečou antickej textotvorby, je primeranosť zodpovedajúca konvenciám v kontexte komunikácie.

Predpovede Jozefa Místrika o perspektívnom tvarovaní štýlu ako rečovokomunikačného fenoménu sa teda naplňujú.

Bibliografia

- AUER, Peter (2014): *Jazyková interakce*. Praha: Nakladatelství lidové noviny. 306 s.
- BOHUNICKÁ, Alena (2020): Pragmatizácia štylistiky. In: *Jazykovedný časopis*, roč. 71, č. 2, s. 281 – 291. DOI: <https://doi.org/10.2478/jazcas-2020-0027>.
- BOHUNICKÁ, Alena (2020): Funkčné jazykové štýly a ich klasifikácia. In: L. Jílková – K. Mrázková – H. Özörencik (eds.): *Jak je důležité mítí styl. Pocta Janě Hoffmannové*. Praha: Lidové noviny, s. 38 – 51.

- BOSÁK, Ján (1995): Sociolingvistická stratégia výskumu slovenčiny. In: S. Ondrejovič – M. Šimková (eds.): *Sociolingvistické aspekty výskumu súčasnej slovenčiny. Sociolinguistica Slovaca I*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV, s. 17 – 42.
- ČARKIČ, Miloslav (1996): On the Notion of Style. In: *Stylistyka*, roč. 5, s. 332 – 336.
- ČERNÍK, Václav – VICENÍK, Jozef (2005): Spoločenskovedné teórie. In: J. Černík – V. Viceník (eds.): *Zákon, explanácia, interpretácia*. Bratislava: Iris, s. 181 – 223.
- ČMEJRKOVÁ, Světla (2011): Styl, varieta, registr. In: O. Orgoňová (ed.): *Jazyk a komunikácia v súvislostiach III*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, s. 27 – 38.
- DOLNÍK, Juraj (2010): *Jazyk – človek – kultúra*. Bratislava: Kalligram. 220 s.
- DOLNÍK, Juraj (2012): *Sila jazyka*. Bratislava: Kalligram. 366 s.
- DOLNÍK, Juraj (2013): *Všeobecná jazykoveda*. 2. vyd. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV. 432 s.
- DOLNÍK, Juraj (2017): *Jazyk v sociálnej kultúre*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV. 246 s.
- DOLNÍK, Juraj (2019): *Jazyk v pragmatike*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV. 198 s.
- DOLNÍK, Juraj (2021): *Jazyk v sociálnej praxi*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV. 219 s.
- FINDRA, Ján (2013): *Štylistika súčasnej slovenčiny*. Martin: Osveta. 319 s.
- GAJDA, Stanislaw (2016): Stil' kak vyzov. In: *Aktual'nyje problemy stilistiky*, roč. 2, s. 13 – 22.
- GAJDA, Stanislaw (2018): Stil' – media – sovremennoje preobraženiye mira. In: *Aktual'nyje problemy stilistiky*, roč. 4, s. 13 – 27.
- HAUSENBLAS, Karel (1996): *Od tvaru k smyslu textu. Stylistické reflexe a interpretace*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy. 226 s.
- HELBIG, Gerhard (1991): *Vývoj jazykovědy po roce 1970*. Prekl. Jiří Nekvapil. Praha: Academia. 304 s.
- HOFFMANNOVÁ, Jana (ed.) (2016): *Stylistika mluvené a psané češtiny*. Praha: Academia. 510 s.
- HORVÁTH, Miloš (2016): *Štylistika súčasného slovenského jazyka*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave. 206 s.
- CHAZAGEROV, Georgij G.: Dve vozmožnosti diskursivnoj stilistiky. In: G. J. Solganik – N. I. Klušina – N. V. Smirnova (eds.): *Diskurs i stil': teoretičeskije i prikladnyje aspekty*. Moskva: Flinta – Nauka 2014. s. 116 – 127.
- JELÍNEK, Milan (1992): Problematika definice pojmu „styl“. In: *Stylistyka*, roč. 1, s. 15 – 26.
- KOŘENSKÝ, Jan (2001): Stylistika a pragmatika. In: B. Witosz (ed.): *Stylistyka a pragmatyka*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, s. 32 – 37.
- KOŘENSKÝ, Jan (2004): *Člověk – řeč – poznání*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci. 114 s.
- KOŤUROVA, Marija P. (2003): Idiostil', individual'nij stil', idiolekt. In: N. M. Kožina (red.): *Stilističeskij encyklopedičeskij slovar*. Dostupné na: <http://rus-yaz.niv.ru/doc/stylistic-dictionary/articles/22/idiostil-individualnyj-stil.htm> [cit. 31. 08. 2021].
- KRAUS, Jiří (2011): *Člověk mluvící*. Praha: Leda. 241 s.

KRŠKO, Jaromír (2014): Register propriálneho systému a jeho fungovanie. In: J. Kesselová – M. Imrichová – M. Ološtiak (eds.): *Registre jazyka a jazykovedy I. Na počesť Daniely Slančovej*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, s. 124 – 131.

LIPTÁKOVÁ, Ľudmila (2014): Potrebuje vyučovanie materinského jazyka pojem register? In: J. Kesselová – M. Imrichová – M. Ološtiak (eds.): *Registre jazyka a jazykovedy II. Na počesť Daniely Slančovej*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, s. 76 – 82.

MAREŠ, Petr (2011): Individuální styl – problém a řešení. In: *Stylistyka*, roč. 20, s. 91 – 100.

MAREŠ, Petr (2013): Teoretické koncepcie stylu a výrazová soustava Františka Mika. In: O. Uličný – S. Schneiderová (eds.): *Studie k moderní mluvnici češtiny 2. Komunikační situace a styl*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2013, s. 168 – 183.

MIKO, František (1969): Polstoročie slovenskej štylistiky. In: *Slovenská reč*, roč. 34, č. 5, s. 257 – 266.

MIKO, František (1970): *Text a štýl*. Bratislava: Smena. 167 s.

MISTRÍK, Jozef (1997): *Štylistika*. 3. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo. 600 s.

MLACEK, Jozef (2007): *Sedemkrát o štýle a štylistike*. Ružomberok: Katolícka univerzita v Ružomberku. 123 s.

MRÁZKOVÁ, Kamila (2017): Rejstřík. In: P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová (eds.): *Nový encyklopedický slovník češtiny*. Dostupný na: <https://www.czechency.org/slovník/REJSTRÍK> [cit. 31. 08. 2021].

OLOŠTIAK, Martin (2010): Registrová motivácia lexikálnych jednotiek (o vzťahu medzi pojmiami lexikálna zásoba, register, sociolekt). In: *Jazykovedný časopis*, roč. 61, č. 1, s. 31 – 42.

ORGOŇOVÁ, Oľga – DOLNÍK, Juraj (2010): *Používanie jazyka*. Bratislava: Univerzita Komenského. 229 s.

ORGOŇOVÁ, Oľga (2020): Štylistika v kontexte 21. storočia a... In: L. Jílková – K. Mrázková – H. Özörencik (eds.): *Jak je důležité mítí styl. Pocta Janě Hoffmannové*. Praha: Lidové noviny, s. 57 – 67.

PAULINY, Eugen – RUŽIČKA, Jozef – ŠTOLC, Jozef (1968): *Slovenská gramatika*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo. 596 s.

SELTING, Margaret (2009): Communicative style. In: S. D'hondt – J. O. Östman – J. Verschueren (eds.): *The Pragmatics of Interaction*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, s. 20 – 39.

SLANČOVÁ, Dana (1996): *Praktická štylistika. (Štylistická príručka)*. 2. vyd. Prešov: Slovacontact. 176 s.

SLANČOVÁ, Daniela (2019): Socioštylistika ako súčasť interaktívnej štylistiky – návraty a perspektívy. In: *Jazykovedný časopis*, roč. 70, č. 3, s. 607 – 625. DOI: <https://doi.org/10.2478/jazcas-2020-0007>.

Stilističeskij encyklopedičeskij slovar. Red. N. M. Kožina. Dostupný na: <http://rus-yaz.niv.ru/doc/stylistic-dictionary/index.htm> [cit. 31. 08. 2021].

OBČIANSKA RÉTORIKA A SOCIÁLNA INKLÚZIA¹

ALENA BOHUNICKÁ

Filozofická fakulta, Univerzita Komenského, Bratislava, Slovensko

BOHUNICKÁ, Alena: Civic rhetoric and social inclusion. *Jazykovedný časopis (Journal of Linguistics)*, 2022, Vol. 73, No 1, pp. 51 – 64.

Abstract: The subject of the study is *current civic rhetoric* with regard to the inclusive rhetorical mechanisms employed in it. In classical rhetoric, we rely on the Aristotle's deliberative type of rhetoric. We are interested in the citizen's predisposition for involvement in deliberation (deliberative competence including its rhetorical aspect), the identity of rhetorical deliberative subjects, as well as the rhetorical procedures and genres in civic rhetoric. We work on the assumption that inequality of deliberation actors is the impetus for the creation of inclusive rhetoric. In this paper we distinguish three functions of inclusive rhetoric: (1) *coordination function* (coordination of various individual or group interests, opinions, intentions), (2) *compensatory function* (compensating for knowledge, information and other deficits) and (3) *solidarity function* (strengthening collectivity as a prerequisite for the influence and success of proposals in the negotiation phase of civic rhetoric. These particular functions characterize inclusive rhetoric in the public debate phase of civic rhetoric (i.e., deliberation in its own sense). We characterize and illustrate them through the rhetorical speeches and deliberative practices of the founder of the civic initiative IG24.

Key words: civic rhetoric, deliberative rhetoric, vernacular rhetoric, collectivity, social inclusion, inclusive rhetoric

1. ÚVOD

Pre každú disciplínu s dlhou životnosťou je zákonite potrebná obnova. Momenty regenerácie možno sledovať aj v dvetisíc rokoch starej rétorike – a to v rovine výrazových prostriedkov, žánrov, ale aj funkcií, ktoré v danej dobe naplňa. Jozef Mistrík, ktorému venujeme tento príspevok s odkazom na jeho nezastupiteľný prínos v oblasti rétoriky, hovorí dokonca o renesancii rétoriky v 2. polovici 20. storočia (porov. Mistrík 1980, s. 7). Túto dobu považoval za éru informačnej explózie a pred rétorikou stála podľa neho výzva prispieť k rozširovaniu vedeckých poznatkov a informácií. O tom, že J. Mistrík pripisoval veľký význam náučno-informačnej funkcii rétoriky, svedčí i fakt, že vyčlenil vo svojej dobre známej a v česko-slovenskom okruhu najväčšmi citovanej klasifikácii rečníckych prejavov zvlášť *náučné prejavy* ako jednu z troch kategórií popri prejavoch *agitačno-propagačných* a *príležitostných* (Mistrík 1980, s. 179).

¹ Táto práca bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-18-0176 *Sociálna inklúzia kultiváciou používania jazyka*.

Začiatok 21. storočia kladie pred rétoriku nové úlohy. Tie sú okrem iného späté s vývinom (a dozrievaním) občianskej spoločnosti. Jednak sa výrazne otvoril verejný komunikačný priestor, vystupujú v ňom účastníci s rôznym vzdelanostným, morálnym, sociálnym profilom a pôvodom, jednak sa v rozhodovaní o veciach verejných zväčšuje význam „hlasu zdola“. Narastá rozsah i dosah tej časti rétoriky, ktorú možno označiť ako občianska rétorika². Predmetom nášho záujmu sú také prejavy v občianskej rétorike, ktoré súvisia s inkluzívnosťou, začleňovaním nerovnakých a nerovnocenných subjektov do komunikácie o verejných záležitostiach a rozhodovania o nich. Súčasťou príspevku je aj výklad pojmov, ktoré pomáhajú teoreticky uchopiť oblasť občianskej rétoriky.

2. ANTICKÁ DELIBERATÍVNA RÉTORIKA

Pri občianskej rétorike vstupujeme do oblasti rečníctva s dlhodobou tradíciou, pretože, ako pripomína J. Mistrík vo svojej významnej monografii *Rétorika* (1980, s. 9), rétorika je historicky spojená práve s presvedčovaním v rámci občianskeho života. Jej vznik je príčinne spätý s rozvojom demokratických spoločenských zoskupení, v ktorých na jednej strane existuje potreba získať spoločenský vplyv na obyvateľstvo rôzneho pôvodu a majetkových pomerov, na druhej strane stojí právo tohto obyvateľstva, teda občanov, aktívne sa zapojiť do politického života, zúčastniť sa debaty o verejných záležitostiach a rozhodovať o nich. Ako v historických súvislostiach uvádza I. Ripka, „demokratický prevrat v gréckych osadách na Sicílii v 5. storočí pred n. l. umožnil každému slobodnému občanovi verejne vystupovať v občianskych i politických záležitostiach. Vtedy sa začala rozvíjať rétorika“ (Ripka 2014, s. 18). Občianska tematika je preto dominantná v klasických dielach antickej rétoriky od Aristotela, Cicera, Kvintiliána a možno to tvrdiť aj o vybraných dialógoch od Platóna.

Antická rétorika poskytuje aj kľúčový pojem, ktorý sa hodí pri výklade súčasnej občianskej rétoriky, a tým je *deliberatívnosť*. Vo svojej typológii rečníckych prejavov vyčleňuje Aristoteles okrem *judiciálnych* (súdnych) a *epideiktických* (oslavných) rečí aj *deliberatívny typ*³ rečníckych prejavov. Užitočné bude pripomenúť si pôvodné vymedzenie tohto druhu rečníctva. Podľa Aristotela (2009, s. 39 – 63) je

² Spojenie *občianska rétorika* nefiguruje v sústave termínov, ktoré využívala doterajšia slovenská teória, jeho výklad je súčasťou tejto štúdie. Na okraj možno spomenúť, že v slovenskej teórii sa vyskytuje pojem *civilná rétorika*, ktorý sa môže zdať príbuzný pojmu občianska rétorika. D. Slančová (2000) používa pojem civilná rétorika s odkazom na výrazovú (štylistickú) stránku prejavu, vystihujúci taký spôsob prejavu, ktorý sa vyznačuje nestrojenosťou, nenútenosťou v opozícii k citeľnej okázalosti a viditeľnému používaniu rétorických figur a taktík.

³ Gr. *genos symbouleutikon*, lat. *genus deliberativum*. V slovenčine uprednostňujeme internacionalizmus *deliberatívna rétorika*, hoci v slovenskom preklade Aristotelovej *Rétoriky* (2009) zvolil prekladateľ Peter Kuklica termín *rokovacia reč* (ako pendant k deliberatívnej reči). V ďalšej časti nášho textu nebudeme používať termín rokovacia reč, lebo výraz *rokovanie* zužuje obsah toho, čo rozumieme *deliberáciou*. Deliberáciu a rokovanie nepoužívame ako synonymné pojmy.

podstatou deliberatívnych rečí to, že majú povzbudiť niekoho k činnosti alebo naopak, odradiť ho od činu; rečník teda presviedčaním nabáda na niečo lepšie alebo odhovára od toho, čo považuje za horšie. Predpokladá pritom, že pri voľbe toho, čo považuje človek za lepšie, alebo naopak, pri snahe vyvarovať sa toho, čo je zlé, sa riadi rámcovým cieľom, a tým je to, že chce byť šťastný (mať dostatok toho, čo potrebuje, na čom mu záleží – či už je to bohatstvo, vzdelanie, deti, zdravie alebo iné). Dobré sú potom činy, ktoré sú užitočné a ktoré vedú k týmto želaným hodnotám. Rozpory vznikajú nielen v tom, čo považujú rôzne strany za dobré, ale často v tom, čo z toho je lepšie a aké činy vedúce k cieľu sú užitočnejšie.

Deliberatívne reči sú orientované hlavne na budúcnosť a predmetom presviedčania v nich sú otázky, ktoré sa priamo vzťahujú na subjekty presviedčania a ktorých riešenie tieto subjekty majú vo svojej moci (teda nie udalosti, ktoré sa už stali alebo sa v budúcnosti nevyhnutne stanú). Tieto otázky však nie sú osobné, ale ide o predmet verejného záujmu. Konkrétne otázky, o ktorých hovoria rečníci v deliberatívnych rečiach, vyplývajú z aktuálneho dobového diskurzu; Aristoteles uvádza také príklady, ako sú príjmy, vojna a mier, obrana krajiny, vývoz a dovoz a zákonodarstvo (2009, s. 42). Tradične sa deliberatívny typ rečí spája hlavne s politickými prejavmi, ktoré sú typicky realizované na zhromaždeniach, pričom môže ísť aj o reč medzi jednotlivcami.

Toto pôvodné vymedzenie deliberatívnych rečí nás upozorňuje na niekoľko znakov, ktoré budeme mať na zreteli aj v ďalšom texte pri uplatnení pojmu deliberatívnosť v súvislosti s rétorikou. Sú nimi: 1. zvažovanie alternatív, 2. rozprava ako realizačná forma zvažovania, 3. otázky verejného záujmu ako predmet zvažovania, 4. užitočnosť (nie pravdivosť) ako cieľ, 5. subjektivosť (riešenie má byť dobré pre individuálny či kolektívny subjekt a je ním ovplyvniteľné). V ďalších častiach nás bude zaujímať, aké sú rétorické predpoklady občana na zapojenie sa do deliberácie⁴, aká je v súčasnosti identita rétorických subjektov ako participantov deliberácie, aké sú súčasné rétorické procedúry, praktiky a útvary, ktorými sa deliberácia uskutočňuje.

3. DELIBERATÍVNY OBRAT V SÚČASNEJ SPOLOČNOSTI

Deliberatívnosť je aj pojem, ktorý sa ukazuje byť nosný pri charakterizovaní súčasných demokratických spoločenských. V odbornej literatúre (napr. Dryzek 2002) sa hovorí v súvislosti s koncom 20. storočia o deliberatívnom obrate, ktorý nastáva aktívnym zapojením sa občanov do verejného života a rozhodovania o verejných záležitostiach. Verejná rozprava nie je vecou elít, ktoré sú na ňu zvlášť poverené, ale zapája sa do nej občianska spoločnosť v celej šírke. Sprievodným prejavom je to, že okruh participantov verejnej komunikácie sa rozpína a zároveň diferencuje zapojením nerovna-

⁴ Deliberáciu na úvod špecifikujeme v súlade s výkladom J. Plichtovej ako verejnú a otvorenú rozpravu (Plichtová 2010, s. 516).

kých a nerovnocenných subjektov do riešenia spoločenských otázok, ktoré sú im bližšie i vzdialenejšie, i takých, ktoré sa na ne priamo nevzťahujú. Jana Plichtová (2010, s. 519) vníma túto inkluzívnosť ako pozitívny príznak deliberácie ako verejnej a otvorenej rozpravy, pretože pomáha udržiavať samotné demokratické hodnoty, podporuje inovatívnosť v spoločnosti, vedie k pretváraniu osobných a skupinových záujmov na záujmy zdieľané širším spoločenstvom (aj tými, s ktorými sa bezprostredne nespájajú), a napokon má dosah aj na identitu občanov v tom, že táto sa nielen utvrdzuje, ale i pretvára v interakcii s inými identitami a spoločenskými podmienkami.

Súčasný smerovanie v sociálno-politickej praxi zachytáva aj z lingvistických pozícií Juraj Doľník, ktorý hovorí o tendencii k radikalizácii demokracie a túto tendenciu zobrazuje ako expanziu, gradáciu a eskaláciu demokracie (Doľník 2021, s. 21). Pojmy zachytávajú stav, v ktorom dochádza k rozšíreniu individuálnej slobody na všetky sociálne vrstvy, vytvárajú sa možnosti slobodného prejavu vo všetkých spoločenských sférach a ku všetkým otázkam verejného diania. Uvoľňujú sa obmedzenia v slobodnom konaní jednotlivcov, verejný priestor sa otvára a liberalizuje. Rôzne nástroje uľahčujúce vstup do komunikácie vo verejnom priestore podporujú aj participáciu a angažovanosť na verejnom živote. Tá sa stupňuje do takej miery, že sa stáva kultom.⁵

Takýto vývin demokratických spoločenstiev, ktorý sa zachytáva pojmi deliberatívna demokracia alebo inde radikalizácia demokracie, podporený komunikačnými technológiami, upevňuje podmienky na revalváciu práva na vyjadrenie názoru a sebaujadrenia vo všeobecnosti. To má spoločenský zmysel vtedy, ak vyústením nie je manifestácia a potvrdzovanie subjektu, jeho bezhraničná sebarealizácia, ale ak je ním sociálna inklúzia – prekonávanie nerovností, rozširovanie možností porozumenia iným subjektivitám, ich aktívne začlenenie do oblastí života, na ktoré ich predstavitelia nie sú záujmovy, profesijne, rodovo či inak „akreditovaní“.

4. DELIBERATÍVNA KOMPETENCIA JEDNOTLIVCA

Deliberatívna demokracia a s ňou súvisiace možnosti názorovej slobody a jej prejavu, ako aj angažovanosti na mienkotvorbe vytvárajú na občanov špecifické nároky. J. Plichtová tieto nároky popisuje ako tlak na občanov, „aby vymedzili svoju pozíciu, zdôvodnili ju a obhajovali, čo stimuluje ich kritické myslenie a politickú gramotnosť (...).“ (Plichtová 2010, s. 518). Primeraná orientácia v spoločensko-politickom dianí, schopnosť kriticky zvážiť dostupné informácie a názory, zaujať po-

⁵ Toto potvrdzuje aj pozorovanie O. Orgoňovej, ktorá opisuje, ako dochádza v podmienkach vyhracujúcej sa demokracie k angažovaniu sa predstaviteľov rôznych societ v pozícii „občianskych aktérov“. Laici sa zúčastňujú na diskurze v tradične odborných sférach či v mediálnej sfére, vyjadrujú sa k odborným otázkam, tvoria žánre typické pre odborníkov, čím sa formujú nové sociálne vzťahy medzi „neštandardnými novými partnermi v komunikácii (...) a vzniká priestor na rozsiahlejšie vyrovnávanie medzi donedávna ‚nerovnými‘ spoločenskými skupinami“ (Orgoňová 2021, s. 270).

stoj a zdôvodniť ho sú zároveň základné predpoklady zapojenia sa občana do procesu deliberácie. Prebytok názorov v mediálnej sfére je stimulom na neustále zvažovanie za a proti a formovanie si postoja vo vzťahu k aktuálnym témam verejného diskurzu, ktoré v rôznej miere zasahujú do bežného života jednotlivca a týkajú sa ho priamo alebo sprostredkovane. Ide aj o také témy, ktoré subjekt sám nevyhľadáva a nie je iniciátorom potreby ich riešenia (sú to také témy, ako klíma, očkovanie, migranti, práva sexuálnych menších a iné, ktoré sú súčasťou aktuálneho verejného diskurzu a nastoľujú ich iné záujmové skupiny). Christian Kock a Lisa S. Villadsen (2012) v tejto súvislosti hovoria o *vnútornej deliberácii*. Týmto pojmom upozorňujú na fakt, že účasť na deliberácii nepredstavujú len vonkajšie prejavy, keď subjekt vystupuje v role rečníka, ale aj prípady, keď sa občan nachádza v pozícii recipienta a ako poslucháč verejných debát, konzument obsahu sociálnych sietí, televízny divák či čitateľ tlače sa zapája do deliberácie.

Z týchto poznatkov možno vyvodiť, že podmienkou úspešného vysporiadania sa občana s rolou deliberatívneho subjektu je formovanie súboru predpokladov, ktorý možno označiť ako *deliberatívna kompetencia* jednotlivca. Tú definujeme ako schopnosť zapojiť sa do otvorenej rozpravy o verejných záležitostiach na základe primeranej orientácie v spoločensko-politickom dianí, poznania dostupných alternatív, kritickej reflexie informácií a názorov, ktorými je subjekt obklopený, na základe sformovania vlastného stanoviska a jeho zdôvodnenia, ale i otvorenosti chápať spôsob uvažovania a konania iných subjektov. Ako aktívny aktér demokracie má subjekt možnosť vystupovať aj ako *deliberatívny rétorický subjekt*. Rétorika má v deliberatívnej kompetencii dvojaké zastúpenie:

1) Optimálne je, ak je jednotlivec pripravený ako rečník vstúpiť do rozpravy o verejných veciach, vyjadriť a zdôvodniť svoje postoje a následne presadzovať vytýčené zámery. Rétorika poskytuje osvedčené výrazové prostriedky, kompozičné postupy, ako i argumentačné techniky pri uplatňovaní vplyvu.

2) Jednotlivec sa interpretačne vyrovnáva s persuzívnymi aktami, ktoré ho obklopujú, a to i v procese tzv. *vnútornej deliberácie*. Rétorika vedie ku kultivovaniu schopnosti orientovať sa v názorovej rozmanitosti previazanej na diferencované záujmové skupiny, pohotovo odkrývať korektné i nekorektné ovplyvňovacie stratégie, ktoré sú voči jednotlivcovi uplatňované, a na základe toho jasnejšie formovať svoj postoj a vymedzovať pozíciu v sporných záležitostiach.

5. IDENTITA RÉTORICKÉHO SUBJEKTU

V súčasnosti sa do pozornosti dostávajú tzv. *emancipačné* aspekty rétoriky v spoločnosti (porov. Kock – Villadsen, 2012). To predstavuje istý odklon od tradičného chápania rétoriky ako nástroja vplyvu zhora, umenia rečníka vnímaného ako autority (nech už je ním učiteľ, politik alebo vedec). Emancipačnú stránku rétoriky predstavujú „hlasy zdola“, rétorické prejavy vymaňovania sa zo status quo, z nastoleného poriad-

ku. Sú to prejavy, ktorými občianske subjekty uplatňujú svoje právo na vyjadrenie názoru a slobodnú sebarealizáciu. Deliberatívnu rétoriku tak v súčasnosti predstavujú jednak prejavy rečníkov v tradičnom zmysle (napr. politikov na parlamentných zhromaždeniach), ale i vyjadrenia a prehovory ďalších rétorických subjektov, ktoré sa zapájajú do procesu deliberácie z viac či menej viditeľných pozícií: sú to predstavitelia občianskych zoskupení prihovárajúci sa verejnosti prostredníctvom kanálov YouTube, investigatívni novinári poskytujúci rozhovory a prednášky o rozpracovaných spoločenských témach, bežní občania, ktorí sa navzájom ovplyvňujú a formujú si názory medzi sebou v každodenných interakciách. Mnohí z týchto subjektov sú bez predchádzajúcich rečníckych skúseností (vypuklým príkladom je zavraždený novinár Ján Kuciak, ktorého rečnícka schopnosť bola v úplnom protiklade s jeho novinárskou šikovnosťou, čo dokladajú jeho zdokumentované rečnícke vystúpenia⁶). Tradične vydelená deliberatívna rétorika z Aristotelovej typológie teda zahŕňa dnes okrem skolenej (typicky politickej) rétoriky aj masívny podiel rétoriky laikov.

Tento rozsah účastníkov a foriem, ktoré sú považované za rétoricky relevantné, predpokladá posun v rétorike ako disciplíne. Súčasná teória rétoriky reaguje na metodologické impulzy v spoločenských vedách. Gerard A. Hauser (2008, s. 1 – 2) si všíma, že od polovice 20. storočia dochádza pod vplyvom prebiehajúcich „obratov“ v spoločenských vedách (dominantne pod vplyvom diskurzného obratu) k prehodnocovaniu kľúčových kategórií rétoriky. Za rétoricky relevantný sa považuje aj hlas, ktorý nemá prístup k oficiálnym fóram, ktorý nepatrí líderskej osobnosti, či taký, ktorého spôsob vyjadrenia nemá formu verejného prejavu či formálnej reči. S tým sa presúva aj ťažisko teoretického záujmu rétoriky z kompozičnej stránky a procesu tvorby vplyvných prejavov na socio-kognitívnu stránku rétorických aktov ako súčasť sociálnej praxe. Posun perspektívy nazerania z produkcie na sociálnu performanciu má za následok istú decentralizáciu privilegovanej pozície rečníckeho prejavu. Do popredia sa dostávajú nové výskumné otázky súvisiace s konštruovaním sociálnej identity a reality v procese rétorických výmen, pričom tieto rétorické výmeny nepredstavujú ucelené a komplexné „rečnícke prejavy“, ale fragmentarizované súčasti diskurzu, ktoré patria do sféry každodenných interakcií, a aktéri týchto výmen sa už nedajú popisovať v kategóriách „rečník“, „publikum“. Príkladom týchto rétorických fragmentov diskurzu sú práve prejavy občianskeho aktivizmu. Ide o rétorické akty neprofesionálnych rečníkov, občanov, ktorí vstupujú svojím prejavom do sféry verejných vecí, oslovujú aj štátnu moc. Sú to často zástupcovia neziskových organizácií, združení, ale i jednotlivci, ktorí v rámci presadzovania istej veci produkujú reťaz vzájomne prepojených rétorických aktov, ktorých účinok sa znásobuje práve nadväznosťou, rekurentnosťou a cirkulovaním v obehú (zdieľaním). Tieto nie profesionálne, občianske prejavy sa typicky vyznačujú štylistickou kvalitou civil-

⁶ Ukážkou je prezentácia – storytelling k téme Panama papers, dostupné na: <https://www.youtube.com/watch?v=3BAVafHeyOU>

nosti (porov. vyššie spomenutý termín civilná rétorika): sú nestrojené, monotónne, ale často i intonačne neovládnuté, obsahujú rušivé neverbálne prejavy, v istom zmysle tak stoja proti rétorickým normám opísaným v rečníckych príručkách.

Takúto neškolenú rétoriku, získanú a uplatňovanú v každodenných jazykových výmenách („rétorika každodennosti“), označil G. A. Hauser (2008) ako *vernakulárnu rétoriku*. Je to reč, ktorá plynie mimo sféry oficiálnej moci, hoci s ňou môže vstupovať do interakcie. Vernakulárna rétorika pozostáva z rečových aktov, ktoré cirkulujú v rámci istej skupiny bez inštitucionálneho ukotvenia, často doslova na ulici, doma či prostredníctvom internetových kanálov. Hauserov pojem vernakulárnej rétoriky prispel k tomu, že sa rozsah pozornosti bádateľov v politickej rétorike rozšíril aj na neformálne a každodenné prejavy občianskej interakcie, cez ktoré bežný človek (každodenne) doslova praktizuje svoje občianstvo.

V súčasnosti je v súlade s vyššie uvedeným rozsahom subjektov občianskej rétoriky užitočné operovať zvlášť s pojmami *rečník* (v tradičnom zmysle slova ako jednotlivec, ktorý je schopný využiť prostriedky logosu, étosu a pátosu pri koncipovaní rečníckeho prejavu s cieľom presvedčiť) a *rétorický subjekt* (v širšom zmysle ako účastník rétorických výmen aj vernakulárnej povahy). Zaujímavá je však aj otázka vzťahu medzi nimi, pretože na deliberácii sa zúčastňujú spolu, hoci tradične bola zásluha za dobrý rečnícky prejav a vplyv pripisovaná silnej rečníckej osobnosti, ktorá je schopná pôsobiť presvedčivo. V dvadsiatom storočí sa však uvažuje o formovaní rétorickej identity v širších súvislostiach, hlavne s ohľadom na sociálny kontext rečníka (porov. McMillan – Harriger – Buchanan – Gusler 2018, s. 218). Rétorická identita jednotlivca vystupujúceho v občianskych záležitostiach je prepojená s občianskymi hnutiami, spoločenskými problémami, verejnou mienkou – preto je dôležité vnímať aj pri teoretickej reflexii kolektívny rámec rétorických prejavov. Občianski rečníci – tí, ktorí vystupujú aj za ďalšie občianske subjekty záujmovej skupiny (cyklistov, opatrovatelky, zamestnancov školstva a pod.) – si sami spravidla uvedomujú limity svojej individuálnej identity. Nevystupujú ako jednotlivci, ale zakladajú iniciatívy. Kolektívnosť je priamo spätá s ich možnosťami vplyvu a s možnosťami úspechu presadenia návrhov. Presadzované návrhy reflektujú kolektívne potreby; potreby občana-jednotlivca vyplývajú z jeho prepojenosti so skupinou a od veľkosti tejto skupiny závisí aj rétorická sila individuálneho rečníka (preto je častým nástrojom občianskej rétoriky využívanie petícií).

6. RÉTORICKÉ PROCEDÚRY V OBČIANSKEJ RÉTORIKE

Samotná verejná výmena názorov, zvažovanie možností v otvorenej diskusii je len prvým úsekom na ceste pri presadzovaní verejných záujmov, ktoré má viesť k zmene status quo. Tým druhým je vyjednávanie s autoritami či držiteľmi moci. J. Plichtová (2010) vydeľuje tri procedúry, prostredníctvom ktorých získavajú legitimitu kolektívne rozhodovania v liberálnych demokraciách. Sú nimi hlasovanie, deli-

berácia a vyjednávanie. Z nich len posledné dve môžeme považovať za rétorické procedúry, pretože sa nezaobídu bez jazykovej komunikácie, a to takej, v ktorej zohráva ústrednú rolu ovplyvňovanie. V občianskej rétorike teda môžeme vyčleniť dve rámcové rétorické procedúry:

1. *Deliberáciu vo vlastnom zmysle slova* – možno ju charakterizovať v zhode s Plichtovou (2010, s. 517) ako procedúru rozpravnú, diskusnú. Je orientovaná z veľkej časti smerom dovnútra kolektívu (k ostatným občianskym subjektom), ktorý pozostáva z jednotlivcov s rôznymi – i protichodnými – predstavami, názormi a záujmami. Táto rozprava spočíva vo verejnom zvažovaní jednotlivých alternatív riešenia pomenovaného problému, vo vyjasňovaní si názorových rozdielov, v argumentačnej výmene, ktorej výsledkom má byť konsenzus – teda zhoda postavená na vzájomnom porozumení, na základe čoho sa individuálne subjekty stotožňujú so spoločným rozhodnutím.

2. *Negociáciu* ako vyjednávaciu procedúru – v rámci nej občiansky subjekt rokuje s autoritami a reprezentantmi moci pri presadzovaní návrhov. Aktéri vyjednávania sú reprezentanti protirečivých záujmových zoskupení vo výrazne asymetrických pozíciách z hľadiska moci. V tomto momente je aj podstata občianskej rétoriky – cieľom je presvedčiť a priori silnejšieho súpera. Pri negociácii stojí občiansky zástupca s predmetom svojej zaangažovanosti proti zväčša ťažkopádne a málo pružnému byrokratickému molochu, existujúcej legislatíve či systému zaužívaných praktík. Tento proces sa spravidla odohráva v zákulisí a aktéri nemajú záväzok sledovať spoločný záujem. Cieľ vyjednávania charakterizuje Plichtová (2010, s. 517) ako dohovor, dohodu, ktorá vytvorí podmienky na koexistenciu súťaživých záujmov, bez ohľadu na porozumenie protistrane, bez nevyhnutnosti pochopenia jej spôsobu uvažovania a konania. Kľúčovou praktikou v rámci negociácie je lobing, teda ovplyvňovanie politických činiteľov (zákonodarcov, poslancov, úradníkov, hospodárske subjekty) pri presadzovaní skupinových záujmov. Zatiaľ čo pri vlastnej deliberácii majú významné miesto prostriedky humanizačnej rétoriky (zvyšovanie spoločenského povedomia adresáta, odstraňovanie medzier v poznatkoch a informáciách, objasňovanie problému), pri dosahovaní dohody v rámci negociácie sa využívajú účelové prostriedky persuzívnej rétoriky, a to vrátane manipulácie (s informáciami, časom, emóciami).

Občiansku rétoriku predstavujú jazykové prejavy realizované v rámci oboch menovaných rétorických procedúr, pričom viditeľná je tá prvá. Deliberácia ako verejná rozprava sa odohráva pred očami verejnosti a zahŕňa okrem tradičných rečníc-kých foriem (parlamentný prejav, agitačný prejav na proteste či demonštrácii, politická debata) i novšie či netradičné rétorické prejavy a deliberatívne praktiky podmienené rozvojom komunikačných technológií. Väčšina z nich sa odohráva na sociálnych sieťach a predstavuje digitálnu rétoriku⁷: umiestňovanie statusov, vlogov,

⁷ Pojem *digitálna rétorika* zaviedol začiatkom 90. rokov v súvislosti s elektronickým priestorom Richard A. Lanham (1993), pričom za rétoricky relevantné sa v tejto koncepcii považujú i písané persua-

politických memov na sociálnych sieťach, organizovanie online café (či virtuálnych stretnutí pri káve). Občiansku rétoriku tvoria veľmi často parazitické útvary. Majú formu reakcie na prototext, ktorý predstavuje tradičný rečnícky žáner. Môže ísť napríklad o umiestňovanie komentárov na sociálnu sieť k aktuálne streamovanej tlačovej konferencii či diskusiu bežných ľudí pod statusmi, vlogmi či postmi politikov na sociálnych sieťach (Facebook, YouTube). Na sieti týchto útvarov sa ukazuje, že podstata rétorického účinku sa neformuje len v rámci uceleného rečníckeho prejavu, ale cirkuláciou výrazov, opakovaním motívov v rozmanitých rétorických formách od rôznych pôvodcov.

7. FUNKCIE INKLUZÍVNEJ RÉTORIKY (SO ZRETEĽOM NA SOCIÁLNY PROBLÉM DISKRIMINÁCIE A VYKORISŤOVANIA VYBRANEJ PROFESIJNEJ SKUPINY PRACUJÚCEJ V ZAHRANIČÍ)

Možnosť slobodnej sebarealizácie je jednou stranou mince, na opaku ktorej je nerovnosť zúčastnených. Nerovnosť vyplýva napríklad z nerovnomernej distribúcie vzdelania, morálnych či rétorických dispozícií subjektov, ktoré majú zabezpečiť argumentačnú výmenu, z nerovnocenných možností prístupu k informáciám. To spôsobuje silnú asymetriu východiskových pozícií pre účasť na verejnej rozprave i následnej negociácii. Samotná existencia osobnosti rečníka v role lídra je istým kompenzačným prostriedkom tejto nerovnosti, aj ten však rokuje s inštitúciami a reprezentantmi moci z nevýhodnejšej pozície.

Nerovnosť je pre deliberatívnu demokraciu „patogén“, ktorý spúšťa imunitnú odpoveď v podobe inkluzívnych mechanizmov. To navodzuje potrebu inkluzívnej rétoriky v záujme (1) *koordinácie* subjektov (koordinácia rôznych individuálnych či skupinových záujmov, názorov, intencií), (2) *kompenzácie* (kompenzácie deficitu) a (3) *solidarizácie* ako prostriedku posilňovania kolektivity. Tieto čiastkové funkcie charakterizujeme a ilustrujeme na rétorike iniciátorky záujmového spoločenstva IG24⁸ a zakladateľky spolku Iniciatíva24 Simony Ďurišovej⁹. Tieto združenia zastu-

azívne útvary na sociálnych sieťach (posty, statusy, komentáre) a obrazový materiál. Digitálna rétorika pri takomto ponímaní rozsahu rétorických útvarov nadväzuje na o niečo staršiu *vizuálnu rétoriku*, ktorá vznikla na ideí prenosu rétorickej schémy zo slovesnej sféry na vizuálnu látku (za jej zakladateľa možno považovať R. Barthesa, 1964).

⁸ IG24 (Interessengemeinschaft der 24h-Betreuer_innen) – Záujmové spoločenstvo opatrovateľov a opatrovateliek.

⁹ Simona Ďurišová je zakladateľka spolku Iniciatíva24 – Záujmové zastúpenie slovenských opatrovateľiek a opatrovateľov pracujúcich v Rakúsku v 24-hodinovom opatrovateľstve. Tento spolok je jednou z momentálne dvoch súčastí nadnárodného spolku IG24 (okrem neho sem patrí i spolok DREPT ako zastúpenie rumunských opatrovateľov a opatrovateliek). Rozhovor so S. Ďurišovou ponúkol slovenský Denník N:

Slovenka donútila Rakúsko, aby s opatrovateľkami rokovalo o podmienkach ich práce. Predmetom našej analýzy boli jednak vlogy S. Ďurišovej zverejnené na platforme YouTube (vlog č. 1 – vlog

pujú opatrovateľov a opatrovateľky (momentálne zo Slovenska a z Rumunska), ktorí/ktoré pracujú v Rakúsku v 24-hodinovom opatrovateľstve. Pohnútkou na vytvorenie týchto občianskych platforiem bol problém vykorisťovania a diskriminácie – takto prežívajú a pomenovávajú problém predstaviteľky a predstavitelia sledovanej občianskej formácie.

7.1 Koordinačná funkcia inkluzívnej rétoriky

Do rozpravy o konkrétnom predmete verejného záujmu sa zapájajú jednotlivci a skupiny s rozdielnymi, i konkurenčnými predstavami a záujmami vo vzťahu k diskutovanej otázke. Funkciou uplatňovanej rétoriky je smerovať k pretváraniu súťaživých záujmov jednotlivcov a skupín na spoločné záujmy a kooperatívne ciele. Podstatným príznakom úspešnej deliberácie je komunitná inkluzívnosť spočívajúca v prekonávaní horizontálnych rozdielov v záujmoch, intenciách, potrebách a názoroch jednotlivcov a skupín. Občiansky rečník v role lídra hovorí komunitne – nejde tu spravidla o využitie konkrétnej jazykovej variety, ktorá by bola spoločná pre oslovanú skupinu (pretože jednotlivci združení na základe občianskych tém sú jazykovo veľmi diferencovaní), ale o explicitné preferovanie kolektívneho adresáta či kolektívneho riešenia problému pred zdôrazňovaním svojej agendy. V rétorike je nápadné zdôrazňovanie spoločného cieľa nadradeného nad individuálnymi záujmami. V sledovanom prípade Iniciatívy²⁴ zakladateľka reaguje na roztržky v skupine (o ktorých jej referovali opatrovateľky v osobných správach) a explicitne zdôrazňuje potrebu eliminovania konfliktov, za ktorými sú individuálne záujmy. Až karhajúco napomína, že na dosiahnutie spoločného cieľa je potrebné brať ohľad na potreby kolegyň, vymeniť sa s nimi na turnuse v čase pandémie a včleniť ich do pracovného procesu (hoci klient môže požadovať v čase pandémie opak, teda aby sa opatrovateľky nevymieňali, pretože to predstavuje pre neho nižšie riziko nákazy).

7.2 Kompenzačná funkcia inkluzívnej rétoriky

Súčasťou deliberatívnej (rozpravnej) fázy občianskej rétoriky je kompenzácia vedomostného či informačného deficitu, kvôli ktorému môže byť občan zneužívaný či paralyzovaný v riešení nevýhodnej situácie. Dôležitú úlohu v tomto smere zohráva občiansky rečník v role lídra, ktorý oslovuje publikum, ktorého veľká časť z rôznych dôvodov nemá kapacity hájiť svoje záujmy. Dôvody môžu byť rozmanité – v sledovanom prípade Iniciatívy²⁴ líderka Simona Ďurišová predpokladá, že sa predstaviteľky oslovovanej občianskej skupiny (opatrovateľky) neorientujú v byrokracii, v trhových praktikách (poplatky agentúr) a právnych úpravách týkajúcich sa ich statusu a práv, ktoré sú spravidla veľmi komplexné (navyše sú v jazyku, ktorý

č. 9) v období 7. 4. 2020 – 4. 6. 2020 (z týchto vlogov pochádzajú aj príklady), jednak facebooková stránka s názvom *Iniciatíva za zlepšenie podmienok v 24h opatrovaní*. Odkazy na citované vlogy i na rozhovor so S. Ďurišovou uvádzame za textom v súpise použitej literatúry.

nie je ich materinským a vo veľkej časti prípadov ho neovládajú na dobrej úrovni). Súčasťou občianskej rétoriky je aj objasňovať podstatu problému, príčiny jeho vzniku, to, v akom právnom rámci je problém ukotvený, kto je druhá strana, s ktorou treba viesť dialóg, aby sa podmienky zmenili, kto sú ďalší účastníci diania a pod. Rečnicke pôsobenie charakterizuje zosilnená akomodačná zložka v prejave. Ten sa vyznačuje prediktabilitou medzier v znalostiach (jednotlivé diely vlogu S. Ďurišovej sú zamerané na vysvetľovanie toho, čo je lohdumping, fiktívna živnosť, aké sú dôvody nízkej penzie, aké sú úžernícke praktiky agentúr), schopnostiach a zručnostiach predpokladaného adresáta (mnohé opatrovatelky sa neorientujú vo webovom prostredí, nedokážu v elektronickej dobe samy vykonať všetky kroky potrebné na svoje lepšie fungovanie, napr. elektronickej registráciu, zakladanie elektronickej účtov v aplikáciách úradov či elektronickej vyplňanie formulárov a pod.). Tieto medzery im sťažujú či znemožňujú prekročenie limitov nevýhodného postavenia a funkciou občianskej rétoriky je ich kompenzácia (v podobe poučenia či poskytnutia návodu).

7.3 Solidarizačná funkcia inkluzívnej rétoriky

Solidarizačná funkcia spočíva v posilňovaní kolektivity, ktorá do istej miery vyrovnáva asymetriu sociálnych pozícií (zakladanie iniciatív, spolkov, združení). Občianski rečníci v role lídrov v explicitnej rétorike budujú citový aj vedomý solidarizačný vzťah. Rétorika sledovanej iniciatívy obsahuje silný apel na kolektívitu (*musíme sa spojiť, musíme vytvoriť silnú základňu; držať spolu; zorganizovať sa medzi sebou, spojiť sa, spolupracovať na tom, aby sa systém menil* a pod.), a to hlavne cez poučenie/docere (*treba si uvedomiť, musíte pochopiť*) a výzvu k činu/movere (*je nutné a dôležité podpísať petíciu vo väčšom množstve a rýchlejším tempom; vždy sa musí dotknúť skupina ozvať; hlasy dotknutej strany musia byť zvučné; musíte strhnúť na seba pozornosť a poukázať na problémy; treba zozbierať silu*). Kolektívnosť je priamo spätá s možnosťami vplyvu (*urobiť masívny mediálny a politický tlak*) a úspechu presadenia návrhov v negociačnej fáze občianskej rétoriky. Súčasťou solidarizácie v prípade sledovanej iniciatívy je i vymedzenie sa voči iným kolektívom, ktoré majú protichodné či konkurenčné záujmy (*rakúski klienti, rakúska vláda, rumunské opatrovatelky*), neraz i s charakterom dráždenia/concitate (*to je neslýchané, čo si rakúska vláda dovoľí voči vám*). Významnú úlohu pri solidarizácii má existencia lídra a jeho osobnosť, ktorá sa pretavuje do rétorického étosu. Kolektívita sa tak upevňuje aj cez sympatie a dôveru k nemu/conciliare (S. Ďurišová sa predstavuje ako absolventka univerzitného štúdia v oblasti sociálnych a ekonomických vied a medzinárodného práva; ako dcéra, ktorá absolvovala detstvo s rodičmi pracujúcimi v oblasti 24-hodinového opatrovatelstva).

Okrem týchto primárnych, vnútrokomunitne zameraných funkcií má občianska rétorika funkciu upozorniť na spoločenský problém aj subjekty, ktoré nie sú na ňom

priamo zainteresované (viditeľnejšie je to v súvislosti s problémami sexuálnych alebo národnostných menšín), získať ich podporu a zapojiť ich do diania späť s riešením problému na nadkomunitnej, ideálne celospoločenskej úrovni (porovnajme napr. účasť rodín s deťmi na pochodoch Pride). Naplnenie tejto úlohy dokladá aj sledované spoločenstvo IG24, ktoré na svojej webstránke¹⁰ s uspokojením konštatuje, že sa bezprecedentne zvýšil záujem verejnosti o profesijnú skupinu opatrovateľov a opatrovateliek. Výsledkom inkluzívnej deliberácie je teda i rozširovanie možnosti porozumenia požiadavkám a nárokom rôznych občianskych subjektov, ich akceptovanie a prípadná podpora.

8. ZÁVER

Deliberatívna demokracia (ako politický rámec) a radikálna demokratizácia (ako spoločenská tendencia) na jednej strane rozširuje možnosti občianskej sebarealizácie, vystúpenia vo verejnom priestore a ovplyvnenia rozhodnutí, avšak sprevádza ju aj zvýraznenie rozdielov a nerovností. To si vyžaduje rétorické pôsobenie zamerané na koordináciu, kompenzáciu a solidarizáciu. Sú to primárne funkcie inkluzívnej rétoriky dôležité v rozpravnej fáze občianskej rétoriky (teda v deliberácii vo vlastnom zmysle), nie v priamom vyjednávaní s mocou (negociácii). Podstatným efektom inkluzívnej rétoriky je i zapojenie občanov, ktorí nie sú zainteresovaní na probléme primárne. Deliberácia neprebíha len medzi dvoma zúčastnenými stranami, ktoré vyjednávajú, ale je to proces, ktorý umožňuje oboznámiť širšiu verejnosť s problémami minorít, občianskych skupín a kolektívov, voči ktorým by inak občan zostal nevšímavý. Miera otvorenosti dnešného občana tejto ponuke je o to väčšia, že občianska zaangažovanosť je v súčasnosti pre mladšie generácie i trendovou záležitosťou. Občiansky aktivizmus je vnímaný pozitívne, ako súčasť životného štýlu a zároveň prestížna forma sebarealizácie. To zvyšuje inkluzívny potenciál občianskej rétoriky (a širšie inkluzívnej deliberácie), ktorej výsledkom je i rozširovanie možnosti porozumenia požiadavkám a nárokom rôznych občianskych subjektov a ich následná podpora.

Bibliografia

- ARISTOTELES (2009): *Rétorika*. Prekl. Peter Kuklica. Martin: Thetis. 260 s.
BARTHES, Roland (1964): *Rhétorique de l'image*. In: *Communications*, 4, s. 40 – 51.
DOLNÍK, Juraj (2021): *Jazyk v sociálnej praxi*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV. 222 s.
DRYZEK, John, S. (2002): *Deliberative Democracy and Beyond: Liberals, Critics, Contestations*. Oxford: Oxford University Press. 195 s.

¹⁰ <https://ig24.at/sk/>

HAUSER, Gerard A. (2008): Rhetoric, Vernacular. In: W. Donsbach (ed.): *The International Encyclopedia of Communication*. John Wiley & Sons, Ltd. 2008, s. 1 – 3.

HAUSER, Gerard, A. (1999): *Vernacular Voices. The Rhetoric of Publics and Public Spheres*. Columbia, South Carolina: University of South Carolina Press. 335 s.

KOCK, Christian – VILLADSEN, Lisa S. (2012): Introduction: Citizenship as rhetorical practice. In: C. Kock – L. S. Villadsen (eds.): *Rhetorical citizenship and public deliberation*. University Park: Pennsylvania University Press, s. 1 – 12.

KRAUS, Jiří (2011): *Rétorika v evropské kultuře i ve světě*. Praha: Karolinum. 250 s.

LANHAM, Richard A. (1993): *The Electronic Word: Democracy, Technology and the Arts*. Chicago: University of Chicago Press. 302 s.

McMILLAN, Jill, J. – HARRIGER, Katy, J. – BUCHANAN, Christy, M. – GUSLER, Stephanie (2018): The New Civic Persona. Organizational/Institutional Citizenship Reimagined. In: Ø. Ihlen – R. L. Heath (eds.): *The Handbook of Organizational Rhetoric and Communication*. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons, Inc., s. 215 – 227.

MISTRÍK, Jozef (1980): *Rétorika. 2.*, upravené vydanie. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo. 220 s.

ORGOŇOVÁ, Oľga (2020): Jazyk – reč – sociálna inklúzia. In: *Jazykovedný časopis*, roč. 71, č. 2, s. 269 – 280. DOI: <https://doi.org/10.2478/jazcas-2020-0026>.

PLICHTOVÁ, Jana (2010): Občianska deliberatívna demokracia a podpora jej cieľov na Slovensku. In: *Sociológia*, roč. 42, č. 5, s. 516 – 547.

RIPKA, Ivor (2012): Epistula non erubescit (Reflexie o epištolách, ich antických autoroch a rétorike). In: J. Kesselová – M. Imrichová (eds.): *Epištoly o jazyku a jazykovede*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, s. 18 – 25.

SLANČOVÁ, Daniela (2001): *Základy praktickej rétoriky*. Prešov: Vydavateľstvo Náuka. 211 s.

Internetové zdroje

Ďurišová, Simona: Vlog č. 1: Úvodné informácie k „Iniciatíve na zlepšenie podmienok v 24h opatrovaní“. Dostupné na: <https://www.youtube.com/watch?v=WC1wuxLrcLY&t=3s> (Cit. 15. 11. 2021)

Ďurišová, Simona: Vlog č. 2: Koronakríza a 24h opatrovanie. Dostupné na: <https://www.youtube.com/watch?v=abYCYtL4LM> (Cit. 15. 11. 2021)

Ďurišová, Simona: Vlog č. 3: Petícia, Härtefallfonds & iné info. Dostupné na: <https://www.youtube.com/watch?v=wrXtIvJjTJs> (Cit. 15. 11. 2021)

Ďurišová, Simona: Vlog č. 4: Fiktívna živnosť. Dostupné na: <https://www.youtube.com/watch?v=lwj2rmNO4Sk&t=2s> (Cit. 15. 11. 2021)

Ďurišová, Simona: Vlog č. 5: Prečo máte nízku penziu a ako to súvisí s fiktívnou živnosťou? Dostupné na: <https://www.youtube.com/watch?v=m2ltyH70pmU&t=1237s> (Cit. 15. 11. 2021)

Ďurišová, Simona: Vlog č. 6: Štátna karanténa, problémy s transportom, existenčné problémy. Dostupné na: https://www.youtube.com/watch?v=P58kW4byB_w&t=375s (Cit. 15. 11. 2021)

Ďurišová, Simona: Vlog č. 7: Činnosť agentúr v 24 h opatrovaní. Dostupné na: <https://www.youtube.com/watch?v=I2FesWsfDTc> (Cit. 15. 11. 2021)

Ďurišová, Simona: Vlog č. 8: Lohndumping. Dostupné na: https://www.youtube.com/watch?v=v1G_Sdh5nII&t=180s (Cit. 15. 11. 2021)

Ďurišová, Simona: Vlog č. 9: Provízie agentúr. Dostupné na: <https://www.youtube.com/watch?v=mt6jXQ4rQEY> (Cit. 15. 11. 2021)

Nadácia otvorenej spoločnosti: Storytelling Ján Kuciak. Dostupné na: <https://www.youtube.com/watch?v=3BAVafHeyOU> (Cit. 15. 11. 2021)

Sudor, Karol: Slovenka donútila Rakúsko, aby s opatrovatelkami rokovalo o podmienkach ich práce. In: Denník N. 30. 7. 2021. Dostupné na: <https://dennikn.sk/2486722/slovenka-donutila-rakusko-aby-s-opatrovatelkami-rokovalo-o-podmienkach-ich-prace/> (Cit. 10. 11. 2021)

<https://ig24.at/sk/>

DEVELOPMENTAL STYLISTICS

LUCIE SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ

Faculty of Arts, Charles University, Prague, Czech Republic

SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ, Lucie: Developmental stylistics. *Jazykovedný časopis (Journal of Linguistics)*, 2022, Vol. 73, No 1, pp. 65 – 77.

Abstract: Developmental stylistics, a sub-discipline of stylistics, studies the development of and changes in stylistic competence during a speaker's life. This developmental perspective is under-used in stylistic research. The article summarises current definitions of developmental stylistics and proposes a set of new and complex parameters for a discipline that studies stylistic competence at all stages of life, in both production and reception, and in typical and less typical contexts. It discusses the main factors which make 'developmental' research within stylistics problematic, and which may contribute to the fragmented nature of the discipline. The wide range of topics within developmental research often calls for an interdisciplinary approach. The great variability in the way speakers communicate and interact with one another, the limited capacity to make generalisations from the research, and the analysis of various types of 'imperfect' language all present significant methodological challenges.

Key words: developmental stylistics, methodology of stylistic research, age, style, language acquisition

1. INTRODUCTION

Stylistics is a complex and heterogeneous discipline which is continually incorporating new trends in linguistics, including the current interest in spoken discourse, dialogue, multimodality, cognition, and reading (cf. e.g. Burke 2014; Gibbons and Whiteley 2018; Bohunická 2020a; Orgoňová 2020). Most research in linguistic disciplines applies one of two basic perspectives: the commonly used synchronic approach, and the diachronic approach. The third, developmental perspective, which observes linguistic phenomena from the perspective of their acquisition and development during a person's life, is less common. Furthermore, researchers pay far less attention to the development of style in 'common' speakers than they do to the speech of well-known authors or orators. No unified field of developmental stylistics exists today.

I suggest that a well-developed discipline that studies and models speakers' abilities related to the production and understanding of 'style' in various types of discourse would yield important results and could be of practical use as well. In this article, I discuss why a discipline called 'developmental stylistics' is underdeveloped.

I present the current definition of developmental stylistics and summarise how it relates to other disciplines (section 2). I then suggest a new and complex definition of the field (section 3) and go on to discuss the main factors which make ‘developmental’ research within stylistics problematic, and which may contribute to the fragmented nature of the discipline (section 4).

2. DEVELOPMENTAL STYLISTICS

Some authors see developmental stylistics as a specific field within stylistics. Some pursue research that could be seen as part of developmental stylistics but without using the term.

Daniela Slančová (2019, pp. 618–619) defines **developmental stylistics** (*vývinová štylistika*) as a subfield of stylistics which studies: (a) the acquisition of stylistically significant means during language acquisition; (b) the development of the ability to form and interpret stylistically differentiated texts; and (c) the formation of an individual’s personal style.¹ I suggest the term **stylistic competence** for the abilities and processes described by Slančová and I will use this term with this meaning throughout the article. Accordingly, developmental stylistics could be defined as a **discipline that studies the development of and changes in stylistic competence in various speakers and contexts.**

Developmental stylistics is related to numerous other disciplines. Researchers tend to focus on the development of stylistic competence in children. Jozef Mistrík suggests the existence of a ‘children’s style’ (*dětský štýl*; Mistrík 1997, p. 511) and describes the particular vocabulary of children’s speech (Mistrík 1997, pp. 86–87). Jana Kesselová (2019, e.g. p. 555, 592) uses the term ‘child’s individual interactional style’ (*individuálny interakčný štýl dieťaťa*) to refer to specific individual features of child’s communicative behaviour in an interaction with an adult. Because research into children’s stylistic competence is usually carried out in the context of the complex process of language acquisition, there is a natural link and overlap between developmental stylistics and research into **language acquisition**. Aspects of educational and pedagogical linguistics could also be gathered into developmental stylistics. **Educational stylistics** studies language in the context of education and instruction (e.g. Slančová 2019; Liptáková 2017); **pedagogical stylistics** (e.g. Hall 2014) studies style in various pedagogical contexts where “precise and articulated description and analysis of language and communication is felt to be of value” (Hall 2014, p. 240). Developmental stylistics is also closely related to the field of **interactional stylistics**, defined either as the study

¹ „... vývinová štylistika skúma osvojovanie štýlém v priebehu osvojovania jazyka, to, ako sa formuje schopnosť tvoriť a vnímať štylisticky a štýlovo diferencované texty; ako sa formuje individuálny personálny štýl” (Slančová 2019, pp. 618–619).

of the variability of human interaction (Slančová 2019, p. 621), or as the study of language in the context of interaction, especially in dialogue (e.g. Orgoňová 2018), which is itself closely related to the stylistic analysis of discourse (e.g. Jeffries and McIntyre 2016, pp. 100–125). Slančová (2004) has used the interaction between adults and children as an example of a rare branch of stylistics called ‘developmental socio-stylistics’ (*vývinová socioštylistika*). The title of her study (Slančová 2004) also suggests that developmental socio-stylistics is virtually an ‘unknown land’ (*terra /takmer/ incognita*).

The development of and changes in stylistic competence are interwoven with a speaker’s psychological competence, health, social environment, and culture. Developmental stylistics thus inevitably shares common interests with **many other disciplines**, including, but not limited to, developmental psychology, medicine, and cognitive and cultural linguistics. Research in developmental stylistics needs, therefore, to be **interdisciplinary**.

3. A COMPLEX DEFINITION OF THE DISCIPLINE: ‘THE DREAM THAT CANNOT BECOME REAL’

I accept that the acquisition and development of stylistic competence in children is at the heart of developmental stylistics but suggest that the discipline should be defined more broadly. Because language and stylistic competence continue to develop throughout a person’s life, developmental stylistics must surely attend to the **development of stylistic competence in a speaker during their whole of lifetime**.

The whole-life perspective on stylistic development is rare in stylistic research. Czech stylistics has explored the concept of styles related to different age periods (*věkové styly*, ‘age styles’). Milan Jelínek (1995, pp. 718–720) suggests that age could be a subjective factor that influences style (see also section 4) and lists several different age styles (children, young people, adults, or old people) and the typical features of each. For example: ‘young people’ around the age of 18 tend to divert from the norm, use slang and stylistically coloured means, and ‘loose’ syntactic schemata (Jelínek 1995, p. 719); ‘old people’ tend to be emotionally more balanced, have a larger vocabulary (although some may have difficulty retrieving it) and more coherent syntax, and express themselves more clearly (*ibid.*, p. 720). Many of these features are very general and we could easily imagine numerous exceptions to the suggested characteristics.² No complex and elaborated theory of age styles has been formed on this basis, but several interesting studies related to communication at different ages have been published in the Czech context, such as the study of

² Some of these features differ from what are described as the ‘typical’ features of older age by other authors (see Korpíjaakko-Huhka – Klippi 2010).

communication between younger and older people by Jana Hoffmannová and Olga Müllerová (2007).

Attention has been paid **unevenly** to the different periods of human life. Research related to style during the three main periods of life – childhood, adulthood, and old age – can be summarised as follows:

- (a) Research into stylistic competence in children (such as research into broadly defined narration or in children's participation in dialogue) has been extensive in some languages but less developed in others (e.g. in Czech). The research is usually carried out under labels other than 'stylistics'.
- (b) Adult speakers with fully developed stylistic competence are the main subject of interest in 'typical' or 'traditional' stylistics. Such 'adult' stylistics formerly exhibited a bias towards monologic and written text. This tendency has changed recently, and more attention is now paid to spoken discourse, dialogue, and multimodal analysis (see e.g. Hoffmannová et al. 2016; Jílková et al. 2020). However, developmental stylistics should not 'devour' most stylistic research. Rather, it should focus on the development of or changes in stylistic competence in adult speakers or particular groups of speakers.
- (c) Because we know that in old age our language changes, alongside other changes in our minds and bodies ('healthy ageing', e.g. Korpijaakko-Huhka and Klippi 2010), developmental stylistics should also study stylistic competence in older people. Here, however, research appears to be drawn towards disorders such as aphasia or dementia, while stylistic competence in 'healthy old people' is under-researched and deserves more attention.

Developmental stylistics should study the development of stylistic competence in **both production and reception** and should cover both **spoken and written modes of language**. Coverage of both production and reception is already implied in Slančová's definition: "Developmental stylistics studies the development of the ability to form and interpret stylistically differentiated texts" (Slančová 2019, pp. 618–619). International textbooks on stylistics mention reading, text comprehension, and related subjects among the topics studied by stylistics (e.g. Gibbons and Whiteley 2018, pp. 205–320; Jeffries and McIntyre 2016, pp. 126–169), but many traditions (e.g. Czech stylistics) focus on production and leave reception and the interpretation of the spoken and written forms of language to other disciplines such as the literary theory or psycholinguistics. However, without the study of receptive and interpretative competences, including speakers' reactions to various types of text, any picture of stylistic competence will be incomplete. Alison Gibbons and Sara Whiteley, for example, predict that 'future stylistics' will, among other directions, develop towards a greater incorporation of 'the views of multiple readers' (Gibbons and Whiteley 2018, p. 328) and will combine multiple perspectives (Gibbons and Whiteley 2018, p. 320).

We should also remember that speakers may have both **implicit and explicit ‘knowledge’** concerning style and that this knowledge is an important part of their stylistic competence, helping them in both the production and the interpretation of various types of discourse. Explicit knowledge of style is likely to be the result of instruction at school (cf. research in educational and pedagogical stylistics; see section 2). Implicit knowledge reflects the norms and ideas concerning style shared by a given community and forms part of a folk theory of language (folk linguistics, e.g. Niedzielski and Preston 2003; Saicová Římalová 2020). Such knowledge is yet to be studied in detail in many languages, but there have been some interesting explorations of the topic, such as Klimovič’s study of implicit knowledge regarding narration in Slovak-speaking children (Klimovič et al., 2020, pp. 15–109).

In addition to whole-life changes in stylistic competence in speakers displaying ‘typical’ development, developmental stylistics should also consider several specific ‘types’ of development, although these may be even more difficult to capture. Topics could include (a) stylistic competence in the context of **second-language acquisition** in non-native speakers, (b) stylistic competence in the context of **native speakers who live outside their original community** (e.g. ex-patriots; stylistics in heritage languages, etc.), (c) stylistic competence in **atypical language acquisition** (e.g. in children with various language and communication disorders), (d) stylistic competence in **adults with acquired language disorders** (e.g. aphasia), or **particular health conditions** (e.g. depression).

Some of these topics, such as first and second language acquisition, have been well researched, even in relation to stylistics,³ but most are yet to be studied systematically from a stylistic perspective. The study of stylistic competence in speakers with language and communication disorders is an aspect of developmental stylistics that requires close cooperation with other disciplines, such as medicine, psychiatry, neurology, neurobiology, psychology, and speech therapy. It also overlaps with **clinical linguistics** and **clinical communication studies**, both of which study and treat language and communication disorders (e.g. Cummings 2009); we could consider using the term ‘clinical stylistics’ in this context.

So far, I have focused on the development of stylistic competence in various groups of speakers and at various ‘stages’ of their lives, but there are further avenues that developmental stylistics should consider. Like Slančová’s developmental socio-stylistics (Slančová 2004, see section 2), attention could be paid to the **variability in communication between speakers of different ages and different stylistic**

³ For examples see Owens (2014); Harčariková – Klimovič (2011); Cinková – Náhlíková (2019); MAIN (<https://main.leibniz-zas.de>); cf. studies such as Pine – Lieven – Rowland (1997); Verissimo – Blicharski – Strayer (2012), as well.

competences. Research has already been carried out into the child-directed speech typical of communication with young children (e.g. Slančová 1999, 2018, in Slovak) and in children's literature. Stylistics has paid less attention, however, to communication with older people or with people with language and communication disorders.

To summarise, developmental stylistics defined in its full complexity should be interested in the **whole-of-life development of stylistic competence** related to both **production and reception** of various types of discourse (interaction) in both **'typical' and 'less typical'** speakers and should study the **variability in discourse (interaction) between speakers of different stylistic competences**, all of which could lead to a complex theory of stylistic competence.

Regrettably, the scope of such a developmental stylistics is prohibitively large and would make such a discipline an unrealistic and highly complex developmental 'super-science' that researchers would find overwhelming. In all likelihood, this would lead to a fragmented field of study with numerous branches and sub-branches. Such a fragmented picture in fact now exists, although not as a result of the fragmentation of a once-unified science, but rather because no such unified science ever developed from all the research into the array of topics mentioned above.

4. POTENTIAL OBSTACLES TO THE DEVELOPMENT OF DEVELOPMENTAL STYLISTICS

There are numerous reasons why developmental stylistics is not as flourishing a discipline as it might be. I have suggested that the potential research topics are myriad and that much of the research, such as that into stylistic competence in speakers with language and communication disorders, requires complex skills and an interdisciplinary approach. In this section, I will explore other factors which make the research problematic, and which could prevent it from becoming a unified discipline.

Any research in developmental stylistics has to overcome two basic obstacles: (a) **the great differences between speakers**; and (b) **the near impossibility of observing a person's communicative behaviour from birth to death and in all possible contexts.** A person's 'style' and how it changes throughout their lifetime is simply too complex a subject to allow a comprehensive study.

A typical solution to this problem is to use samples of speakers and samples of their speech. Such an approach makes the research possible but frequently leads to generalised results based on selections that are not entirely representative. We know, for example, that certain groups of people are less willing to take part in a linguistic investigation and that research data relating to certain genres and communicative situations, such as private face-to-face encounters or communication between

children or adolescents and their peers, are difficult to collect. Research within the field often relies, therefore, on detailed studies of small non-representative samples⁴ or on relatively narrow research questions asked of larger groups of participants (such as the numerous experimental studies of language acquisition in children). The above described problems are not unique to developmental stylistics. They are related to the qualitatively and quantitatively oriented research as such. They also remind us of the well-known fact that researchers should choose their methodology wisely, carefully evaluating its advantages and limits.

A further difficulty regards how and to what extent stylistic research can be generalised. **In developmental stylistics, generalisation is particularly problematic.** Given the potentially infinite variability in speakers and their communication choices and styles, it is nigh on impossible to select the factors and features that should be taken as the metaphorical ‘backbone’ of the generalisation and those that should be passed over. Generalisations based on general and abstract features can result in theoretical constructs which are equally general, and which fail to accommodate the full range of possible instances or instances that exhibit mixed features. This may be why, for example, a functional-structuralist approach to style based on the general factor of ‘function’ faces problems such as making a general definition of individual styles, an ever-growing list of styles, and a limited ability to account for contemporary genres such as computer-mediated communication (see summaries of the Czech tradition in Křístek 2017, and Čechová 1997; cf. Bohunická 2020b as well).⁵

In developmental stylistics, **age** could be seen as a key factor for many generalisations. Age can be misleading, however, as it can be **a substitute label** for a more complex set of factors. When we talk about the language and communication of a one-year-old child or a pre-school child, the child’s stylistic competence depends not on age as such, but on its linguistic competence and its psychological, social and physical development. Something similar can be said of adults. Equally, ‘typical’ changes in the language and communication of older speakers, such as slower speech or the tendency to repeat things (e.g. Korpijaakko-Huhka – Klippi 2010), are influenced not by age itself but by changes that take place during this stage of life, such as hearing impairment or changes of memory or motor control (e.g. Korpijaakko-Huhka and Klippi, 2010).

We should also bear in mind that at all stages of life, people are still individuals and that differences between individuals of a similar age can be so great that placing

⁴ Detailed case-studies in the first-language acquisition research, often of children of the researchers themselves, would be extreme examples; e.g. the study of a dialogue by Halliday in Halliday and Webster (2004).

⁵ Some contemporary Czech research in style attempts to compensate for these problems by applying other concepts, such as ‘spheres of communication’ (*komunikační sféry*); cf Hoffmannová et al. (2016).

speakers in age-related groups is almost meaningless.⁶ Although establishing what is ‘typical of’ or ‘the norm for’ speakers of a certain age is problematic, some researchers have attempted this for large samples of speakers at certain linguistic levels, such as the research into early vocabulary development in children (e.g. Kapalková et al. 2010, in Slovak). Some general models for the development of certain types of stylistic competence exist, such as the development of broadly defined narration in children (cf. e.g. the instrument MAIN for the assessment of narratives, <https://main.leibniz-zas.de>), but it is almost impossible to establish anything like a norm for complete stylistic development.

Although using age as a stylistic factor presents problems, it can still be a useful label in some cases, for example as a shortcut (or metonymy) for a more complex set of factors related to a given age.

Researchers in developmental stylistics also face numerous difficulties related to **a lack of theoretical background and analytical tools**. Linguistic theory has focused on ‘normal’ ‘adult’ (often written) communication and has developed an apparatus for the analysis of this type of data. There have been some suggestions regarding, for example, language without grammar (*agramatismus*, e.g. Lehečková 2008; Stehlíková 2013), texts without a textual structure (*atektonika textu*, Mistrík 1997, pp. 393–400), and the analysis of children’s language (see examples in Ambridge – Lieven 2011; Slančová 2008), but it still holds true that the theoretical and analytical apparatus for **‘imperfect’ language** is less well developed than that for ‘standard’ or ‘normal’ language. In developmental stylistics, data that are to varying degrees ‘imperfect’ are common,⁷ so existing concepts and methods need to be adapted or new ones developed.

It is clear that no single set of concepts and methods will suit all the themes related to developmental stylistics: what is appropriate for studying early-years speech is rarely going to be appropriate for research into adult production, and so on. Developmental stylistics therefore needs to develop either concepts and methods that are suitable for both ‘imperfect’ and ‘standard’ language (no easy task), or specific concepts and methods for specific cases (e.g. for style in children’s speech) and some mechanisms that would account for the **transition from one ‘stage’ of development to another** (and for the shift from specific concepts to ‘standard’ concepts or vice versa).

The key concept of ‘style’ will provide a helpful illustration. There are numerous definitions of style (cf. Křístek 2017), many of which operate with two basic ideas: (a) style is the result of a choice – a repertoire of (linguistic) means can be

⁶ This may be illustrated by the above mentioned attempt to formulate a theory of age styles (see section 2). Similar problems arise when researchers try to propose different styles based on, for example, gender.

⁷ See, for example, the production of little children who are only acquiring the language or the production of people who have lost part of their stylistic competence due to a brain injury or an illness.

used, and the speaker chooses from this repertoire; (b) style is the result of a voluntary activity – the speaker makes a choice purposefully, with some conscious reflection. In developmental stylistics, each of these conditions can be problematic. For example, in young children (e.g. Saicová Římalová 2014) the repertoire of communicative means is incomplete and narrow: children have little choice and must simply use whatever means are available to them. It is also doubtful that their choice of communicative means can be truly intentional. In children, therefore, from the perspective of the speaker, the two conditions can be fulfilled only to a limited degree, and to be valid, they must use a different perspective, that is, the perspective of the language as a whole, as a potential ‘reservoir’ of means that are available to its speakers, and (probably) the image of an ideal speaker who makes their choices intentionally. The production of the child can then be evaluated against this background.⁸ Similar problems may arise with non-native speakers or with speakers who suffer from language disorders. We tend to expect, however, that adult speakers with fully developed stylistic competence choose intentionally from the repertoire of the whole language, but even this is a simplification (or idealisation): no speaker can truly ‘know’ and choose from all means available to them. We are reminded here of an important question discussed by Jan Mukařovský in an article about the intentional and unintentional in art (Mukařovský 2000, originally published in 1943) and which could also be applied to style: **What perspective do we use when we analyse style?** What may be intentional from the perspective of the author/speaker, may be interpreted as unintentional from the perspective of the addressee/listener, and vice versa.

This **inherent need for methodological variability** is another significant factor that could prevent developmental stylistics from developing into a unified discipline.

There are no doubt **other more general factors** that have caused research in developmental stylistics to be scattered into various subfields. Could the current situation be a result of the overall development of linguistics? Or of the heterogeneous status of stylistics in different countries⁹ and the heterogeneous and ever-changing (ever-expanding?) nature of stylistic research (cf. Orgoňová, 2020)? Could it be a side-effect of the tendency of research into language acquisition to form an independent science? Or is it because an insufficient number of strong individuals or influential groups of researchers focused on these topics at the right moment in the history of stylistics?

⁸ See, for example, Kesselová’s study of personal and social deixis in a child’s communication with adults (Kesselová 2019; see section 2 as well). This study illustrates the early development of a child’s individual interactional style on the scale between the ‘egocentric’ and the ‘social’.

⁹ Stylistic traditions can differ in various ways: some focus on literary texts; some prefer all genres or non-literary texts; some develop more general theories of style based on different concepts, such as function or register (cf. Burke 2014; Orgoňová 2020).

5. CONCLUSION

Changes in stylistic competence in speakers through their lifetime is a topic of great interest and addresses important questions: How do we acquire our ability to produce and understand discourse in different styles? How does our stylistic competence change during our lifetime? What happens to ‘style’ when we lose some aspect of our linguistic competence? Similar questions could be studied by a specific discipline, that is, a developmental stylistics that would add a developmental perspective to current synchronic and diachronic research in stylistics. Although many academics are pursuing research that could be covered by the label ‘developmental stylistics’, the definitions are many and varied, the research is fragmented, and the discipline is not flourishing.

I propose a complex set of parameters for developmental stylistics: in an ideal world, it should study the development of stylistic competence across the whole of human life, and it should cover both production and reception of various types of discourse (interaction) in both ‘typical’ and ‘less typical’ speakers. It should also pay attention to discourse (interaction) between speakers with differing stylistic competences and to speakers’ implicit and explicit knowledge of style. I am aware that this is an unattainable ideal, but I believe that if we at least aim for it, we will glean important results concerning human stylistic competence in all its complexity. I am aware, however, that multiple factors make research within developmental stylistics problematic: the broad range of research topics, the necessarily multi-disciplinary nature of the research, the difficulty of developing an adequate research methodology, and the difficulty of making generalisations from data that is often highly specific and unrepresentative.

Bibliography

AMBRIDGE, Ben – LIEVEN, Elena V. M. (2011): *Child language acquisition: contrasting theoretical approaches*. Cambridge: Cambridge University Press. 463 p.

BURKE, Michael (ed.) (2018): *The Routledge handbook of stylistics*. London: Routledge – Taylor & Francis Group. 568 p.

BOHUNICKÁ, Alena (2020a): Pragmatizácia štylistiky. In: *Jazykovedný časopis*, Vol. 71, No 2, pp. 281–291. DOI: <https://doi.org/10.2478/jazcas-2020-0027>.

BOHUNICKÁ, Alena (2020b): Funkčné jazykové štýly a ich klasifikácia. In: L. Jílková – K. Mrázková – H. Özörenczik (eds.): *Jak je důležité mítí styl: Pocta Janě Hoffmannové*. Praha: Lidové noviny, pp. 38–51.

CINKOVÁ, Silvie – NÁHLÍKOVÁ, Anežka (2019): Žánrová preferencie v naratívach detí mladšieho školného veku. In: *Slovo a slovesnosť*, Vol. 80, No 3, pp. 192–214.

CUMMINGS, Louise (2009): *Clinical Linguistics*. Edinburgh: Edinburgh University Press. 514 p.

ČECHOVÁ, Marie (1997): *Stylistika současné češtiny*. Praha: Institut sociálních vztahů. 282 p.

GIBBONS, Alison – WHITELEY, Sara (2018): *Contemporary stylistics: language, cognition and interpretation*. Edinburgh: Edinburgh University Press. 396 pp.

HALL, Geoff (2018): Pedagogical stylistics. In: M. Burke (ed.): *The Routledge handbook of stylistics*. London: Routledge – Taylor & Francis Group, pp. 239–252.

HALLIDAY, Michael A. K. – WEBSTER, Jonathan J. (2004): *The language in early childhood. Vol. 4*. in the Collected Works of M. A. K. Halliday. London: Continuum. 430 p. DOI: <http://dx.doi.org/10.5040/9781474212007>

HARČARÍKOVÁ, Petra – KLIMOVIČ, Martin (2011): *Naratíva v detskej reči*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Pedagogická fakulta, Katedra komunikačnej a literárnej výchovy, Kabinet výskumu detskej reči a kultúry. 188 p.

HOFFMANNOVÁ, Jana – HOMOLÁČ, Jiří – CHVALOVSKÁ, Eliška – JÍLKOVÁ, Lucie – KADERKA, Petr – MAREŠ, Petr – MRÁZKOVÁ, Kamila (2016): *Stylistika mluvené a psané češtiny*. Praha: Academia. 510 p.

HOFFMANNOVÁ, Jana – MÜLLEROVÁ, Olga (2007): *Čeština v dialogu generací*. Praha: Academia. 455 p.

JEFFRIES, Lesley – McINTYRE, Dan (2010): *Stylistics*. Cambridge: Cambridge University Press. 226 p.

JELÍNEK, Milan (1995): Stylistika. In: P. Karlík – M. Nekula – Z. Rusinová (eds.), *Průruční mluvnice češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, pp. 699–780.

JÍLKOVÁ, Lucie – MRÁZKOVÁ, Kamila – ÖZÖRENCZIK, Helena (eds.) (2020): *Jak je důležité mít styl: Pocta Janě Hoffmannové*. Praha: Lidové noviny. 561 p.

KAPALKOVÁ, Svetlana – SLANČOVÁ, Daniela – BÓNOVÁ, Iveta – KESSELOVÁ, Jana – MIKULAJOVÁ, Marína (2010): *Hodnotenie komunikačných schopností detí v ranom veku*. Bratislava: Slovenská asociácia logopédov v Bratislave. 110 p.

KESSELOVÁ, Jana (2019): Personálna a sociálna deixa v ontogenéze reči dieťaťa raného veku. In: J. Kesselová (ed.): *Personálna a sociálna deixa v slovenčine*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, pp. 528–622.

KLIMOVIČ, Martin – KOPČÍKOVÁ, Marta – LIPTÁKOVÁ, Ľudmila – VUŽŇÁKOVÁ, Katarína (2020): *Implicitné jazykové znalosti dieťaťa*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity. 326 p.

KORPIJAAKKO-HUHKA, Anna-Maija – KLIPPI, Anu (2010): Language and discourse skills of elderly people. In: G. Antos – E. Ventola (eds.): *Handbook of Interpersonal Communication*. Berlin – New York: De Gruyter Mouton, pp. 481–505.

KŘÍSTEK, Michal (2016): Styl. In: P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová (eds.): *Nový encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, pp. 1773–1775.

LEHEČKOVÁ, Helena (2008): Imperfect language: How Come? and So What? In: *Slavica Helsingiensia*, Vol. 35, pp. 123–133.

LIPTÁKOVÁ, Ľudmila (2017): Jazyk ako nástroj stimulovania kognitívnych procesov dieťaťa mladšieho školského veku. In: O. Orgoňová – A. Bohunická – G. Múcsková – K. Muziková – Z. Popovičová Sedláčková (eds.): *Jazyk a jazykoveda v súvislostiach*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, pp. 501–512.

MAIN. *Multilingual assessment instrument for narratives*. Available on-line: <https://main.leibniz-zas.de> [Last access 23-10-2021].

MISTRÍK, Josef (1997): *Štylistika*. 3rd ed. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo. 598 p.

MUKAŘOVSKÝ, Jan (2000): Záměrnost a nezáměrnost v umění. In: M. Červenka – M. Jankovič (eds.): *Jan Mukařovský, Studie I*. Brno: Host, pp. 353–388.

NIEDZIELSKI, Nancy A. – PRESTON, Dennis Richard (2003): *Folk linguistics*. Berlin: Gruyter 2003. 393 p.

ORGOŇOVÁ, Oľga (2020): Štylistika v kontexte 21. storočia a... In: L. Jílková – K. Mrázková – H. Özörenczik (eds.): *Jak je důležité míti styl: Pocta Janě Hoffmannové*. Praha: Lidové noviny, pp. 57–67.

ORGOŇOVÁ, Oľga (2018): Komunikačno-pragmatické východiská slovenskej interakčnej štylistiky. In: *Jazykovedný časopis*, Vol. 69, No 1, pp. 91–100. DOI: <https://doi.org/10.2478/jazcas-2018-0014>

OWENS, Jr., Robert E. (2014): *Language development: An Introduction*. 8th ed. Harlow: Pearson. 512 p.

PINE, Julian M. – LIEVEN, Elena V. M. – ROWLAND, Caroline F (1997): Stylistic variation at the 'single-word' stage: relations between maternal speech characteristics and children's vocabulary composition and usage. In: *Child development*, Vol. 68, No 5, pp. 807–819. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.1997.tb01963.x> [Last Access 23-10-2021].

SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ, Lucie (2014): Stylistická analýza a raná dětská řeč. In: J. Kesselová – M. Imrichová – M. Ološtiak (eds.): *Registre jazyka a jazykovedy II: Na počest' Daniely Slančovej*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, pp. 10–15.

SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ, Lucie (2020): Laická jazykoveda. In: *Časopis pro moderní filologii*, Vol. 102, No 1, pp. 24–35. DOI: <https://doi.org/10.14712/23366591.2020.1.2>. [Last access 23-10-2021].

SLANČOVÁ, Daniela (ed.) (2018): *Desať štúdií o detskej reči: lexika – gramatika – pragmatika*. Bratislava – Prešov: Veda – Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove. 687 p.

SLANČOVÁ, Daniela (ed.) (2008): *Štúdie o detskej reči*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove. 355 p.

SLANČOVÁ, Daniela (2004): Vývinová socioštylistika – terra (takmer) inkognita. In: V. Patráš (ed.): *Súčasná jazyková komunikácia v interdisciplinárnych súvislostiach*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, pp. 74–85.

SLANČOVÁ, Daniela (2003): Východiská interaktívnej štylistiky: Od eklektizmu k integrácii. In: *Slovenská reč*, Vol. 68, No 4, pp. 207–220.

SLANČOVÁ, Daniela (1999): *Reč autority a lásky: reč učiteľky materskej školy orientovaná na dieťa – opis registra*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity. 224 p.

STEHLÍKOVÁ, Olga (2013): Agramatismus. In: P. Adámková – M. Friedová – M. Janečka (eds.): *Studie k moderní mluvnici češtiny 6: Úvahy o české morfologii*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta, pp. 181–196.

VERÍSSIMO, Manuela – Blicharski, Teresa – Strayer, Francis F. (2012): Stylistic diversity in children's communication with mothers at 30 months. In: *Early child development and care*, Vol. 182, No 5, pp. 571–589. DOI: <https://doi.org/10.1080/03004430.2011.566327> [Last access 23-10-2021].

Resumé

VÝVOJOVÁ STYLISTIKA

Vývojová stylistika je podoborem stylistiky, který zkoumá vývoj a proměny stylistické kompetence v průběhu života mluvčích. Tato vývojová perspektiva však ve stylistickém výzkumu není příliš častá. Studie shrnuje současná vymezení vývojové stylistiky a navrhuje nové a komplexní pojetí disciplíny, která by se zabývala stylistickou kompetencí ve všech stádiích lidského života, v produkci i recepci a v typických i méně typických kontextech. Text se zabývá také hlavními faktory, které činí “vývojový” výzkum v rámci stylistiky obtížný a které mohou přispívat k rozříštěné podobě disciplíny. Rozsah témat vývojově orientovaného výzkumu je velký a často vyžaduje interdisciplinární přístup. Metodologickými výzvami jsou také velká variabilita komunikace a vzájemné interakce mluvčích, omezené možnosti zobecňování výsledků výzkumu a analýza různých případů “nedokonalého” jazyka.

КОММУНИКАТИВНАЯ КУЛЬТУРА В ИНТЕРНЕТЕ И МЕДИЙНАЯ ЛИНГВОЭКОЛОГИЯ¹

НАТАЛЬЯ КЛУШИНА

факультет журналистики МГУ имени М. В. Ломоносова, Москва, Россия

KLUSHINA, Natalia: Communicative culture on the internet and media linguoecology. *Jazykovedný časopis (Journal of Linguistics)*, 2022, Vol. 73, No 1, pp. 78 – 85.

Abstract: The development of digital technologies impacted Internet-communication, which has become the dominant type of communication and a new form of language use. The Internet today is the most influential sphere of social communication, and it has a strong influence on the transformation of traditional norms and rules of speech behavior – both public and interpersonal. The digitalization of language and the digitalization of culture has posed a number of new problems for society: from the destruction of traditional and the emergence of a new literacy in Internet communication to the formation of a new type of culture – media culture, with certain communicative dominants that distinguish it from traditional culture. The media and digital turns in modern linguistics have served as triggers for the awareness of the new linguistic reality being formed in the Internet environment as an increasingly significant part of modern media space. Therefore, it is necessary to create within the framework of the new scientific direction of linguoecology an independent field, which we have conventionally designated as media linguoecology. We think of media linguoecology as a theoretical and applied discipline, in the scientific field of which not only riskogenic zones of Internet communication will be identified, but also ways of overcoming them will be worked out.

Key words: Internet communication, communicative space, communicative culture, communicative models, style dominants, Internet stylistics, extralinguistic factors, intralinguistic factors, media linguoecology

1. ЭКСТРАЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ И НОВЫЕ КОММУНИКАТИВНЫЕ МОДЕЛИ

Четвертая технологическая революция породила новое коммуникативное пространство – пространство Интернета. Это глобальное пространство детерминировано экстралингвистическими факторами, которые довольно полно описаны в современной лингвистике. К ним относят интерактивность, гипертекстуальность, мультимедийность, модульность, мультимодальность, поликодовость и другие технологические характеристики интернет-коммуникации.

¹ Исследование выполнено при финансовой поддержке РФФИ, грант 20-012-00077 «Креативная функция языка в интернет-коммуникации».

Экстралингвистические факторы стали триггерами серьезных внутриязыковых изменений, касающихся не просто узуса или трансформации нормы, но и самой системы языка. Это глобальные процессы, затрагивающие все развитые языки.

Интернет-коммуникация образует инфосферу, в которой информация структурируется по особым законам. Вслед за Б. Тошовичем (Тошович 2015; Тошович 2018) мы различаем официальный и неофициальный Интернет. Неофициальный Интернет – это всё более расширяющиеся и начинающие доминировать социальные сети. Именно они сегодня становятся лабораторией для языковых экспериментов и для создания новых моделей коммуникации.

Неофициальный Интернет представляет собой высоко конкурентную среду, переполненную предложениями различных медиапродуктов. Чтобы не пропасть в потоке информации, авторы используют установку на креативность, индивидуализацию и самопрезентацию. Таким образом, в данном сегменте Интернета наибольшее значение получают креативная (стилистическая) и презентационная (маркетинговая) функции языка. По нашим наблюдениям, данные функции приводят к развитию новых коммуникативных моделей, которые, зародившись в Интернете, сегодня начинают преобладать и в оффлайне, оказывая воздействие на изменение не только языка, но и вместе с ним – общественного сознания.

Основными моделями, по нашим наблюдениям, стали кликбейтность, троллинг, хейт-спич, хайп (Клушина – Николаева 2019; Клушина – Николаева 2020); список не закрыт, поскольку выявление и осмысление данных моделей только началось.

Кликбейт описывают как кричащие, дезориентирующие заголовки, привлекающие внимание читателей всеми стилистическими способами, часто носящими неэкологический характер (манипуляция, гиперболизация, семантическая редукция и т. п.). Но мы говорим о кликбейтности интернет-среды в целом, которая создает своеобразный «канон» агрессивно-рекламного эгоцентрического речевого поведения для современного цифрового поколения. Так, лингвистический эксперимент, проведенный нами с магистрантами факультета журналистики МГУ имени М. В. Ломоносова в 2021 г., выявил умение современной цифровой молодежи перекодировать любую нейтральную информацию в кликбейтную, например: *«Евгений Онегин» – «Пособие, как выйти замуж за столичного денди и вырваться из деревни»*.

Интерактивность современной медиакоммуникации, породившая возможность мгновенной обратной связи и активного участия читателей в обсуждении авторских текстов, привела к развитию отнюдь не вежливости, культуры общения, деликатности и гармоничности, наоборот, к подавлению чужого мнения, бездоказательному доминированию собственной позиции, агрессивной саморекламе, что, в свою очередь, породило такие деструктивные типы коммуникации, как холивар, троллинг, хейт-спич, хайп и т. п.

Холивар (от англ. *holy war*, «священная война») – бескомпромиссная полемика между людьми, имеющими абсолютно противоположные мнения по какому-либо вопросу. Примерами холивара могут послужить непримиримые бездоказательные, но эмоционально-агрессивные споры между сторонниками вакцинации (*ваксерами*) и ее противниками (*антиваксерами*), которые разворачиваются вокруг почти каждой публикации о необходимости вакцинации.

Часто холивары затеваются ради хайпа – шумихи и ажиотажа вокруг медиасообщения, которое мгновенно тиражируется и на определенный короткий промежуток времени вызывает острую реакцию. Хайп выполняет прежде всего маркетинговые функции. Не случайно первое значение слова *хайп* – «высокодоходный и высокорискованный инвестиционный проект».

Часто коммуникативные модели, построенные на кликейтности, хайпе, холиваре, приводят к языку вражды – это так называемый хейт-спич, который используется для безосновательной дискредитации собеседника. Не менее часто в современной медиакоммуникации используется троллинг, который также становится в ряд деструктивных коммуникативных моделей в современных медиа. В ходе указанного выше лингвистического эксперимента магистранты смоделировали пример комментария-троллинга к письму Татьяны Онегину из пушкинского романа «Евгений Онегин»: «*Мы с Онегиным уже обхохотались над твоим письмом*». Данные модели весьма популярны, поскольку берут на себя функцию (само)рекламы, и это легкий путь заявить о себе в информационном потоке. Эти модели демонстрируют асимметрию публичного и межличностного общения в сторону доминирования негативных речевых стратегий. Поэтому актуальным становится выработка конструктивных стратегий ведения диалога в медиапространстве и осознанно корректное речевое поведение коммуникантов.

Отметим, что, с другой стороны, новые коммуникативные модели реализуют креативную функцию языка и функцию презентационную, поэтому являются теми ретортами, в которых формируется язык цифровой эпохи.

2. ИНТРАЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ И РАЗВИТИЕ ЯЗЫКА В ИНТЕРНЕТ-ПРОСТРАНСТВЕ

Современное развитие языка происходит бурно и в короткие сроки, поэтому многие новации отрицательно оцениваются современниками как нарушение культуры речи и пренебрежение нормами литературного языка. Но с точки зрения развития языковой системы спровоцированные экстралингвистическими факторами (в первую очередь – новой технологической средой) изменения языка происходят в соответствии с интралингвистическими законами. Анализ состояния русского языка в медиапространстве свидетельствует о развитии в нем новых тенденций, которые прослеживаются на каждом уровне языковой системы, что позволяет говорить об их неслучайном характере.

Графический уровень отражает тенденцию к визуализации, так называемый визуальный поворот (Чернявская 2020; Рацибурская 2020). Графический уровень тесно взаимодействует с орфографическим и пунктуационным уровнями, на которых прослеживаются изменения, связанные с включением знаков мультимедиальности как яркого экспрессивного приема (Мултимедијална стилистика, 2018). Мультимедиальные знаки, смайлики, эмодзи активно включаются в традиционные пунктуационные знаки и используются как вспомогательные для выражения авторских эмоций и оценок. Например:

(1) – *Мне кажется, здесь не может быть правых и не правых. Ваше мнение понятно и аргументированно. А если вызовет дополнительную дискуссию, так это зОрово! Со статьей, конечно, знакома и цитирую при необходимости. Тема животрепещущая **100***

(В данном комментарии вместо точки стоит выделенная красным цветом и курсивом цифра 100, которая обозначает оценку и эмоцию, соответствующую разговорному эквиваленту «на 100 процентов». Цифровой код дополняет буквенный и добавляет особые смыслы.)

(2) – *А самочувствие как? Я после вашего поста дико боюсь вторую прививку делать*

– *Не бойтесь, Таня, **t** была правильная)*

(В данном примере используется небуквенный знак *t* вместо слова *температура*, что соответствует двум языковым тенденциям – экономии речевых усилий и графическому акцентированию с помощью латиницы. На конце комментария вместо точки стоит правосторонняя скобка, что в интернет-коммуникации символизирует улыбку и одновременно окончание предложения.)

Таким образом, под влиянием в первую очередь тенденции к визуализации в интернет-коммуникации обновляется графический код языка. Значимыми графемами становятся мультимедиальные знаки – гифки, эмодзи, цифры, скобки, сердечки и другие обозначения эмоций и оценок.

Лексический уровень языка тесно связан со словообразовательным. На данных уровнях отмечается взрыв неологизмов, словообразовательных окказионализмов, пополнение лексической системы заимствованиями. Неология способствует развитию тематических рядов (например, названия соцсетей: *Фейсбук, ВКонтакте, ЖЖ, Тик-Ток* и др.; названия компьютерной техники: *персональный компьютер, нетбук, ноутбук* и т. п.; названия реакций на посты в соцсетях: *лайки, шеры, репосты, комменты* и др.), синонимических рядов (например, *QR-код, куар-код, ку-код*), созданию антонимических пар (*ваксер – антиваксер, масочник – антимасочник, куарник – бескуарник* и др.) и омонимов [*пост (медицинский, армейский) – пост (статья в Интернете)*].

Изменения касаются и относительно консервативной грамматики. Морфологический уровень интернет-языка демонстрирует тенденцию к обыгрыванию различных просторечных форм (*красивая тюль, веселая пудэль* – в данном

примере пародируется еще и просторечное произношение), пополнению класса междометий за счет заимствований из английского интернет-жаргона (*вау, ЛОЛ, ОК* и др.), игровое нарушение грамматических форм [например: *Я так хохоталась* (средне-возвратный залог в данном примере несет яркую примету просторечия, что отражает установку на языковую игру); *Ехай, не стой* (повелительное наклонение в данном примере также подчеркивает стилизацию под народное просторечие в целях экспрессивизации высказывания)] и др.

Можно предварительно говорить, что в интернет-коммуникации происходит «реабилитация» нелитературных пластов языка, отвечающая тенденции к авторскому креативному использованию грамматических ресурсов, и «приспособление» их к языковой игре, которая популярна в интернет-пространстве.

Синтаксис все больше соотносится с синтаксисом разговорной речи, поскольку такая рамка задается условиями интерактивного общения и ее ориентацией на так называемую новую устность (Ефремов, 2020, с. 58–60). Частотны редукция союзов, нанизывание простых предложений в перечислительные синтаксические цепочки вместо разбивки их на самостоятельные предложения, с одной стороны, а с другой, наоборот, парцелляция как маркер разговорного синтаксиса. Например:

(1) – *Куар-код еще не требовали? Говорят, музеи включаются...*

– *Нет, да и во вторник там всегда мало народу, я всю жизнь хожу в Инженерный корпус во вторник, раньше народ путался, когда там выходной, но и теперь народу во вторник почти нет.*

(2) – *Я в отпуске. По-настоящему. Во всех смыслах.*

– *С чем вас и поздравляю.*

Таким образом, языковые новации свидетельствуют о развитии языка в медиакоммуникации на всех уровнях системы под влиянием новых технологических условий и под воздействием креативной функции языка для выражения авторской интенции. Это позволило нам говорить о формировании медийного варианта языка и нового мультимедиального кода (Клушина 2020, с. 29–35). На наш взгляд, в интернет-коммуникации происходит именно развитие языка, усложнение его системы, расширение языковых ресурсов для отражения новой реальности.

Отдельно оговорим, что, судя по всему, данные изменения касаются не только русского языка, а любого развитого языка и имеют глобальный характер. Так, например, в статьях современных славянских лингвистов (Gjurkova 2020, с. 43; Милашин 2020, с. 59 и др.) описываются новые стилистические приемы, вызванные использованием интернет-технологий (капслок, мультимедийные знаки, эмодзи в качестве факультативной пунктуации и т. п.). Глобальный характер имеют и описанные выше коммуникативные модели.

Таким образом, технологический контекст развития современных языков диктует свои глобальные законы и детерминирует в том числе общественное сознание.

3. МЕДИЙНАЯ ЛИНГВОЭКОЛОГИЯ. ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМЫ

Медиа сегодня не только являются важнейшим поставщиком информации, но и выполняют функцию социализации, а также культууроформирующую функцию. Медиатизация всех сторон общественной жизни, вызванная четвертой технологической революцией, приводит к тому, что мы органично существуем в реальном (оффлайн) пространстве и в цифровом медиатизированном пространстве. Эти два социальных пространства уже не являются параллельными, они становятся все более синкретичными, что усиливает роль медиа (особенно цифровых медиа) в формировании новых коммуникативных моделей речевого поведения, трансформации устоявшихся ранее моделей и постепенном вытеснении национального риторического идеала глобализированными канонами общения в новых реалиях современного мира.

Таким образом, в медиа формируется особое коммуникативное пространство; в него вовлечены практически все члены современного общества, которые своей активной и постоянной коммуникативной деятельностью влияют на современный язык и культуру.

В эпоху конкуренции медиапродуктов и переизбытка предложения на информационном рынке участники коммуникации стремятся использовать любые способы фасцинации, не задумываясь об экологии интернет-пространства. Актуальным становится выработка конструктивных стратегий ведения диалога в Интернете и осознанно корректное речевое поведение коммуникантов. Эти задачи составляют предметное поле лингвоэкологии.

Лингвоэкология – это актуальная область лингвистики, которая занимается сохранением редких или исчезающих языков для культивирования языкового многообразия (Haugen 1972; Halliday 1990 и др.). Это узкий подход, который был присущ зарождению экологии языка как новой области лингвистики во второй половине XX века. При более широком подходе лингвоэкология – это сбережение и развитие языка, доставшегося нам в наследство (Сковородников 2016; Шаховский 2016, и многие др.).

Речь идет не о том, чтобы его законсервировать и оградить от новых слов, особенно заимствований, то есть по сути – запретить развиваться, хотя именно к такому охранительству и сводятся постоянные дискуссии о современном языке, особенно о его функционировании в Интернете. Ревнителю устоявшихся норм и правил считают, что язык начинает «портиться» уже с XIV века. Сохранение языка в лингвоэкологии понимается как его усовершенствование и развитие, с учетом выработанного веками национального риторического идеала, но не застой и не консервирование современного состояния.

Безграмотность и беспомощность современной интернет-речи, конечно, тоже серьезная проблема – проблема культуры речи, которую должны решать в школе и вузе. Но с точки зрения экологии языка интересны не конкретные маргинальные случаи речевого невежества, а весь язык, который в интернет-пространстве изменяется, усложняется и расширяется усилиями всех пользователей Сети. Еще А. И. Солженицын говорил о необходимости языкового расширения. Интернет предоставил такую возможность языку – пробудил креативность в языке, дал толчок к языковому творчеству.

Все новое, что появляется в нашей жизни, осмысливается нами через язык, поэтому язык и усложняется. Модные сегодня феминитивы – *авторка, редакторка, лекторка* – тоже пример языкового расширения, заполнения лакун, которые всегда есть в языке.

Активное расширение языка, вызванное развитием Интернета, ставит вопрос о его будущем. Есть две основные перспективы в языке – развитие и деградация. Академик С. Гайда отмечает три революции в истории человеческой коммуникации: письменность, печать и Интернет (Гайда 2021, с. 14). Письменность и печать послужили, как это мы видим сегодня, прогрессу. Чему послужит Интернет? Ведь Сеть может как расширить возможности цифрового поколения, так и привести его к антропорегрессу. Именно этот вопрос – пути развития языкового пространства в Интернете – становится центральным для медийной лингвоэкологии.

Л и т е р а т у р а

ГАЙДА, Станислав (2021): Современное польское языковое пространство. In: *Актуальные проблемы стилистики*, № 7, с. 11–18.

ЕФРЕМОВ, Валерий (2020): Луркояз как хейтерский язык. In: А. В. Рубцова (отв. ред.): *Сетевая коммуникация: новые форматы для науки, образования и продвигающих коммуникаций: материалы Международного научного форума*. Санкт-Петербург: Политех-Пресс 2020, с. 58–60.

КЛУШИНА, Наталья (2020): Мультимедиаальный код языка и его роль в политической лингвистике. In: *Политическая лингвистика*, т. 84, № 6, с. 19–25.

КЛУШИНА, Наталья – НИКОЛАЕВА, Анастасия (2019): *Стилистика интернет-текста*. Москва: Эдитус. 176 с.

КЛУШИНА, Наталья – НИКОЛАЕВА, Анастасия (2020): *Введение в интернет-стилистику*. Москва: Флинта. 240 с.

МИЛАШИН, Горан (2020): О одликама рекламного стила. In: *Актуальные проблемы стилистики*, № 6, с. 58–66.

ДОЈЧИНОВИЋ, Данијел – МИЛАШИН, Горан (приред.) (2018): *Мултимедијална стилистика. Зборник радова са научног скупа Међународног славистичког комитета одржаног 2017*. Бања Лука: Матица српска. 174 с.

РАЦИБУРСКАЯ, Лариса (2020): Поликодовость как средство воздействия в медийном словотворчестве. In: А. В. Рубцова (отв. ред.): *Сетевая коммуникация: новые форматы для науки, образования и продвигающих коммуникаций: материалы Международного научного форума*. Санкт-Петербург: Политех-Пресс, с. 99–100.

СКОВОРОДНИКОВ, Александр (2016): *Экология русского языка*. Красноярск: Сибирский федеральный университет. 388 с.

ТОШОВИЧ, Бранко (2015): *Интернет-стилистика*. Москва: Флинта – Наука. 238 с.

ТОШОВИЧ, Бранко (2018): *Структура интернет-стилистики*. Москва: Флинта – Наука. 492 с.

ЧЕРНЯВСКАЯ, Валерия (2020): Модусы сетевого пространства: вводные замечания. In: *Общество. Коммуникация. Образование*, г. 11, № 2, с. 7–13.

ШАХОВСКИЙ, Виктор (2016): *Диссонанс экологичности в коммуникативном круге: человек, язык, эмоции*. Волгоград: Издательство «ИП Поликарпов И. Л.». 504 с.

GJURKOVA, Aleksandra (2020): Macedonian language on Social Media: linguostylistic perspectives. In: А. В. Рубцова (отв. ред.): *Сетевая коммуникация: новые форматы для науки, образования и продвигающих коммуникаций. Материалы Международного научного форума*. Санкт-Петербург: Политех-Пресс, с. 41–43.

HALLIDAY, Michael (2001): New Ways of Meaning: The Challenge to Applied Linguistics [1990]. In: A. Fill – P. Mühlhäusler (eds.): *The Ecolinguistics Reader: Language, Ecology and Environment*. London – New York: Continuum, с. 175–202.

HAUGEN, Einar (1972): *The ecology of language*. Stanford: Stanford University Press. 325 p.

Resumé

KOMUNIKAČNÁ KULTÚRA NA INTERNETE A MEDIÁLNA LINGVOEKOLÓGIA

S rozvojom digitálnych technológií sa internetová komunikácia stala dominujúcim typom komunikácie a novou formou existencie jazyka. Internet je dnes najvýznamnejšou sférou sociálnej komunikácie a intenzívne vplyva na transformáciu tradičných noriem a pravidiel rečového správania – verejného i medzi jednotlivcami. Digitalizácia jazyka a digitalizácia kultúry postavili spoločnosť pred celý rad nových problémov: od rozkladu tradičnej a vzniku novej gramotnosti v internetovej komunikácii až po formovanie nového typu kultúry – mediakultúry majúcej určité komunikačné dominanty, ktoré ju odlišujú od tradičnej kultúry. Mediálny a digitálny obrat v súčasnej lingvistiky poslúžili ako spúšťače pre uvedomenie si novej jazykovej reality, formovanej v internetovom prostredí ako čoraz významnejšej sfére súčasného mediálneho priestoru. Preto je v rámci nového vedeckého smeru, akým je lingvoekológia, nevyhnutné konštituovať samostatnú oblasť, ktorú sme nazvali mediálnou lingvoekológiou. Mediálnu lingvoekológiu ponímame ako teoretickú aj aplikovanú disciplínu, ktorá bude nielen identifikovať rizikové zóny internetovej komunikácie, ale aj vypracúvať spôsoby ich prekonávania.

STYL DOPROVODNÝCH DIALOGŮ¹

JANA HOFFMANNOVÁ

Ústav pro jazyk český, Akademie věd ČR, v. v. i., Praha, Česká republika

HOFFMANNOVÁ, Jana: The style of accompanying dialogues. *Jazykovedný časopis (Journal of Linguistics)*, 2022, Vol. 73, No 1, pp. 86 – 100.

Abstract: Conversations accompanying collective activities are exceptionally appropriate material for the development of “interactional stylistics” (cf. Orgoňová – Bohunická 2018). They display a number of specific aspects, including a low frequency of full-meaning expressions and, conversely, a high frequency of substitute deictic expressions, used when showing and pointing. Characteristic for these dialogues is the observation of the cooperative principle (Grice 1975), above all through various forms of agreement, strengthened by reduplication and intensification (*yeah that’s it that’s it; yeah that’s clear, of course*); also through speakers repeating after their interlocutors, but also through emphatic, confirmational repetition of their own expressions or the accompaniment of utterances and turns with strong coreference. Less frequent, but striking, are the expressions of motivated, functional disagreement, gradually eliminated through negotiation. Through the use of all of these means, a specific structure of the conversation is created, often based on the actual coproduction of turns, on non-extensive overlaps and on the use of numerous continuers. Here, verbal communication merges inseparably with gestures, movements and facial expressions, which necessarily leads to the use of methods based on the analysis of video recordings.

Key words: style, accompanying dialogues, deictic expressions, repetition, coreference, overlaps, continuers, video recordings

Článek vychází z výzkumu jednoho typu mluvených dialogických textů – rozhovorů, které doprovázejí společně vykonávané činnosti partnerů. Ze tří typů dialogů vydělených J. Mukařovským (1948) reprezentují doprovodné rozhovory dialog „předmětný“ (pevně spjatý se situací, která účastníky rozhovoru obklopuje). J. Mistrík v řadě svých prací o dialogu (1979, 1980, 1997 aj.) zdůrazňuje situační zakotvenost rozhovoru a přímý osobní kontakt jeho účastníků, který se projevuje mj. v užívání osobních kontaktních konektorů (oslovení, osobní zájmena), v častém výskytu stimulů a apelů nebo prostředků mimojazykových. Důraz klade rovněž na zakotvení dialogu v čase (Mistrík 1979, s. 113). Zde je na místě připomenout, že temporalita rozhovorů je již delší dobu předmětem mnoha výzkumů konverzačních analytiků a interakčních lingvistů, srov. již Peter Auer, Elizabeth Couper-Kuhlen a Frank Müller (1999) či nověji Arnulf Deppermann a Susanne Günthner (2015). Soustavně do svých výzkumů zapojuje temporalitu zejména P. Auer (2000,

¹ Příspěvek vznikl v rámci projektu č. 19-21523S, podporovaného Grantovou agenturou ČR.

2005, 2009a, 2009b, 2015), který na temporalitě mluvené řeči založil dokonce nové pojetí syntaxe mluvených rozhovorů, tzv. on-line syntax. Na jeho podněty reaguje u nás M. Havlík (srov. např. kapitolu I v publikaci Hoffmannová – Homoláč – Mrázková 2019).

Všechny uvedené znaky J. Mistrík spojuje obecně s přirozeným, spontánním dialogem; ale u „předmětných“, situačních, doprovodných rozhovorů se uplatňují asi nejvýrazněji. Milada Hirschová (2006, s. 207 – 208) zmiňuje v souvislosti s rozhovory provázejícími pracovní činnost i termín „dialog instrumentální“; u těchto rozhovorů zdůrazňuje tematizaci situace, vazbu na konkrétní personální a časoprostorovou konstelaci, užívání deiktických výrazů a gest (Hirschová 2006, s. 215 – 217). Vhodný je i termín „dialog konsituační“: Daniela Slančová (2008, s. 47) sice zkoumá rozhovory rodičů s malými dětmi, ale rozlišuje informace konsituační a konsituační, přičemž konsituační informací míní „vyjádření, která provázejí činnost nebo se týkají aktuální komunikační situace“. Ze sémantických kategorií vymezených touto autorkou a Janou Kesselovou (2008) tu vystupují do popředí předmětnost, činnostnost, lokalizovanost, temporálnost aj., které rovněž vyhovují pro charakteristiku doprovodných rozhovorů. Tento typ dialogů nepochybně zasluhuje mimořádnou pozornost také jako vhodný materiál k rozvíjení „interakční stylistiky“ (Orgoňová – Bohunická 2018).

Zahraniční publikace se při zkoumání doprovodných rozhovorů nezdá výrazně zaměřují na užívání prostředků mimojazykových. V monografii Jürgena Streecka (2017) jsou předmětem analýzy videonahrávky interakcí odehrávajících se v autopravně v texaském Austinu během jednoho pracovního dne. Ústřední postavou těchto interakcí je majitel dílny, který v průběhu dne vede dialogy se svými podřízenými spolupracovníky. Autor monografie, který se gesty a dalšími mimojazykovými prostředky komunikace zabývá dlouhodobě, věnuje značnou pozornost všem projevům neverbální interakce, všímá si nejen gest, pohledů očí, ale i chůze, postojů aj. (viz též recenzi J. Fulky 2018). Podnětná je rovněž kolekce studií analyzujících rozhovory, v nichž význačnou roli hrají různé předměty od papírů, schémat, pokladen, počítačů až po míč užívaný při tanci (Neville et al. 2014). Autoři se opět zaměřují především na neverbální prvky interakcí, na roli pohledů, gest, ukazování, vzájemné koordinace apod.

V rámci různých grantových projektů a výstupních publikací jsme rozhovorům doprovázejícím pracovní činnost opakovaně věnovali pozornost; poslední grantový projekt našeho týmu z Ústavu pro jazyk český AV ČR, založený hlavně na využití videonahrávek, je pak koncentrován právě na nahrávání a interpretaci doprovodných rozhovorů.² Tento příspěvek zachycuje výsledky určité fáze probíhajícího výzkumu a prezentovaná zjištění nelze nijak přehnaně zobecňovat; přesto se domnívám, že

² Výše zmíněným prostředkům neverbální interakce věnuji v rámci projektu pozornost P. Kaderka a M. Havlík. Martinu Havlíkovi děkuji za konzultaci k tomuto příspěvku.

hlavní charakteristické rysy zkoumaného typu dialogů už z této sondy do materiálu dostatečně vyvstávají. Skupina doprovodných rozhovorů jistě vyžaduje další diferenciaci, bude možno vydělit tu některé podtypy. Pro tento účel nejsou zatím naše data dostatečně reprezentativní, ale pro představu jsem zatím v tomto článku zvolila interpretaci dialogů z různých situací: (a) „ženské“ rozhovory při šití a pletení; (b) „mužský“ rozhovor při manuální práci; (c) rozhovory členů hudebních těles při nácviku skladeb; (d) dialog, který není v pravém slova smyslu „doprovodný“, ale je součástí společné činnosti spolupracovníků, kteří připravují burzu dětského oblečení a sportovního vybavení. Aspoň v náznaku je pak připomenut další frekventovaný podtyp, totiž (e) rozhovory doprovázející hraní společenských her (např. šachovou partii). Podobně by měly být zastoupeny např. rozhovory z prostředí sportovního.³

V typologii dialogů navržené v publikaci *Stylistika mluvené a psané češtiny* (Hoffmannová – Homoláč et al. 2016, s. 40) jsou doprovodné dialogy (při různých činnostech, v řadě komunikačních situací) vyděleny jako samostatná skupina. Je tu uvedena ukázka rozhovoru nad šachovou partií, při které otec učí synka hrát šachy (s. 72). Repliky příznačně obsahují velmi málo plnovýznamových výrazů (až na pojmenování šachových figur: *král, střelec, koníček, věžka* ...). Naproti tomu vysoká je frekvence výrazů zájmných a příslovečných (*tendle, todle*), lokalizačních (*tam, tadydle, semdle*) i deiktik temporálních (*ted', ted'ka, ted'kon*).⁴ A za povšimnutí stojí, že je to rozhovor značně asymetrický – otec mu jasně dominuje, mluví také podstatně víc než syn.

V téže publikaci (s. 70 – 71) je zařazena i ukázka z rozhovoru dvou kamarádek nad rozpleteným svetrem – obě účastnice střídavě manipulují se stříhem a jednotlivými upletenými částmi svetru. Nad výskytem některých plnovýznamových výrazů (sloveso *plést/uplést/doplést*, dále např. *svetr, výstřih, záda, rukáv*...) tu opět výrazně převažuje frekvence deiktik – odkazovacích a poukazovacích zájmen, zájmných příslovcí: *to, todle, todleto, takle, taklenc, tady, tajdle*.⁵ Časté je i opakování, opravy a kontaktní výrazy (*hele, počkej* aj.). Asymetrie je zde méně výrazná: zčásti má „navrch“ žena, která svetr plete (a lépe se v předmětu momentální společné činnosti orientuje); ale její partnerka není nijak pasivní ani upozaděná, vyjadřuje se k výsledku snah své kamarádky značně kriticky.

Vyjadřování účastníků těchto rozhovorů je silně fragmentární, implicitní; v daných situacích to není na závadu, neboť na základě společné činnosti, pohybů a gest dobře fungují inference a účastníci si rozumějí. Weingartovská inspirace se ostatně uplatnila už v publikaci *Mluvená čeština v autentických textech* (Müllerová – Hoff-

³ Sportovní dialogy soustředěně zkoumají D. Slančová a T. Slančová (2014 aj.), ale se zaměřením na výrazně asymetrickou komunikaci mezi trenérem a hráči. V našich rozhovorech převládá spíše symetrické rozložení sociálních rolí a pokud se objeví asymetrie, je různými způsoby oslabována a zmírňována.

⁴ Zde nerozlišuji deixi vnější (situační), vnitřní a textovou; odkazují na přehled možností takového rozlišování v příspěvku Hoffmannová (2014).

⁵ Stejně jako v dialogu, který popsal už M. Weingart (1932) – jde o jeho rozhovor s krejčím při zkoušení nového obleku.

mannová – Schneiderová 1992, s. 50 – 67), pro kterou kolegyně Eva Schneiderová nahrála svůj rozhovor se švadlenou (a zároveň lektorkou kursů šití); připomenu ho krátkou ukázkou (1):

(1)

- Š takže bysme udělaly **takle** . **tady na na tom na tý** náramenici jenom z předního dílu by byl . **ten** sámeček . lod'kovej výstřih . vzadu abyste **to** přetáhla přes hlavu . takže **to** by bylo
- Z no
- Š byla tak jako akorát díra aby se **to** dalo převlíknout
- Z ano
- Š takže **tady** by a **tady** by **to** bylo dolu puštěný . eventuálně byste si **takle** tři centimetry to mohla prošíť na stroji . že by **to tady** leželo a teprve **tady přes to** by se **to** pustilo
- Z no dobře . dobře
- Š spadlý . **ty** průramky . potom byste si udělala . žejo . **tady** by **to** bylo nák ukončený . a pak byste **to** vsadila do **toho** pásečku .. **tady** by **to** končilo . a já bych vám já bych vám ještě k tomu . bych vám ustříhla . **takle jako takovej jako** pásek . kterej by **tam** byl všitej . a dělalo by vám **to tady ty** šůsky
- Z no dobře . tak jo

Zde sice švadlena, resp. lektorka zákaznici šaty nezkouší, ale společná činnost spočívá hlavně v tom, že jí model kreslí a při kreslení jí ukazuje části šatů, o nichž mluví. Jde tedy o kombinaci pro doprovodné dialogy příznačnou: kombinaci vyjadřování verbálního (značně implicitního), neverbálního (ukazování, gesta) a praktické činnosti (zde kreslení, v jiných částech komunikační události i manipulace s látkou). Z hojných zájmen a zájmných příslovcí (vyznačena tučně) je nejčastější *to* (poukazuje k šatům, i k jednotlivým částem modelu, uplatňuje se i jako zástupný podmět: *tady přes to by se to pustilo*), lokalizační *tady* a příslovce *takle* spojené s názorným předváděním (*takle byste si to mohla prošíť*). Zájmeno *takový* (nezřídka v kombinaci s *ten* nebo *jako*) pomáhá švadleně tam, kde se snaží přiblížit zákaznici poměrně neurčitou, nepřiliš jasnou, nebo postupně ztvárňovanou představu (*takovej jako pásek*). Tomuto postupnému vytváření modelu (vedenému švadlenou, která se snaží uspokojit zákaznici) jistě dobře vyhovuje i užívání kondicionálu (*tady by byl ten sámeček, tady by to bylo nák ukončený*).

I v tomto případě jde o dialog asymetrický, i když jde o jiný typ asymetrie (a vztah sociálních rolí) než u dialogu rodič (resp. dospělá osoba) – dítě. Dialogu dominuje lektorka, zkušená profesionálka, která také mluví nepoměrně víc než její partnerka (ta v této fázi rozhovoru pouze přisvědčuje, se vším souhlasí). „Nadřazenost“ lektorky však není úplně jednoznačná: mezi ní a zákaznicí je obchodní vztah, lektorka se musí snažit (a také se snaží) vyjít zákaznici vstříc, její vyjadřování je prostoupeno zdvořilostí, úslužností, ochotou. Z tohoto rozvrstvení rolí také plyne, že jde o dialog vysoce kooperativní. Nicméně se převaha lektorky v rozhovoru přiroze-

ně projevuje i užíváním odborných termínů (či spíše profesionalismů) jako *nárame-
nice, průramky, sámeček, šušky, lod'kovej výstřih*.

Atraktivnímu tématu doprovodných dialogů jsme tedy věnovali pozornost už v řadě dřívějších prací, z nichž některé jsem právě připomněla. Dále už budu využívat nová data, získaná pro právě probíhající grantový projekt, a na jejich základě se pokusím u tohoto typu dialogů o další stylistickou diferenciaci.

Doprovodné rozhovory zřejmě většinou náleží do sféry každodenní běžné mluvené komunikace, jsou převážně neveřejné, (v různé míře) neformální a nepřipravené (i když je třeba počítat s určitým „backgroundem“ společných zkušeností účastníků). Velkou bezprostředností se vyznačuje např. rozsáhlý rozhovor v houslařské dílně, kde vyrábějí housle a violoncella (nikoli ze dřeva, nýbrž z karbonu).⁶ Dialogu se účastní dva muži, dlouholetí spolupracovníci (Jindra a Olda); jejich interakce je velmi živá a intenzivní. Potřebují se dohodnout – na přání zákazníků – na určité úpravě formy houslí, proto společně hledají vhodný a proveditelný postup. Jindra je podstatně starší než jeho kolega, je vedoucím houslařské dílny a jeho přístup je spíše koncepční, vyžadující korekci od Oldy jako praktika, který bude úpravu konkrétně manuálně realizovat; zkušený řemeslník musí rozhodnout, zda lze určité Jindrový představy uskutečnit. Potřebného řešení se tak dobírají jaksi komplementárně, střídavě iniciují dílčí problémy; vzájemně vylad'ují svůj pohled na věc, postupně dosahují shody.

V části zaznamenané doprovodné komunikace Olda iniciuje problém: vrtáky na nerez se ztupily na hliníku (resp. *na tom hliníku se ztupily ty na ten nerez ... sou úplně přepálený*); Jindra pomáhá s řešením problému, zařazuje vysvětlující vsuvku, až se oba shodnou:

(2)

Jindra hele Oldo a není to ee **viš co** . e **viš co von ten** eee . já vím že to je taková školská že to jako nás učili ve škole . že **ten hliník** dělá ee **nárůstky viš** že
Olda jo že se na **to napeče** jakoby
Jindra a **vono je hele vono je to vidět tajdle . koukej koukej tajdle je to**
Olda ehe [ehe]
Jindra [to je **narostlý**] **vidíš to**
Olda jo jo
Jindra **to je napečený**
Olda a **pak** samozřejmě [**nevrta a přehřeje se**]
Jindra ([) **pak nevrta**] a celý se **to** celý se **to** to je to je vono . a .
možná že by bylo potřeba . spíš než **na na nerez** koupit na
Olda přímo **na hliník**
Jindra **na hliník**

Ukázka (2) dokumentuje další výrazný rys těchto dialogů, tj. silnou kohezi. Celou sledovanou částí rozhovoru procházejí výrazy *hliník, nerez, vrták/vrtat*, ale hlavně *ná-*

⁶ Z tohoto rozhovoru vychází i studie J. Hoffmannové a M. Havlíka (2021).

růstky – narostlý – přepálený – napečený – napeče se – přehřeje se (vyznačeno žlutě). Uvedené anaforické (izotopické, koreferenční) řetězce vytvářejí partneri v koprodukcii. Ne vždy se ovšem v doprovodných rozhovorech setkáváme s takto explicitním a kontaktním navazováním, propojením replik; někdy bývá navazování značně distantní, ale i tak klíčový výraz, resp. jeho význam zůstává živě přítomen v povědomí účastníků a může být zastoupen zájmeny (*ten, to*); a jindy spíše než o kohezi jde o implicitní koherenci, ale emblematické výrazy jako *housle* spolupracovníci skutečně nemusí neustále opakovat. Při ukazování na předmětu společné činnosti fungují gesta v nedílné jednotě se zájmenými příslovci (*tajdle*). K vrstvě zájmen a zájmených příslovcí lze připočítat také „nadbytečný“ podmět *vono*. Pro intenzivní průběh mnohvrstevné interakce jsou příznačné i kontaktní prostředky (*hele, koukej, viš, viš co, vidíš to*; vyznačeno tyrkysovou barvou), vyjadřování souhlasu (*jojo*; ale někdy i mnohem intenzivnější, např. *jasně jasně ano ano ano*) a upřesňující opravy (*já vím že to je taková školská že to jako nás učili ve škole*). Velmi výrazným prvkem je pak opakování – ať už „sebeopakování“ („monologické“ opakování mluvčího po sobě samém), nebo „dialogické“ opakování po partnerovi. V sekvenci

Olda	a pak samozřejmě [nevrtá a přehřeje se]
Jindra	[() pak nevrtá] a celý se to celý se to to je to je vono

opakuje Jindra nejprve po Oldovi (*pak nevrtá*) a pak po sobě samém (*celý se to; to je*). Překryvy replik se v některých doprovodných rozhovorech vyskytují hojně – zejména tam, kde je větší počet účastníků; zde při soustředěné interakci dvou spolupracovníků nejsou překryvy příliš časté, jsou většinou nerozsáhlé – partneri si neskáčou do řeči, ale velmi dynamicky na sebe navazují.

Zajímavé jsou v této doprovodné komunikaci projevy asymetrického rozložení rolí. Výraznou asymetrii jsme mohli pozorovat v dialogu švadleny se zákaznicí: autorita dominantní účastnice (podložená znalostmi a zkušenostmi) byla nesporná, ze situace a vztahu obou partnerek ale plynula vysoká hladina zdvořilosti v tomto rozhovoru. Také v doprovodných rozhovorech rodičů s dětmi se jasně projevuje dominance a autorita rodičů, zdvořilost tu ale neshledáváme (spíš určité strategie a taktiky, hledání, jak dítě zaujmout). Zatím nejméně asymetricky působil dialog dvou kamarádek o svetr, kde rovněž projevy zdvořilosti chyběly. A jak z tohoto pohledu vypadá dialog dvou houslařů? Jindra je vedoucím dílny, práci (i rozhovor) nenásilně řídí a i z naší ukázky bylo patrné, že nepoměrně více mluví. Jeho vyjadřování je apelativní: užívá vokativní oslovení *Oldo* i množství imperativních slovesných tvarů (*přines, povol* aj.). Přitom je ale pozoruhodné, že Jindra zřejmě intuitivně směřuje k tomu, aby projevy své nadřazenosti, tj. imperativní, příkazový ráz komunikace oslabil; často místo imperativu užívá 1. os. sg. (*já bych to stáhnul*), 1. os. pl. (*to bysme udělali*), neosobní tvary 3. os. sg. (*todle by chtělo přebrousit*) či infinitiv (*možná malinko ubrat*). Pro zmírňování asymetrie je příznačný i častý kondicionál, a všech-

ny tyto tvary Jindra neustále střídá.⁷ Olda je v rozhovoru pasivnější, on svému vedoucímu neudílí žádné pokyny; výrazně méně se podílí na verbální složce celé komunikační události, o to více se ale uplatňuje při samotné práci s materiálem, při gestickém ukazování a poukazování. A pokud jde o další neverbální prostředky, oba účastníci upírají své pohledy hlavně na předměty své společné činnosti; jejich pohledy se nesetkávají příliš často, nejspíše tam, kde Jindra partnera oslovuje, o něco ho žádá, anebo kde se partneri vzájemně k sobě obracejí s otázkami.

Dále se nám v rámci grantového projektu podařilo získat dvě videonahrávky, kde společnou činnost představuje hudba a shodnou situaci zkouška na koncert. Obou zkoušek se účastní (poměrně) mladí hudebníci – rozdíl je ovšem v tom, že v jednom případě jde o stabilní a už renomované hudební těleso (dechové kvinteto), zatímco ve druhém případě zřejmě o spíše příležitostnou sestavu (s violistkou její absolventský koncert připravovaly houslistka a violoncellistka). U obou sestav jde o živou a bezprostřední interakci a o zajímavou kombinaci pasáží, kdy zaznívá hra na hudební nástroj či nástroje, úseků, kdy účastníci mluví, a úseků, kdy zaznívá hlasová imitace melodie, určité části hrané skladby (např. *ta da da da ta ta ta; tady da da ta ta; pa pa pa pa*). To vše se různě střídá, někdy i dynamicky prolíná a kříží. Ze zkoušky kvinteta uvedu dva úseky:

(3)

- A Jirko **prosim tě** jak máš **tam**
 B ano
 A čtyřicet čtyři čtyřicet pět máš jako tu druhou část melodie
 B ano
 A tak **tady to** nezeslabuj musíš hrát až do konce (jinak) **tam tam** vubec nic není **víš** my máme jenom **to** pa pa pa pa [pa pa pa pa]
 B [(jo) okej] já **tam** mám dlouhej tón jako no
 A no tak jako hraj **to** do konce [že jo ()] tý [dam] tý
 B [dobře] [okej]

U dechového kvinteta (čtyři muži, jedna žena) se neuvádí, že by někdo z jeho členů plnil roli vedoucího; nicméně v tomto úseku (3) se zdá, že člen A disponuje určitou autoritou a udílí kolegovi B pokyny, jak má hrát. Svou instruktáž zahajuje zdvořile (*Jirko prosim tě*), ale dále své instrukce formuluje celkem bez okolků, adresně, v imperativích (*nezeslabuj, hraj*), a spoluhráči svou představu i názorně předvádí (*tý dam tý*). Partner B zřejmě jeho autoritu respektuje, pokyny přijímá, opakovane vyjadřuje souhlas (*ano, jo, dobře, okej*) – a dokonce velmi živě, spontánně, takže kolegovi několikrát skočí do řeči (ale vznikají jen nepatrné překryvy). Provázání replik je tu velmi implicitní, k porozumění partnerů však úplně stačí využití poukazovacích zájmen a zájmených příslovcí (*to, tady, tam*).

⁷ Jde tu možná o určitý „face-work“ (srov. už Goffman 1955), o kamufláž zastírající sociální implikace.

(4)

B ale pořád pod tou pětkou **to** je **rychle** ne nebo se mi to zdá ale nevím (prostě) nedělám **to** já ne . eště eště () **tam** já bych byl na **tohle tempo** nejradši jako ale pořád je **to rychlejc**
A je **to** () umíme zahrát
C eště jednou
D no
A musíš **to** dát všechno **stejně rychle** () začít **pomalejc tydlety běhy**
B já **to tam** má bejt **rapidissimo** takhle no prostě
C **rapidissimo**
B já já sem **tam** trochu do- máš **tam**
E máš **tam** psaný [**rapidissimo**]
B [mám na **rapi-**] já mám fakt napsaný **rapidissimo** no . **vonu to** má bejt jako **bláznivý** no . a když začnu [**pomalu** tak] (...) prostě no já to zkusím **ne-nepřepálit** abych **to** zahrál no

V ukázce (4) se asymetrické rozložení rolí dostává opět do odlišné polohy – usměrňován je (na vlastní žádost) opět hráč B, ale do jeho přesvědčování se tentokrát zapojí všichni ostatní členové tělesa (A, C, D, E), kteří mu radí, jak rychle má hrát; kolega jejich doporučení postupně akceptuje. Kohezní provázání replik je tu výrazné – klíčový je zde termín *rapidissimo*, do řetězce se dále zapojují výrazy *tempo*, *rychle*, *rychlejc*, *pomalu*, *pomalejc*, *bláznivý*, *nepřepálit*. K příslušné části skladby a způsobu její interpretace opět odkazují výrazy *to*, *tam*. Diskuse všech účastníků zkoušky je živá, ale ani zde nevznikají výraznější překryvy replik.

U dechového kvinteta jde o profesionální, dlouhodobě etablovaný soubor (a všichni jeho členové navíc působí i v předních českých orchestrech). Asi proto je komunikace poměrně vyrovnaná, klidná, kooperativní, účastníci se vždy rychle na všem shodnou. Jinak je tomu u tria hráček na smyčcové nástroje, které ještě studují: jejich komunikace je nervóznější, rozporuplnější, dosahování shody je obtížnější – což se projevuje i v počtu překryvů replik, v častém „skákání do řeči“:

(5)

V ne **tohle** je moc **rychle** . co si budem říkat
T no já si taky myslím . co **to** do **takovýho tempa nedostanem** . že to to [jako je nesmysl toťální]
V [**nedostanem**]
M [já si myslím že **v něm začnem**]
ale [**neudržíme**]
T [**to** .no] . to možná jo no
M hmm
V tak já bych **v něm** prostě **nezačínala** . pak **to** má ten .. ten
T no jasný . [**ale** taky jako] -
V [pak to] vypadá že **to** prostě **sedá** že jo
M si myslím že (když) si
T tak
M no

T tak musíme si udělat nějaký **pomalejší** teda no . když já mám pocit že . jako i ať začnu jakkoliv . že **to** stejně vždycky **sedne** .. to je takový jako [tak] -
 V [já si myslím] že když se
v tom tempu budem cejitit dobře tak **to nesesedne**

Hned na počátku ukázky (5), kde se hráčky zabývají opět problémem tempa (v jakém tempu začít, jak ho udržet) dochází k překryvu, kdy mluví všechny tři najednou. Překryvy vznikají i dále, dochází také k nezdařeným startům, kdy některá z účastnic začne mluvit, ale repliku jen započne, slovo si neudrží. Kohezní propojení replik je silné: celou ukázkou prochází řetězec *tempo – rychle – pomalejší*, na konci se utváří řetězec *sedá – sedne – nesesedne*, opakuje se i výraz *nedostanem*, navazuje na sebe *začnem – nezačínala bych*; úloha poukazovacího *to/tohle* je stejná jako v předchozích ukázkách. Přesto působí komunikace značně hekticky, překotně. Svědčí o tom i výskyt expresivních hodnocení (zde např. *nesmysl totální*) a výrazových exponentů neurčitosti, prozrazujících nejistotu (*možná, vypadá to, nějaký pomalejší, to je takový jako...*). I po dosažení dílčí shody jsou vznášeny další námitky (T: *no jasný . ale taky jako*), hráčky se opět nemohou shodnout na tom, zda si to „sedne“ či „nesedne“. Komunikace je i zde prokládána přehráváním pasáží z nacvičovaných skladeb, dále sledováním tempa na metronomu a sdělováním výsledků měření. I tato zvrstvenost, příznačná pro doprovodné rozhovory, přispívá k dojmu celkové nevyrovnanosti.⁸

(6)

T jo jako jo . ale tak **ted'** <**ted'** jsme fakt> **nebyly spolu** . že to je takový že
 V **byly jsme spolu**
 M **docela [jo]**
 T [no] já nevím no . mně připadá že
 M a kde ?
 (smích)
 V v těch unisonových **jsme byly spolu** .. [třeba]
 T [ale tak jo jako] jakž takž jo . ale že
 M tady je **ke konci** . kvůli tomu jsem vlastně chtěla . to s tím metronomem . sto . dvě stě
 [jedna a tam dál . tam **jsme nebyly spolu**]
 V **[těsně před tím** . (jak) tempo]
 T hmm . [podle mě] ta souhra je lepší když to dáme pomalejc
 M [ale]
 V no tak jasný no
 M **[ted'** rozhodně bude]
 T [že jako i přestože] **ted'** jsme měly metronom že jo . tak je to takový jako . ale to já si
 myslím že v pohodě . [že to umíme fakt] . že to už máme jako [taky s přehledem]
 M [jo toto bude dobrý] [ale já myslím že už to máme] jistý

⁸ Tento dojem může být navíc zesilován skutečností, že jedna z členek tria není zcela smířena s tím, že se zkouška nahrává, a netají se svou nervozitou.

I v úseku (6) doprovodné komunikace je zjevné, že mezi členkami tria vznikají časté neshody, které musí být vyjednávány (zde např. rozdílné názory na to, zda „byly/nebyly spolu“). Toto klíčové spojení prochází postupně replikami všech hráček. Výrazný podíl na propojení replik zde mají i výrazy s temporální sémantikou (*ted', ke konci, těsně před tím*; značeno zde tučně). Kritiku výkonu tria iniciuje T, V s ní polemizuje, M se střídavě přidává k jedné či druhé. Vyjednávání postupně dospěje ke shodě, T se svou kritikou ustoupí, výsledek návniku příslušné skladby je nakonec zhodnocen kladně. Obtížnost vyjednávání ale i zde odrážejí četné překryvy. U takto „rozházené“, málo uspořádané komunikace mluví Birkner et al. (2020) o *turbulencích*. Ještě stojí za to poznamenat, že ani zde se neprojevuje komunikační převaha žádné z dívek, žádná z nich zkoušku „neřídí“. Snad jen nevýrazně přejímá občas tuto úlohu M (jde o přípravu jejího absolventského koncertu) a uplatňuje se jako organizátorka (*a jestli by vám nevadilo tak . tohle co jsme hrály . já bych potřebovala ještě jednou*); ale s podobnými návrhy a žádostmi přicházejí někdy i její kolegyně.

Poslední rozhovor, který vybírám z našich nových videonahrávek, náleží asi už na okraj skupiny doprovodných dialogů. Několikrát za rok se tu schází skupina přátel (tři ženy, jeden muž), kteří pravidelně organizují burzy dětského oblečení, obuvi a sportovního vybavení. Jedna z těchto schůzek (v zahradní restauraci) byla nahrána. Organizace burzy představuje nepochybně také společnou činnost – a jak se z dlouhého jednání ukazuje, značně náročnou. Na rozdíl od všech činností dosud uvedených (hra na hudební nástroje, výroba houslí, pletení svetrů, vytváření střihu šatů, nebo společenské hry jako např. šachy) tu však není ve hře konkrétní praktická činnost, práce s určitým hmotným materiálem nebo s pracovními nástroji; účastníci nekonají ani společně, ani střídavě žádné manuální úkony (nanejvýš mají před sebou na stole notebook). Tady se rozhovor uskutečňuje především prostředky verbálními a v poměrně skrovné míře neverbálními: výraznější gestikulace není třeba, důležitější je řeč pohledů – při počtu čtyř účastníků napomáhají např. tomu, aby se někdo z nich dostal ke slovu. Každý z účastníků je přitom odborníkem na jiný z mnoha aspektů jejich organizační činnosti: přítomný muž funguje jako počítačový expert, ze tří žen jedna nejlépe rozumí finanční stránce (oceňování prodávaného zboží, placení daní apod.), další se zaměřuje na kontakt s účastnicemi bazaru, jiná zase na využití zisku (v charitativní sféře). Proto se v rozhovoru kromě živých diskusních výměn, do kterých se zapojují všichni přítomní (jako jsme to viděli výše hlavně u zkoušek hudebníků), vyskytují rozsáhlé pasáže, kterým dominuje (a v podstatě souvisle, téměř monologicky hovoří) jeden/jedna z účastníků/účastnic; a partner/partnerka (ev. i více partnerů) jí pouze přizvukuje – produkuje tzv. *kontinuatory*⁹ (vyznačeny tuč-

⁹ Používají se i termíny *back-channels, recepční signály, responzní zvuky, krátké responze* aj. Srov. k tomuto jevu např. Schegloff (1982, 2000); Goodwin (1986); Stivers (2008); Thompson – Fox – Couper-Kuhlen (2015); Havlík (2016); Voutilainen et al. (2019); Hoffmannová (2020). Autorky kapitoly

ně). V naší ukázce (7) M nepřerušuje dlouhou repliku účastnice A; dochází tu sice k „překryvům“, kdy nepatrný okamžik mluví obě zároveň, ale vlastně nejde o „překryvy replik“, protože vstupy M nelze považovat za repliky, ani za pokusy dostat se ke slovu; M pouze dává najevo, že naslouchá a rozumí, a prostřednictvím výrazů *ano, no no, hm hm* povzbuzuje A k pokračování.

(7)

A a hlavně vím že lidi chtěj prodávat jako
M [ano]
A [co znám] lidi co [maj menší] děti já třeba my už
M [ano]
A máme větší děti takže () ano ano ... to je my až . my až teďka se zastavujem trošku
že už [děcka nerostou]
M [no no]
A ale prostě dokud rostly tak to vopravdu [každej]
M [ano]
A jako já si myslim že těch sedmdesát položek je optimálně [nastavený že těch]
M [ano]
A minimálně sedmdesát položek prostě vytřídíš z těch [skříní ee]
M [hm hm]
A prostě za tu sezónu ee nebo za za [to pololetí]

Protože jde vlastně o monologickou repliku, mluví A se obejde bez explicitních kohezních řetězců (snad jen *děti, děcka...*), v podstatě i bez ukazovacích a konkrétně poukazovacích zájmen (pouze redundantní *těch sedmdesát položek, z těch skříní, za tu sezónu, za to pololetí*). A posléze z této komunikační události uvedu ještě ukázkou (8) živé výměny tří žen, která oplývá překryvy; někdy mluví i všechny tři najednou, ale vzájemné porozumění tím není nikterak ohroženo. Uspořádání výměny je totiž takové, že vždy jedna z účastnic (nejprve M, pak A, pak D) pronáší svou repliku a ostatní ji doprovázejí drobnými vstupy, které oscilují na hranici mezi spíše formálními kontinuátory (*hmm, jo, ano*) a projevy intenzivního souhlasu (*jasně; jo jasně; jasně jo jo jo; no no ano; přesně přesně*).

(8)

M [protože člověk] ví že když tu [bundu]
A [hmm]
M kerá je nenošená za dvě stě padesát tak že ona se asi prodá () takže

o diskurzních markerech v *Syntaxi mluvené češtiny* (Hoffmannová – Homoláč – Mrázková 2019, s. 351) definují kontinuátory takto: „Výrazy, které účastník rozhovoru produkuje v průběhu realizace repliky komunikačního partnera a dává jimi najevo, že naslouchá, rozumí, povzbuzuje mluvčího apod., se mohou podílet na členění dialogu do replik a na střídání mluvčích, mohou projektovat pokračování rozhovoru, ale mohou mít i funkci interakční (kontaktovou, responzní) a vyjadřovat postoj toho, kdo je pronášší (především postoj souhlasný).“

A zas to někdy trochu otázka taky náhody a [kolikrát sem tam]
M [jo]
A taky dala něco [co sem si říkala] po tom [skočí deset lidí]
M [jasně] [jo jasně]
A [a vrátilo se to jo]
M [jasně jo jo jo]
D [já sem tam cosi dávala asi] čtyřikrát [popáté] sem to tam dala a říkám to je
M [()]
A [no]
D naposled [co jdeš]
A [no] [no ano]
M [přesně] [přesně] [() to se mi] stalo [taky]
D [prodalo] [se to]

Ani zde není nutná žádná explicitní koherence, založená na plnovýznamových výrazech: stačí *tam* (tj. do prodeje na burze) a *to* (*prodalo se to, vrátilo se to...*).

Závěr: Článek představuje pokus o vymezení skupiny doprovodných dialogů na základě nejvýraznějších společných rysů. Patří mezi ně nízký výskyt plnovýznamových výrazů a naopak vysoká frekvence zástupných výrazů deiktických, využívaných při ukazování a poukazování. Důležitý je počet účastníků dialogu (od dvou až po početnější skupinu – srov. k tomu už Müllerová 1999) a rozložení jejich sociálních i komunikačních rolí: to může být poměrně symetrické, ale někdy i asymetrické (dialog nadřízeného s podřízeným, profesionála s laikem).¹⁰ Na tom záleží, zda jde o rozhovory vyložené kooperativní (k principu kooperace srov. Grice 1975), v nichž se uplatňují především nejruznější formy souhlasu – často intenzivního, zesilovaného reduplikací a intenzifikací; opakování po partnerovi, ale i zdůrazňující, utvrzující opakování vlastních vyjádření; a také některé prostředky zdvořilostní. V těchto případech partneři většinou nepřerušují jeden druhého, překryvy replik nejsou nijak hojné a pokud k nim dochází, nejsou příliš rozsáhlé. Při vyrovnaných vztazích vykonavatelů společné činnosti se ovšem mohou uplatňovat i méně frekventované, leč výrazné projevy motivovaného, funkčního nesouhlasu, postupně eliminovaného vyjednáváním a dosahováním shody účastníků řešících určitý problém; pak mohou být výměny replik i překotné, což ovlivňuje větší počet i rozsah překryvů (mluví třeba

¹⁰ V souvislosti s faktorem symetrie/asymetrie by bylo možno zabývat se v rámci typologizačních úvah také otázkou, zda tyto rozhovory patří převážně do komunikační sféry běžného dorozumívání a zda někdy neinklinují ke sféře komunikace institucionální, kde se obvykle výrazně uplatňuje asymetrie. Ale tuto inklinaci bych spíše vyloučila: zkoumané dialogy většinou nejsou markantně asymetrické, jsou to spíše neformální, kolegiální pracovní dialogy. Z těch, které tu byly zmíněny (na začátku příspěvku), lze silnější asymetrii pozorovat jen u výuky šachové hry a u výuky šití; tam ale nejde pouze o doprovodné dialogy, ale zároveň právě o dialogy výukové (ač se neodehrávají ve škole). Tady by se nabízely i úvahy o podtypech dialogů výukových, mezi nimiž by dialogy rodič – dítě nepochybně vykazovaly značnou specifikou.

i několik účastníků najednou). A při silné dominanci některého z partnerů (byť třeba i jen přechodné, v určité části rozhovoru, kde plní roli „experta“) vznikají i monologické pasáže, kde delší dobu mluví jeden účastník (obvykle vysvětluje nějaký problém) a ostatní produkují v průběhu jeho řeči pouze nevýrazné kontinuátory. Další diference mezi doprovodnými rozhovory jsou pak způsobeny povahou společné činnosti: výpovědi i repliky tu bývají provázány silnou koreferencí, toto propojení může mít ovšem – podle povahy společné činnosti – podobu explicitní koheze, nebo spíše implicitní koherence. A na typu činnosti závisí rovněž proporce a vztahy prostředků verbálních, neverbálních (gesta, pohyby, pohledy) a konkrétních činností či pracovních úkonů. Ze stylistického pohledu je zde tedy v popředí specifická konstelace stylových činitelů; její další zpřesňování a diferenciací by mělo rozšířit možnosti typologizace doprovodných dialogů. (Pro veškeré typologizační snahy jsou stále inspirativní práce J. Mistríka 1973 aj.) A zkoumání těchto rozhovorů nás nezbytně přivádí k rozvíjení metodologie založené na využívání videonahrávek.

Bibliografie

AUER, Peter (2000): Online-syntax – oder: Was es bedeuten könnte, die Zeitlichkeit der mündlichen Sprache ernst zu nehmen. In: *Sprache und Literatur*, roč. 85, s. 43 – 56.

AUER, Peter (2005): Projection in interaction and projection in grammar. In: *Text*, roč. 25, č. 1, s. 7 – 36.

AUER, Peter (2009a): On-line syntax: Thoughts on the temporality of spoken language. In: *Language Sciences*, roč. 31, č. 1, s. 1 – 13.

AUER, Peter (2009b): Projection and minimalistic syntax in interaction. In: *Discourse Processes*, roč. 46, č. 2 – 3, s. 180 – 205.

AUER, Peter (2015): The temporality of language in interaction: Projection and latency. In: A. Deppermann – S. Günthner (eds.): *Temporality in Interaction*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, s. 27 – 58.

AUER, Peter – COUPER-KUHLEN, Elizabeth – MÜLLER, Frank (1999): *Language in Time. The rhythm and tempo of spoken interaction*. New York – Oxford: Oxford University Press. 236 s.

BIRKNER, Karin – AUER, Peter – BAUER, Angelika – KOTTHOFF, Helga (2020): *Einführung in die Konversationsanalyse*. Berlin: De Gruyter. 498 s.

DEPPERMAN, Arnulf – GÜNTNER, Susanne (eds.) (2015): *Temporality in Interaction*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 342 s.

FULKA, Josef (2018): Ulysses in Texas [recenze]. In: *Studie z aplikované lingvistiky*, roč. 9, č. 2, s. 71 – 75.

GOFFMAN, Erving (1955): On face-work: An analysis of ritual elements of social interaction. In: *Psychiatry: Journal for the Study of Interpersonal Processes*, roč. 18, č. 3, s. 213 – 231.

GOODWIN, Charles (1986): Between and within: Alternative sequential treatments of continuers and assessments. In: *Human Studies*, roč. 9, č. 2 – 3, s. 205 – 217.

GRICE, Herbert Paul (1975): Logic and conversation. In: P. Cole – J. L. Morgan (eds.): *Syntax and Semantics 3: Speech Acts*. New York: Academic Press, s. 41 – 58.

HAVLÍK, Martin (2016): Překryvy replik. In: P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová (eds.): *Nový encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 1467 – 1468.

HIRSCHOVÁ, Milada (2006): *Pragmatika v češtině*. Olomouc: Univerzita Palackého. 244 s.

HOFFMANNOVÁ, Jana (2014): Interpretace indexikálních výrazů v českém dialogu. In: O. Orgoňová – A. Bohunická – Z. Popovičová Sedláčková (eds.): *Jazyk a jazykoveda v interpretácii*. Bratislava: Univerzita Komenského, s. 195 – 202.

HOFFMANNOVÁ, Jana (2020): *Hmm no jo . no to viš že jo...* Diskurzívní markery ve funkci kontinuátorů – míra konvencionalizace a standardizace. In: M. Balowski (ed.): *Konwencja i kreacja w języku i w literaturze czeskiej. Bohemica Posnaniensia, fasc. 24*. Poznań: Uniwersytet A. Mickiewicza, Instytut Filologii Słowiańskiej + Wydawnictwo PRO, s. 325 – 335.

HOFFMANNOVÁ, Jana – HAVLÍK, Martin (2021): Opakování jako součást utváření pracovního (doprovodného) rozhovoru. In: *Časopis pro moderní filologii*, roč. 103, č. 2, s. 210 – 227.

HOFFMANNOVÁ, Jana – HOMOLÁČ, Jiří et al. (2016): *Stylistika mluvené a psané češtiny*. Praha: Academia. 512 s.

HOFFMANNOVÁ, Jana – HOMOLÁČ, Jiří – MRÁZKOVÁ, Kamila (eds.) (2019): *Syntax mluvené češtiny*. Praha: Academia. 394 s.

KESSELOVÁ, Jana (2008): Sémantické kategorie v ranej ontogenéze řeči dieťaťa. In: D. Slančová (ed.): *Štúdie o detskej reči*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, s. 121 – 168.

MISTRÍK, Jozef (1973): *Exakte Typologie von Texten*. München: Verlag Otto Sagner. 158 s.

MISTRÍK, Jozef (1979): *Dramatický text*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo. 224 s.

MISTRÍK, Jozef (1980): Dialóg. In: *Slovenská reč*, roč. 45, č. 1, s. 3 – 12.

MISTRÍK, Jozef (1997): *Štylistika*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo. 600 s.

MUKAŘOVSKÝ, Jan (1948): Dialog a monolog. In: J. Mukařovský: *Kapitoly z české poetiky I*. Praha: Svoboda, s. 129 – 153.

MÜLLEROVÁ, Olga (1999): Dialog z hlediska počtu účastníků. In: J. Hoffmannová – O. Müllerová: *Dialog v češtině*. München: Verlag Otto Sagner, s. 34 – 39.

MÜLLEROVÁ, Olga – HOFFMANNOVÁ, Jana – SCHNEIDEROVÁ, Eva (1992): *Mluvená čeština v autentických textech*. Jinočany: H&H. 238 s.

NEVILLE, Maurice – HADDINGTON, Pentti – HEINEMANN, Trine – RAUNIOMAA, Mirka (eds.) (2014): *Interacting with Objects. Language, Materiality, and Social Activity*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 393 s.

ORGOŇOVÁ, Oľga – BOHUNICKÁ, Alena (2018): *Interakčná štylistika*. Bratislava: Univerzita Komenského. 208 s.

SCHEGLOFF, Emanuel Abraham (1982): Discourse as an interactional achievement. Some uses of ‘uh huh’ and other things that come between sentences. In: D. Tannen (ed.): *Analysing Discourse: Text and Talk*. Washington: Georgetown University Press, s. 71 – 93.

SCHEGLOFF, Emanuel Abraham (2000): Overlapping talk and the organization of turn-taking for conversation. In: *Language in Society*, roč. 29, č. 1, s. 1 – 63.

SLANČOVÁ, Daniela (2008): Pragmatické funkcie vo vývine rečovej činnosti (v prvých osemnástich mesiacoch života dieťaťa). In: D. Slančová (ed.): *Štúdie o detskej reči*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, s. 67 – 120.

SLANČOVÁ, Daniela – SLANČOVÁ, Terézia (2014): *Reč pohybu, autority a súdržnosti*. Prešov: Prešovská univerzita. 284 s.

STIVERS, Tanja (2008): Stance, alignment, and affiliation during storytelling: When nodding is a token of affiliation. In: *Research on Language & Social Interaction*, roč. 41, č. 1, s. 31 – 57.

STREECK, Jürgen (2017): *Self-making Man. A Day of Action, Life, and Language*. Cambridge: Cambridge University Press. 478 s.

THOMPSON, Sandra Annear – FOX, Barbara A. – COUPER-KUHLEN, Elisabeth (2015): *Grammar in Everyday Talk: Building Responsive Actions*. Cambridge: Cambridge University Press. 356 s.

VOUTILAINEN, Liisa – HENTTONEN, Pentti – STEVANOVIĆ, Melisa – KAHRI, Mikko – PERÄKYLÄ, Anssi (2019): Nods, vocal continuers, and the perception of empathy in storytelling. In: *Discourse Processes*, roč. 56, č. 4, s. 310 – 330.

WEINGART, Miloš (1932): Semiologie a jazykozpyt. In: *Charisteria Guilelmo Mathesio quinquagenario. A discipulis et Circuli linguistici Pragensis sodalibus oblata*. Prague: Pražský lingvistický kroužek, s. 5 – 13.

NEUMĚLECKÉ KOMUNIKAČNÍ AKTY V UMĚLECKÉM STYLU

PETR MAREŠ

Filozofická fakulta, Univerzita Karlova, Praha, Česká republika

MAREŠ, Petr: Non-literary communicative acts in literary style. *Jazykovedný časopis (Journal of Linguistics)*, 2022, Vol. 73, No 1, pp. 101 – 112.

Abstract: Many literary texts prove a tendency to simulate features of diverse communicative acts, styles and genres that are primarily applied in non-literary spheres of communication (for instance journalism, administration, science). The aim of this paper is to suggest a possible theoretical framework for this phenomenon and to describe some ways of simulating non-literary styles in literary texts. The aforementioned simulating can be seen as a form of interdiscursivity that introduces external elements into literary texts. The functioning of it is conditioned by a process of decontextualization and recontextualization that is signalled by various paratextual and textual cues. Taking three Czech prosaic works as examples, the concrete use of this form of interdiscursivity is illustrated in the last part of the paper.

Key words: literary style, non-literary texts, interdiscursivity, simulating, paratextual and textual cues, functions

1. ÚVOD

Podnětem pro poznámky a pozorování obsažené v tomto příspěvku se stal dobře známý fakt: Mnohokrát se ukázalo, že je velmi obtížné – a vlastně nemožné – postihnout podstatu a podobu uměleckého stylu pozitivně, tedy tak, že by byly v zásadě vyčerpávajícím způsobem popsány jeho charakteristické rysy a byl by podán výčet (typů) příznačných prostředků, které se v něm vyskytují a poukazují na jeho estetickou funkci. Této konstitutivní vlastnosti uměleckého stylu si už povšimli četní badatelé; výrazně na ni upozornil též Josef Mistrík ve své *Štylistice*:

Osobitnú vrstvu výrazových prostriedkov, ktoré by plnili estetickú funkciu, vlastne vyčleniť nemožno. [...] štýlovú vrstvu jazykových prostriedkov umeleckého štýlu nemožno vyčleniť ani kvalitatívne, ani kvantitatívne. Umelecký štýl teda vlastne nemá špecifickú vrstvu jazykových prostriedkov, ktoré by robili text umeleckým. V umeleckých textoch sa s estetickou funkciou môžu celkom dobre uplatniť prostriedky všetkých štýlových vrstiev (Mistrík 1997, s. 514).

Skutečnost, že na základě užívaných prostředků nelze určité texty identifikovat jako umělecké (resp. literární)¹ a spolehlivě je odlišit od neumělecké sféry, přitom

¹ Označení *umělecký text* a *literární text* jsou zde brána jako synonyma, i když nepochybně lze mezi oběma termíny nacházet difference.

souvise s obecnějším fenoménem, totiž s nápadnou apropriační schopností a tendencí uměleckého stylu: Umělecké texty se vyznačují výrazným sklonem k imitování, modelování či simulování (a ve vztahu vůči recipientům k evokování) rozmanitých komunikačních aktů a jim odpovídajících způsobů vyjadřování, jež jsou primárně vázány na jiné styly (na styl prostěsdělovací, žurnalistický, reklamní, odborný, administrativní, náboženský apod.). Do uměleckých textů tak pronikají charakteristické jazykové prostředky, vyjadřovací zvyklosti i žánrová schémata daných stylů (srov. Mareš 2016, s. 1923). V současnosti je tento rys ještě posilován tím, že si umělecké texty přivlastňují nové žánry, jež se konstituovaly v rámci elektronické komunikace, jako jsou e-mail, SMS, blogy, příspěvky na sociálních sítích apod. (srov. Piorecký 2016, s. 179–243).

V tomto článku se zaměřím na otázku, jak můžeme zmíněné vlastnosti uměleckých textů teoreticky a terminologicky uchopit, a v návaznosti na to podám náčrt způsobů modelování neuměleckých komunikačních aktů, podmínek fungování těchto aktů v uměleckém textu a účinků, které jsou jimi dosahovány. V příkladové analýze pak představím tři vybraná prozaická díla českých autorů.

2. TEORETICKÉ RÁMCE

Z povahy problematiky vyplývá, že je reflektována jednak v kontextu literární vědy, jednak v kontextu stylistiky, resp. teorie textu a komunikace.

Speciální pozornost si zaslouží úvahy polského badatele Michała Głowińského, který v několika studiích zahrnutých do knihy *Gry powieściowe* (Głowiński 1973) rozvinul koncept **formálního mimitismu** (*mimetyzm formalny*).² Formální mimitismus se podle Głowińského realizuje tehdy, když umělecké texty sahají k napodobování jiných (paraliterárních, mimoliterárních) forem vyjadřování, resp. odkazují na různé ustálené formy projevu, jak ústní, tak písemné. Příkladem může být román, který aplikuje konstrukční pravidla a zvyklosti soukromého deníku či osobní korespondence a odvolává se na ně. Głowiński přitom zdůrazňuje, že nejde o prosté převzetí daných pravidel, ale o jejich přizpůsobení a podřízení pravidlům výstavby uměleckého textu. Formální mimitismus se tedy stává součástí literární konvence a musí být jako její součást rozpoznán a interpretován (Głowiński 1973, s. 63–67).

Tyto podněty pak byly v polském odborném prostředí dále využívány a rozvíjeny (zejména Lalewicz 1979; Kaniewska 1992). Janusz Lalewicz na jedné straně koncept formálního mimitismu rozšiřuje a tím poněkud zamlžuje jeho obrysy (přidává např. jazykový mimitismus jako stylizované uplatnění prvků různých variet jazyka), na druhé straně ovšem zavádí některé důležité distinkce, zejména rozlišuje mimitismus **modifikující** a **konstituující**. Zatímco v prvním případě dochází ve

² Jedna z těchto studií byla ve své první verzi – a před publikací polského originálu – uveřejněna v překladu do češtiny (Głowiński 1968), autor zde však s konceptem formálního mimitismu ještě nepracoval.

shodě s výklady Głowińskiego k tomu, že neliterární projev vystupuje jako forma, která podléhá zvyklostem uměleckého stylu a stává se konvencionalizovanou a očekávanou složkou literatury (např. román v dopisech, román jako memoáry), při využití konstituujícího mimetismu získává neliterární forma pozici uměleckého vyjádření výlučně tím, že se změní komunikační status textu – je prostřednictvím speciálních poukazů vyňat ze sféry praktické komunikace vztahující se k aktuálnímu světu. Takto fungují umělecké texty, které mají např. podobu fiktivních recenzí či filozofických nebo vědeckých pojednání (Lalewicz 1979, s. 42–43). Na další, i když v zásadě příbuzný aspekt formálního mimetismu upozornila Bogumiła Kaniewska: Jde o diferenci mezi **totálním** mimetismem, kdy umělecký text jako celek „předstírá“, že není umělecký, ale že se zařazuje do jiné komunikační sféry, a mimetismem **částečným**, jenž spočívá v tom, že mimetický, tedy „neliterární“ charakter získávají jen některé úseky textu; ty jsou přitom podřízeny struktuře, která zjevně manifestuje svou příslušnost k oblasti umělecké komunikace (Kaniewska 1992, s. 101–102). Výzkumy soustředěné kolem konceptu formálního mimetismu bezpochyby význačně přispěly k teoretickému ujasnění dané problematiky a podaly také řadu dokladů toho, jak umělecké texty imitují a evokují rozmanité formy neumělecké komunikace. Na druhé straně za určitý limitující faktor lze pokládat skutečnost, že takto pojatá reflexe zůstala v zásadě omezena na polský kontext a neprosadila se jako širě uznávaný přístup.

V obecnějším pohledu se modelování neumělecké komunikace v uměleckých textech zařazuje do okruhu mezitextových a mezižánrových relací. Rovněž v rámci polské literárněvědné reflexe hovořila Danuta Daneková o tzv. **citátech struktur**, chápaných jako simulace určitých stylů, žánrových vzorců či individuálních a skupinových poetik uvnitř textu (Danek 1972, s. 70–115). Podle pojetí lingvistky Renaty Dybalské by bylo možno uvažovat o výskytu různých **sekundárních řečových žánrů** uvnitř žánru primárního, jenž se v našem případě řadí do sféry umělecké komunikace (Dybalska 2010, s. 12).³

Sáhne-li k pojmosloví, jež se v posledních desetiletích výrazně etablovalo, můžeme sledovaný fenomén zahrnovat do sféry široce pojímané tzv. **typologické**, resp. **generické intertextuality**, spočívající v navazování a odkazování na určité typy textů a na komunikační schémata a konvence (Holthuis 1993, s. 51–88; Briggs – Bauman 1992; Jones 2015), případně – specifičtěji – do oblasti **interdiskurzivity**, která bývá někdy vymezována jako přejímání a „míšení různých žánrů, diskurzů či stylů asociovaných s institucionálními a sociálními významy“ (Wu 2011, s. 96; srov. též Matonoha a kol. 2017, s. 246). Z hlediska takto pojímané interdiskurzivity se umělecké texty jeví jako objekty, jež jsou charakterizovány jejím velmi rozsáhlým a mnohotvárným výskytem. Jev, na který se zaměřujeme, při-

³ Je příznačné, že Dybalska se ve své monografii zaměřuje na problematiku reklamy, jež se vyznačuje obdobnou apropriační tendencí jako umělecké texty.

tom ovšem představuje jen jednu z variant interdiskurzivity v literatuře, a to variantu příznakovou v tom smyslu, že je orientována „mimo“ uměleckou sféru a vnáší do ní elementy primárně neumělecké. Pracovně tak snad můžeme použít označení **externí** interdiskurzivita.

3. CHARAKTERISTIKY EXTERNÍ INTERDISKURZIVITY

Bázi pro fungování externí interdiskurzivity v uměleckých textech bezpochyby představují distinkce, které už byly instruktivně popsány v pracích vycházejících z koncepce formálního mimetismu. Důležitost tak získává napětí mezi **konvencionalizovanými** komunikačními akty a žánrovými vzorci, jež byly přizpůsobeny zvyklostem literatury, takže vnímání vazby na jiné styly je oslabeno (výrazně to platí např. pro běžnou každodenní komunikaci v dialozích postav), a výskyty **nekonvencionalizovaných** vyjádření, která v rámci uměleckého textu vystupují jako „cizí těleso“, obrazejí k sobě pozornost a mohou vyvolávat dojem „nepatřičnosti“ (např. úřední vyhláška, znalecký posudek nebo vědecký článek). V dalším aspektu jde o to, zda se interdiskurzivita uplatňuje **totálně**, tedy prostupuje celý umělecký text, který ve svém úhrnu imituje styly a žánry primárně spjaté s neuměleckou komunikací,⁴ nebo **parciálně**, tj. charakterizuje jen část, resp. určité části textu. Kombinace pólů těchto dvou os utvářejí hlavní podoby externí interdiskurzivity a zároveň ohraničují škálu sahající od malé nasycenosti (konvencionalizovanost spojená s parciálností) po nasycenost vysokou (nekonvencionalizovanost a současně totálnost). Dále se zaměříme především na rysy textů vyznačujících se vysokým stupněm této nasycenosti.

Aby externí interdiskurzivita v uměleckých textech náležitě fungovala a stávala se zřejmou pro recipienty, vykazují tyto texty různé speciální rysy; důležitost a potřeba jejich výskytu stoupá se zvyšující se nasyceností. Obecně jde o proces dekontextualizace a rekontextualizace: Neumělecké komunikační akty jsou vyvázány z obvyklých souvislostí praktické komunikace a je zablokováno jejich vztahení k reálným referentům; zároveň jsou vřazeny do nového kontextu, v němž se uplatňují signály fikčnosti, které přecházejí i na „neumělecké“ formulace. Signály bývají jednak paratextové, jednak textové.

Jako paratextový signál vystupuje zvláště jméno spisovatele, jež získává postavení subjektu, který je nadřazen danému celku (např. souboru administrativních písemností či žurnalistických příspěvků), titul textu (*Marná práce*)⁵ a někdy též jeho žánrové označení (*román*) či ediční zařazení publikace (*HU-SA – edice humoru a satiry*). Připojený paratext může rovněž zahrnovat explicitní poukaz na fikčnost:

⁴ Jako svorník pro shromáždění různých neuměleckých vyjádření často slouží tzv. fikce vydavatele, tedy prohlášení, že jde o nalezené autentické dokumenty.

⁵ Příklady pocházejí z textů, jimiž se podrobněji zabýváme níže.

POZNÁMKA

Všechny texty této knihy, byť se někdy dotýkají – často nepřesně – historických osob, okolností a motivů, jsou podvrženy, a nemají tudíž se skutečností nic společného.

Autor (Uhde 1967, s. 147)

Textové signály různými způsoby narušují a zpochybňují pozici neuměleckých vyjádření jako faktických sdělení vztahujících se k reálným událostem a upozorňují na to, že jsou zapojena do fikčního světa. Je-li externí interdiskurzivita využívána jen parciálně, vytváří zřetelný signál textové okolí, které manifestuje příslušnost celku k uměleckému stylu. Protichůdný pól představují implicitní narážky, jež předpokládají na straně recipienta znalost umožňující odhalení odchylky od stavu v reálném světě. Příznačné jsou úpravy (resp. deformace) existujících názvů a označení: Např. *Československý časopis historický* byl nahrazen *Československým časopisem polyhistorickým* (Uhde 1967, s. 37); záměna podobně znějících, ale významově nesouřadných slov působí jako impulz pro zpochybnění hodnověrnosti uváděných „dokumentů“. Jinde se uvádí pražský *Institut české filologie* (Urban 1998, s. 26), který by potenciálně mohl existovat, avšak fakticky součástí sítě vědeckých ústavů není. Do modelovaných neuměleckých textů bývají rovněž vkládána občasná narušení jazykových a kompozičních konvencí daných žánrů; připomíná se tak, že jde o stylizaci v rámci uměleckého projevu. Do „vědeckého pojednání“ proto pronikají nápadné obrazné formule: „Staroměstské náměstí pražské bzučí a hemží se to na něm jako na medové plástvi“ (Urban 1998, s. 7).

Funkce a účinky externí interdiskurzivita jsou nepochybně velmi diferencované, v různých textech získávají odlišné podoby a jsou též podmíněny dobovými zvyklostmi. Obecně zde umělecký text získává podvojně zaměření: Znázorňuje nějaké dění a spolu s tím modeluje určitý druh (neuměleckého) projevu, který slouží k znázornění tohoto dění (srov. Lalewicz, 1979, s. 39). Tím zároveň aktivizuje zkušenosti recipientů s praktickými formami komunikace a podněcuje konfrontaci této zkušenosti s vytvořeným modelem. Vedle toho volba neliterárního žánru sugeruje příslušný úhel pohledu, výběr prvků hodných tematizace, případně způsob jejich hodnocení. Na druhé straně dochází k narušení očekávání, která si recipienti spojují s uměleckým stylem, takže se text pro svou aktualizovanost stává zdrojem napětí, vyžaduje speciálně reflektovaný přístup k interpretaci. Vložení pasáží spjatých s praktickou komunikací do uměleckého slovesného díla také často vyvolává efekt autenticity a reálnosti, i když celkový kontext působí proti tomuto efektu. Konečně bývá takto do textu vnášena polyperspektivizace: hromadění a střídání rozmanitých žánrů s sebou přináší nazírání na události a situace z rozdílných hledisek, různé způsoby jejich ztvárnění a zapojení různých subjektů.

4. EXTERNÍ INTERDISKURZIVITA V (ČESKÉ) LITERATUŘE

Uplatnění externí interdiskurzivity (s alespoň určitým podílem její nekonvencionalizované podoby) má v uměleckých textech značně dlouhou tradici. Za průkopnické dílo bývá pokládán román skotského spisovatele Brama Stokera *Dracula* (1897), jež tvoří sbírka rozmanitých dokumentů spojených s vystupujícími postavami: vedle převládajících deníkových zápisků a osobních dopisů se zde objevují telegramy, novinové články, úřední dopis či odborná lékařská zpráva. Tato kompozice díla přispívá k budování napětí daného prezentací různých individuálních hledisek a omezenou mírou znalostí u jednotlivých subjektů a zároveň upířskému tématu paradoxně dodává rys autenticity. Později byly tyto postupy rozvinuty v četných textech řadících se do rozmanitých národních literatur; z relativně nedávné doby lze zmínit např. prózy Roberta Bolaña, Paula Tordaye nebo Marka Frosta.⁶

V české literatuře k autorům, kteří objevně pracovali s externí interdiskurzivitou, patří mj. Jan Weiss nebo Karel Čapek. Weiss ve fantastickém románu *Dům o 1000 otců* (1929), pojatém jako záznam horečnaté halucinace, vkládá do textu reklamy, nápisy na tabulkách a vývěsních štítech, výstřižky z novin, formulaci smlouvy či poznámky ze zápisníku; to vše vystupuje jako dokumentace reálií neuchopitelného, přeludného světa (srov. Weiss 1998, s 8–9, 23, 28–33 aj). Karel Čapek pak na interdiskurzivitě založil prostřední část (rovněž fantastického) románu *Válka s Mloky* (1936), jež si klade za cíl souhrnně popsat vzestup společenství Mloků a vývoj vztahů mezi nimi a lidmi (Čapek 1981, s. 122–174). Interdiskurzivita se tu vlastně realizuje na dvou úrovních. Základní pásmo tvoří (pseudo)historické odborné pojednání. K němu se ve formě poznámek pod čarou připojuje soubor „výstřižků“, jež obsahuje kratší texty různých žánrů (novinové zprávy, anketa, fejeton, reportáž, vědecký referát, politická provolání apod.). Zvolený postup umožňuje zhuštěné představení obsáhlého dění rozprostřeného v prostoru a čase, na něž se přitom nahlíží z rozmanitých, často navzájem kontrastních hledisek. Současně se utváří napětí mezi zdáním autentičnosti, jež fantastické události díky citovaným „dokumentům“ získávají, a zjevnými ironickými narážkami, které se vztahují k dobové realitě a toto zdání rozrušují. Obdobný účinek má hra s jazykovými i tematickými konvencemi neuměleckých žánrů, které jsou v rámci románu modelovány (srov. Kožmín, 1989 s 217–218).

Způsoby uplatnění externí interdiskurzivity se dále pokusím představit na příkladu tří novějších (a zároveň méně známých) prozaických děl českých autorů. Volba těchto textů byla podložena tím, že interdiskurzivita v nich získává pozici zásadního výstavbového principu a že současně reprezentují rozmanité možnosti, jak s tímto postupem zacházet.

⁶ Roberto Bolaño: *La literatura nazi en América*, 1996 (česky *Nacistická literatura v Americe*, 2011); Paul Torday: *Salmon Fishing in the Yemen*, 2007 (česky *Lov lososů v Jemenu*, 2007); Mark Frost: *The Secret History of Twin Peaks*, 2016 (česky *Tajná historie Twin Peaks*, 2017).

4.1 Milan Uhde: *Záhadná věž v B.*

Soubor textů *Záhadná věž v B.* (1967), který byl publikován v tehdejší edici humoru a satiry *HU-SA*, náleží do rané fáze tvorby Milana Uhdeho a dnes je již spíše pozapomenutý, avšak pro důslednost při uplatnění interdiskurzivity je stále hodný pozornosti.

Prózy, jež byly v knize shromážděny, se dělí do dvou skupin. První z nich tvoří historické mystifikace, které lze zčásti přiřadit k tradičnímu žánru apokryfu. Mají podobu zápisů z vojenských porad, záznamů v kronice, nedokončeného traktátu, deníkových zápisků, osobní i úřední korespondence. Doprovodný editorský výklad informuje o dějinných souvislostech, o okolnostech nálezů „dokumentů“, někdy též o jejich přípravě pro vydání. Důraz na vědeckost formulací, neustálé odkazy na kompetentní odborníky („Poslední slovo nepochybně vyřknou odborní badatelé“; „Historikové se ve svých hodnoceních liší“ – Uhde 1967, s. 22, 72) i hromadění zmínek o obecněji známých osobnostech a událostech sugerují autentičnost předložených písemností; proti tomu ovšem zároveň působí různá narušení, odchylky od zjevných faktů, které připomínají, že vlastně jde o fikci a o hru (příklady už byly zmíněny výše). „Vydávané“ texty jsou stylizovány tak, aby evokovaly své dobové a kulturní zakotvení, jejich očekávatelné rysy jsou však často hromaděny s nápadnou nadměrností:

Když předeviděrem z rathouzu novoměstského dali konšelé po průvodu našem házeti a Jan Žižka s knězem Janem kázali k útoku na ty antikristy, ocitl jsem se z úradku božího nablízku pana Mikuláše z Podvini (Uhde 1967, s. 55–56).

Včera v sobotu stalo se v obci veliký neštěstí, a to krz kozla, kerej náležel Jelizaru Matvejiči Sapošnikovovi (Uhde 1967, s. 81).

Hlavní poukaz na fikčnost se ovšem uplatňuje na vyšší rovině: Způsob výběru písemností a jejich řazení zřetelně implikuje zásah subjektu, který utváří celek sloužící pro budování příběhu (byť většinou podaného fragmentárně a náznakově), jenž směřuje k pointě, často spojené s humorným, satirickým či moralistickým efektem.

Tři zbývající prózy jsou zasazeny do současnosti a sféry běžného života. I když se podstatnými principy své výstavby od předchozích neliší, uplatňují se tu určité modifikace. Prózy jsou komponovány jako sled žánrově rozrůzněných administrativních písemností, jež na sebe často reagují; to umožňuje shromáždění souboru dílčích tematizací určitých událostí s prezentací rozmanitých stanovisek k nim (stížnost, odpověď organizace na stížnost, zápis z jednání, hlášení, protokol, obžaloba apod.). Tento postup vede k výrazné „mezerovitosti“ textů, takže se recipientovi klade za úkol, aby sestavil vyprávěný příběh (navíc s absurdními a hyperbolickými rysy) na základě diskontinuitních úseků a střídajících se odlišných perspektiv. Ironický a satirický přístup k probíranému dění se přitom reflektuje také ve způsobu

modelování administrativních písemností, v nichž vystupují do popředí (často kritizované) vyjadřovací nedostatky:

V prvním podlaží za účelem tohoto popraskaly stropy. [...] museli být zajištěni za příčinou urážky příslušníků a lehkého zranění přítomného poručíka Veřejné bezpečnosti Bednařík Václava. [...] propouštíte se s okamžitou platností ze školské služby za účelem ztráty důvěry. [...] jmenovaný Antonín Křížek byl učitelem na zdejší ZDŠ, což se neosvědčil (Uhde 1967, s. 108–110).

4.2 Josef [Miloš] Urban: *Poslední tečka za Rukopisy (nová literatura faktu)*

Prvotina Miloše Urbana, později velmi úspěšného prozaika, jež byla pod pseudonymem uveřejněna v roce 1998, je román, který „se vydává“ za popularizační výklad a poté za vědecké pojednání.⁷ Text se vztahuje ke známé kauze údajně středověkých slovesných památek, Rukopisu královédvorského a Rukopisu zelenohorského, a podává nové, okázale mystifikační řešení otázky jejich původu. Na mystifikační ráz podávaných vývodů přitom poukazují rozmanité odchylky od ověřených historických a kulturních faktů, které jsou zcela samozřejmě prezentovány jako pravdivé (srov. Peňás 1999).

Napětí mezi simulovaným nárokem na představení nových poznatků podložených výzkumem a fikčně estetickým charakterem textu je zakotveno ve způsobu konstruování jeho ústředního subjektu. Sugeruje se tu totožnost vnitrotextového narátora („Jmenuji se PhDr. Josef Urban“ – Urban 1999, s. 28) a empirického autora, přičemž se uvedením akademického titulu naznačuje, že je vybaven potřebnými kompetencemi.⁸ Tím se předstírá situace odborné komunikace. Podpůrným prvkem se stává zdůrazněný výskyt postupů a prostředků, které jsou příznačné jednak pro popularizující literaturu faktu,⁹ jednak pro vědecké práce. Převažující část textu, hlásící se k literatuře faktu, vyzdvihuje motivy tajemství a pátrání a současně se neustále soustřeďuje na detaily, jež jsou z hlediska realizovaného výzkumu nepodstatné, ale jsou zdrojem efektu „životní konkrétnosti“: „Rozhlédl jsem se. Spatřil jsem šatník a vedle něj nezasklenou knihovničku“ (Urban 1998, s. 48). V připojeném „úvodu k habilitační práci“ se pak kumulují ustálené formulace evokující vědecký přístup:

Přínos naší práce české historiografii a literatuře spatřujeme v tom, že skýtá definitivní odpověď na otázky a pochybnosti provázející případ od samého jeho počátku [...]. Pracovali jsme především s primárními prameny (Urban 1998, s. 1).

⁷ Těmto dvěma složkám také odpovídá dvojitá stránkování v knize. Úvod k habilitační práci, umístěný do jejího závěru, je stránkovan samostatně.

⁸ V druhém vydání (2005) vyšla *Poslední tečka za Rukopisy* pod spisovatelovým pravým jménem; daný aspekt se tak oslabil a kniha se více posunula do literárního kontextu, resp. do kontextu (mezitím rozvinuté) tvorby daného autora.

⁹ Žánr, reprezentovaný v české kultuře především díly Miroslava Ivanova, je přitom zjevně parodován.

4.3 Karel Haloun: *Marná práce*

Románový debut výtvarníka, výstavního kurátora a publicisty Karla Halouna, publikovaný v roce 2017, se skládá ze tří tematicky propojených, ale odlišně strukturovaných částí, doplněných prologem a epilogem. Přitom jen prolog má podobu „klasického“ literárního vyprávění, dále se v díle rozsáhle uplatňuje interdiskurzivita. První část je pojata jako soubor osobních dopisů (*Dopisy Olze*).¹⁰ Druhá část (*Don Juan*) má podobu sledu zápisů ze schůzek důstojníků StB se „spolupracovníkem“. Konečně třetí část (*Děda Fleissig*) je stylizována jako spontánní, naivně upřímné dětské vyprávění (toto vyprávění přechází i do stručného epilogu). Principem určujícím výstavbu celku se pak stává fakt, že jednotlivé, značně disparátní části při vzájemném propojení fragmentárně, nelineárně a diskontinuitně představují životní osudy několika postav, či spíše podněcují recipienty k tomu, aby svou interpretační aktivitou tyto životní osudy rekonstruovali.

Zatímco první a třetí část *Marné práce* v zásadě využívá konvencionalizovanou interdiskurzivitu (dětské vyprávění se v plné míře včleňuje do tradice, kterou vzorově reprezentuje próza Karla Poláčka *Bylo nás pět*), prostřední část, v níž se pracuje s žánrem úředního zápisu či protokolu, vnáší do literárního kontextu rys cizosti a výrazné napětí. Všechny zápisy jsou založeny na pevném schématu (čas a místo schůzky, cíl schůzky, průběh a výsledky schůzky, vyhodnocení výsledků) a zahrnují opakující se, stereotypní a někdy zkratkovité administrativní formulace (mj. se objevuje elipsa sponového slovesa – „ke spolupráci získán krátce po ukončení Fakulty mezinárodního obchodu“, Haloun 2017, s. 77). Rovněž se hojně využívají výrazy, jež jsou spojovány s prostředím zpravodajského a potlačovatelského aparátu, např. *vytěžení, verbovka, směr rozpracovanosti, zájmová osoba, nepřátelská osoba, řídicí orgán* (příznačné je zkracování: *ZO, NO, ŘO*). Na druhé straně ovšem v zápisech ne dominuje očekávatelná strohost, jednotvárnost a neobratnost vyjadřování. Četné pasáže získávají zřetelný narativní ráz a vyzdvihují názorné, avšak z hlediska účelu zápisů nepodstatné detaily („pohrozila mu koketně prstem“, Haloun 2017, s. 83). Vedle toho do písemností nápadně proniká subjektivizace a psychologizace („Jeho motivací je pocit moci a nadřazenosti“, „formulace [...], pronesená s nepřeslechnutelnou ironií“, „Nabídku k tykání jsem pobaveně přijal“ – Haloun 2017, s. 77, 105, 119). *Marná práce* je tak výmluvným příkladem přizpůsobování vyhraněného exteriéru žánru potřebám uměleckého stylu.

5. ZÁVĚR

Výrazná tendence uměleckého stylu k simulování či modelování neuměleckého vyjadřování a s ní spojené postupy a účinky nepochybně představují důležitou pro-

¹⁰ Titul první části románu sice působí aluzivně, ale předpokládaný intertextový vztah se nijak neapluje; efektem je jen vyvolání pozornosti.

blematiku, která si zaslouží soustavné zkoumání. V tomto článku bylo pouze možno na tuto problematiku upozornit, navrhnout určitou variantu teoretického a terminologického uchopení (Ize uvažovat o externí interdiskurzivitě) a prostřednictvím několika příkladů ukázat, jak se tato interdiskurzivita projevuje v konkrétních textech. Pro postžení šíře a mnohotvárnosti daného fenoménu bude potřebné připojit další analýzy textů rozrůzněných z hlediska žánrového, časového i jazykového.

P r a m e n y

- ČAPEK, Karel (1981): *Válka s Mloky*. Praha: Československý spisovatel. 276 s.
HALOUN, Karel (2017): *Marná práce*. Praha: Brkola. 176 s.
UHDE, Milan (1967): *Záhadná věž v B*. Praha: Československý spisovatel. 152 s.
URBAN, Josef [Miloš] (1998): *Poslední tečka za Rukopisy (nová literatura faktu)*. Praha: Argo. 187 + 22 s.
WEISS, Jan (1998): Dům o tisíci patrech. In: J. Weiss: *Dům o tisíci patrech. Zrcadlo, které se opožďuje*. Chomutov: Milenium Publishing, s. 3–198.

B i b l i o g r a f i e

- BRIGGS, Charles L. – BAUMAN, Richard (1992): Genre, intertextuality, and social power. In: *Journal of Linguistic Anthropology*, 2/2, s. 131–172.
DANEK, Danuta (1972): *O polemice literackiej w powieści*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy. 220 s.
DYBALSKA, Renata (2010): *Sekundarne gatunki mowy w reklamie*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta. 472 s.
GŁOWIŃSKI, Michał (1968): O románu v první osobě. In: *Česká literatura*, roč. 16, č. 3, s. 289–297.
GŁOWIŃSKI, Michał (1973): *Gry powieściowe*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe. 348 s.
HOLTHUIS, Susanne (1993): *Intertextualität: Aspekte einer rezeptionsorientierten Konzeption*. Tübingen: Stauffenburg. 268 s.
JONES, Rodney H. (2015): Generic intertextuality in online social activism: The case of the *It Gets Better* project. In: *Language in Society*, roč. 44, č. 3, s. 317–339.
KANIEWSKA, Bogumiła (1992): Mimetyzm formalny w polskiej prozie współczesnej. In: *Pamiętnik Literacki*, roč. 83, č. 3, s. 95–128.
KOŽMÍN, Zdeněk (1989): *Zvětšeniny ze stylu bratří Čapků*. Brno: Blok. 262 s.
LALEWICZ, Janusz (1979): Mimetyzm formalny i problem naśladowania w komunikacji literackiej. In: C. Niedzielski – J. Sławiński (eds.): *Tekst i fabuła*. Wrocław (etc.): Zakład Narodowy im. Ossolińskich, s. 33–47.
MAREŠ, Petr (2016): Umělecký styl. In: P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová (eds.): *Nový encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 1921–1924. Dostupný na: https://www.czechency.org/slovník/UMĚLECKÝ_STYL. [cit. 8. 11. 2021]

MATONOHA, Jan a kol. (2017): *Za (de)konstruktivismem: Kritické koncepty (post)strukturální literární a kulturní teorie*. Praha: Academia. 519 s.

MISTRÍK, Jozef (1997): *Štylistika*. 3. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo – Mladé letá. 598 s.

PEŇÁS, Jiří (1999): Mystifikace na entou. In: *Respekt*, roč. 10, č. 9, s. 18.

PIORECKÝ, Karel (2016): *Česká literatura a nová média*. Praha: Academia. 298 s.

WU, Jianguo (2011): Understanding Interdiscursivity: A Pragmatic Model. In: *Journal of Cambridge Studies*, roč. 6, č. 2–3, s. 95–115.

POKYNY PRE AUTOROV

Redakcia JAZYKOVEDNÉHO ČASOPISU uverejňuje príspevky **bez poplatku** za publikovanie.

Akceptované jazyky: všetky slovanské jazyky, angličtina, nemčina. Súčasťou vedeckej štúdie a odborného príspevku je abstrakt v angličtine (100 – 200 slov) a zoznam kľúčových slov v angličtine (3 – 8 slov).

Súčasťou vedeckej štúdie a odborného príspevku v inom ako slovenskom alebo českom jazyku je zhrnutie v slovenčine (400 – 600 slov) – preklad do slovenčiny zabezpečí redakcia.

Posudzovanie príspevkov: vedecké príspevky sú posudzované anonymne dvoma posudzovateľmi, ostatné príspevky jedným posudzovateľom. Autori dostávajú znenie posudkov bez mena posudzovateľa.

Technické a formálne zásady:

- Príspevky musia byť v elektronickej podobe (textový editor Microsoft Word, font Times New Roman, veľkosť písma 12 a riadkovanie 1,5). V prípade, že sa v texte vyskytujú zvláštne znaky, tabuľky, grafy a pod., je potrebné odovzdať príspevok aj vo verzii pdf alebo vytlačený.
- Pri mene a priezvisku autora je potrebné uviesť pracovisko.
- Text príspevku má byť zarovnaný len z ľavej strany, slová na konci riadku sa nerozdeľujú, tvrdý koniec riadku sa používa len na konci odseku.
- Odseky sa začínajú zarážkou.
- Kurzíva sa spravidla používa pri názvoch prác a pri uvádzaní príkladov.
- Polotučné písmo sa spravidla používa pri podnadpisoch a kľúčových pojmoch.
- Na literatúru sa v texte odkazuje priezviskom autora, rokom vydania a číslom strany (Horecký 1956, s. 95).
- Zoznam použitej literatúry sa uvádza na konci príspevku (nie v poznámkovom aparáte) v abecednom poradí. Ak obsahuje viac položiek jedného autora, tie sa radia chronologicky.

Bibliografické odkazy:

- knižná publikácia: ONDREJOVIČ, Slavomír (2008): *Jazyk, veda o jazyku, societa*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV, 204 s.
- slovník: JAROŠOVÁ, Alexandra – BUZÁSSYOVÁ, Klára (eds.) (2011): *Slovník súčasného slovenského jazyka. H – L*. [2. zv.]. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV.
- štúdiá v zborníku: ĐUROVIČ, Lubomír (2000): Jazyk mesta a spisovné jazyky Slovákov. In: S. Ondrejovič (ed.): *Sociolinguistica Slovaca 5. Mesto a jeho jazyk*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV, s. 111 – 117.
- štúdiá v časopise: DOLNÍK, Juraj (2009): Reálne vz. ideálne a spisovný jazyk. In: *Jazykovedný časopis*, roč. 60, č. 1, s. 3 – 12. DOI 10.2478/v10113-009-0001-3. [cit. DD-MM-RRRR].
- internetový zdroj: Slovenský národný korpus. Verzia prim-5.0-public.all. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV. Dostupné na: <http://korpus.juls.savba.sk> [cit. DD-MM-RRRR].

INSTRUCTION FOR AUTHORS

JOURNAL OF LINGUISTICS publishes articles **free of publication charges**.

Accepted languages: all Slavic languages, English, German. Scientific submissions should include a 100-200 word abstract in English and a list of key words in English (3-8 words).

Scientific articles in a language other than Slovak or Czech should contain a summary in Slovak (400-600 words) – translation into Slovak will be provided by the editor.

Reviewing process: scientific articles undergo a double-blind peer-review process and are reviewed by two reviewers, other articles by one reviewer. The authors are provided with the reviews without the name of the reviewer.

Technical and formal directions:

- Articles must be submitted in an electronic form (text editor Microsoft Word, 12-point Times New Roman font, and 1.5 line spacing). If the text contains special symbols, tables, diagrams, pictures etc. it is also necessary to submit a pdf or printed version.
- Contributions should contain the full name of the author(s), as well as his/her institutional affiliation(s).
- The text of the contribution should be flush left; words at the end of a line are not hyphenated; a hard return is used only at the end of a paragraph.
- Paragraphs should be indented.
- Italics is usually used for titles of works and for linguistic examples.
- Boldface is usually used for subtitles and key terms.
- References in the text (in parentheses) contain the surname of the author, the year of publication and the number(s) of the page(s): (Horecký 1956, s. 95).
- The list of references is placed at the end of the text (not in the notes) in alphabetical order. If there are several works by the same author, they are listed chronologically.

References:

- Monograph: ONDREJOVIČ, Slavomír (2008): *Jazyk, veda o jazyku, societa*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV, 204 p.
- Dictionary: JAROŠOVÁ, Alexandra – BUZÁSSYOVÁ, Klára (eds.) (2011): *Slovník súčasného slovenského jazyka. H – L*. [2. zv.]. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV.
- Article in a collection: ĐUROVIČ, Lubomír (2000): Jazyk mesta a spisovné jazyky Slovákov. In: S. Ondrejovič (ed.): *Sociolinguistica Slovaca 5. Mesto a jeho jazyk*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV, pp. 111–117.
- Article in a journal: DOLNÍK, Juraj (2009): Reálne vz. ideálne a spisovný jazyk. In: *Jazykovedný časopis*, Vol. 60, No. 1, pp. 3–12. DOI 10.2478/v10113-009-0001-3. [cit. DD-MM-RRRR].
- Internet source: Slovenský národný korpus. Verzia prim-5.0-public.all. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV. Available at: <http://korpus.juls.savba.sk> [cit. DD-MM-YEAR].

ISSN 0021-5597 (tlačená verzia/print)

ISSN 1338-4287 (verzia online)

MIČ 49263

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

VEDECKÝ ČASOPIS PRE OTÁZKY TEÓRIE JAZYKA

JOURNAL OF LINGUISTICS

SCIENTIFIC JOURNAL FOR THE THEORY OF LANGUAGE

Objednávky a predplatné prijíma/Orders and subscriptions are processed by:
SAP – Slovak Academic Press, s. r. o., Bazová 2, 821 08 Bratislava
e-mail: sap@sappress.sk

Registračné číslo 7044

Evidenčné číslo 3697/09

IČO vydavateľa 00 167 088

Ročné predplatné pre Slovensko/Annual subscription for Slovakia: 12 €, jednotlivé číslo 4 €
Časopis je v predaji v kníhkupectve Veda, Štefánikova 3, 811 06 Bratislava 1

© Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, Bratislava